

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

JOSEF HŮLKA

TENDENCE REGIONÁLNÍHO VÝVOJE V PRŮBĚHU HOSPODÁŘSKÉHO CYKLU

(na příkladu vybraných zemí EU)

Diplomová práce

Praha 2004

Vedoucí práce: Doc. RNDr. Jiří Blažek, Ph.D.

Chtěl bych tímto poděkovat **Doc. RNDr. Jiřímu Blažkovi, Ph.D.**, za jeho vedení, cenné rady a celkovou podporu při zpracování této diplomové práce. Dále bych chtěl poděkovat svým rodičům za materiální i psychickou podporu.

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně, pouze s použitím uvedené literatury. .....

Tendence regionálního vývoje v průběhu hospodářského cyklu

(na příkladu vybraných zemí EU)

OBSAH

SEZNAM OBRÁZKŮ.....	6
SEZNAM TABULEK.....	7
SEZNAM PŘÍLOH.....	7
1. ÚVOD.....	8
2. TEORETICKÉ POHLEDY NA VÝVOJ REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE.....	12
2.1. Konvergenční teorie.....	12
2.2. Divergenční teorie.....	16
2.3. Epizodické teorie.....	19
2.4. Vliv některých socioekonomických procesů na vývoj regionální diference.....	21
2.4.1. Význam ekonomické a monetární integrace pro proces regionální diference.....	22
2.4.2. Význam regionální politiky pro proces regionální diference.....	24
3. HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS – DEFINICE, TEORIE A REGIONÁLNÍ ROZMĚR.....	27
3.1. Vymezení základních pojmů teorie hospodářského cyklu.....	27
3.2. Přehled teorií hospodářského cyklu.....	29
3.2.1. Exogenní teorie hospodářského cyklu.....	30
3.2.2. Endogenní teorie hospodářského cyklu.....	33
3.3. Změna charakteru hospodářských cyklů.....	35
3.4. Hospodářské cykly na různých měřítkových úrovních.....	37
4. DISKUZE VZTAHU VÝVOJE REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE A HOSPODÁŘSKÉHO CYKLU.....	40
4.1. Teoretické argumenty pro procyklický vztah.....	40
4.2. Teoretické argumenty pro proticyklický vztah.....	42
4.3. Shrnutí základních teoretických argumentů.....	43
5. METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA PRO EMPIRICKOU ANALÝZU.....	45
5.1. Metodologický přístup k analýze hospodářského cyklu.....	45
5.2. Metodologický přístup k analýze vývoje regionální diference.....	47
5.3. Vymezení modelového území a měřítková úroveň analýzy.....	50
5.4. Charakteristika datového souboru.....	52
5.5. Metodický postup analýz.....	53

6. HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS VE VYBRANÝCH STÁTECH EU.....	56
6.1. Stanovení fází hospodářského cyklu.....	56
6.2. Charakteristika cyklického vývoje klíčových hospodářských odvětví.....	61
7. VÝVOJ CELKOVÉ REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE V SOUVISLOSTI S HOSPODÁŘSKÝM CYKLEM.....	65
8. VÝVOJ RELATIVNÍ EKONOMICKÉ ÚROVNĚ REGIONŮ V PRŮBĚHU HOSPODÁŘSKÉHO CYKLU.....	72
8.1. Belgie.....	72
8.2. Nizozemsko.....	77
8.3. Francie.....	82
8.4. Itálie.....	90
8.5. Španělsko.....	96
8.6. Rakousko.....	102
9. ZÁVĚR.....	108
10. LITERATURA A ZDROJE DAT.....	112

SEZNAM OBRÁZKŮ:

Obr. 1: Solow-Swanův neoklasický model růstu.....	13
Obr. 2: Schematické znázornění konceptu absolutní β -konvergence a konvergenčních klubů.....	16
Obr. 3: Směr pohybu výrobních faktorů v neoklasické konvergenční a divergenční teoriích.....	17
Obr. 4: Schéma Samuelsonova modelu multiplikátor – akcelérátor.....	34
Obr. 5: Vliv hospodářského cyklu na vývoj regionální diference v pojetí neoklasické syntézy.....	42
Obr. 6: Pojetí růstového cyklu jako odchylky od dlouhodobého trendu.....	46
Obr. 7: Vztah mezi σ -konvergenčí a β -konvergenčí.....	47
Obr. 8: Vliv rozdílných hospodářských cyklů na ukazatele vývoje reg. diference.....	48
Obr. 9: Hospodářský vývoj a cyklus v zemích evropské patnáctky.....	57
Obr. 10: Průběh hospodářského cyklu ve vybraných státech (1980 - 2003).....	58
Obr. 11: Schematické znázornění trvání fází hospodářského cyklu.....	59
Obr. 12: Cyklický vývoj nejvýznamnějších hospodářských odvětví.....	62
Obr. 13: Vývoj variability v průběhu hospodářského cyklu v prvním sledovaném období.....	67
Obr. 14: Vývoj variability v průběhu hospodářského cyklu v druhém sledovaném období.....	68
Obr. 15: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Belgie (1983 - 1994).....	73
Obr. 16: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Belgie (1995 - 2003).....	75
Obr. 17: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Belgie.....	76
Obr. 18: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Nizozemska (1985 - 1994).....	78
Obr. 19: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Nizozemska (1995-2003).....	80
Obr. 20: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Nizozemska.....	81
Obr. 21: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Francie (1983 - 1992).....	83
Obr. 22: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Francie (1983 - 1992).....	84
Obr. 23: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Francie (1992 - 2002).....	87
Obr. 24: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Francie (1992 - 2002).....	88
Obr. 25: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Itálie (1983 - 1992).....	91
Obr. 26: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Itálie (1983 - 1992).....	92
Obr. 27: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Itálie (1995 - 2002).....	93
Obr. 28: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Itálie (1995 - 2002).....	95
Obr. 29: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Španělska (1983 - 1994).....	97
Obr. 30: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Španělska (1983 - 1994).....	98
Obr. 31: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Španělska (1995 - 2003).....	100
Obr. 32: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Španělska (1995 - 2003).....	101
Obr. 33: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Rakouska (1983 - 1994).....	103
Obr. 34: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Rakouska (1995 - 2003).....	105
Obr. 35: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Rakouska.....	106

SEZNAM TABULEK:

Tab. 1: Vymezení použitých hospodářských sektorů.....	53
Tab. 2: Charakteristika fází hospodářského cyklu vybraných zemí.....	60
Tab. 3: Střednědobý vývoj jednotlivých hospodářských odvětví hrubé přidané hodnoty.....	63
Tab. 4: Sledované ukazatele variability ve fázích hospodářského cyklu.....	66
Tab. 5: Vztah úspěšnosti regionů v jednotlivých fázích a jejich odvětvové specializace.....	110

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha A: Přehled studií zabývajících se vztahem vývoje reg. diferenciaci a hosp. cyklu

Příloha B: Hospodářský cyklus Německa a Velké Británie (1980 - 2000)

Příloha C: Vymezení regionů NUTS II ve vybraných státech EU

Příloha D: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Belgie

Příloha E: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Nizozemska

Příloha F: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Francie

Příloha G: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Itálie

Příloha H: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Španělska

Příloha I: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Rakouska

Příloha J: Průběh hospodářského cyklu v regionech Belgie

Příloha K: Průběh hospodářského cyklu v regionech Nizozemska

Příloha L: Průběh hospodářského cyklu v regionech Francie

Příloha M: Průběh hospodářského cyklu v regionech Itálie

Příloha N: Průběh hospodářského cyklu v regionech Španělska

Příloha O: Průběh hospodářského cyklu v regionech Rakouska

Příloha P: Odvětvová specializace regionů sledovaných států

1. ÚVOD

Otázka vzniku a vývoje socioekonomických nerovností mezi územními jednotkami různých řádů zajímá výzkumníky řady sociálních věd včetně geografie již řadu let. Nicméně ačkoli je literatura zabývající se regionálním vývojem relativně bohatá, neexistuje jasná shoda ani na dominující tendenci, tedy na tom, zda se regionální rozdíly v průběhu ekonomického rozvoje zvětšují, či zda dochází spíše ke konvergenci (Tomeš 2001). Zatímco neoklasická teorie ekonomického růstu předpokládá postupné sblížení dlouhodobé úrovně hospodářské výkonnosti regionů, teorie polarizovaného vývoje zdůrazňují roli kumulativních mechanismů a převládající divergenci v regionálním vývoji. Výsledky empirických studií neposkytují jednoznačné závěry. Závisí především na zvolené měřítkové úrovni, metodickém aparátu, časovém horizontu pozorování a kvalitě dat. Spíše lze říci, že konvergence a divergence v ekonomické výkonnosti prostorových entit probíhají současně na různých řádovostních úrovních (viz Tomeš 2001). Zároveň se mohou tyto základní tendence vzájemně v různých časových fázích alternovat (např. Dunford, Perrons 1994; Novotný 2003 či Hampl 2005). Dále výsledná pozorovaná tendence souvisí s sledovaným ukazatelem, resp. s jeho podmíněností z hlediska míry komplexnosti a vývojové složitosti (viz Hampl 1998; Hampl a kol. 2001).

Tato práce se věnuje především otázce proměn tendencí regionálního vývoje v krátkodobém časovém horizontu, přičemž jsou tyto výkyvy dávány do souvislosti s průběhem hospodářského cyklu, tedy kolísáním agregátní ekonomické produkce. Periodické nikoli však pravidelné fluktuace, skládající se z po sobě jdoucích vzestupných a sestupných fází, se v odborné literatuře nazývají nejčastěji hospodářským cyklem. Jak bude blíže uvedeno v kapitole 3, hospodářské cykly mohou být různě dlouhé. Sirůček (2005) uvádí Schumpeterovu klasifikaci cyklů, podle níž lze rozlišit čtyři typy vln: sezónní (během roku), krátkodobé Kitchinovy, střednědobé Juglarovy a dlouhodobé Kondratievovy. V případě této práce jsou brány v potaz pouze Juglarovy cykly, trvající přibližně sedm až jedenáct let, jejichž vznik je spojen se změnami v investiční aktivitě firem (Zarmowitz 1991; 1999; Blažek, Uhlíř 2002).

Dle klasické Burnsovy a Mitchellovy definice (viz kapitola 3) lze analyzovat cyklus pouze na úrovni suverénních států, nicméně jak ukazují mnohé studie, mohou se fluktuace v hospodářské výkonnosti jednotlivých regionů navzájem lišit jak ve smyslu intenzity, tak co se týče jejich načasování (např. Quah 1995; Partridge, Rickman 2002; Belke, Heine 2004). Většina prací, jež se zabývá hospodářskými cykly na nižší než národní úrovni, zdůrazňuje roli odvětvové specializace regionálních ekonomik, absenci vlastní monetární politiky a omezenost fiskální autonomie. Z tohoto důvodu jsou jejich často výrazně specializované a otevřené ekonomiky náchylnější k odvětvově specifickým šokům.

Pokud ovšem existují časové a intenzitní odchylky regionálních cyklů od hospodářského cyklu celého státu, pak tento nesoulad může ovlivnit i vývoj regionální diferenciace. V podstatě je možné nalézt dva modelové typy vztahů mezi průběhem fází cyklu a vývojem regionálních rozdílů. Pokud regionální rozdíly rostou ve fázi expanze a klesají ve fázi recese hovoříme o procyklickém vztahu, je-li tomu opačně, pak lze tento vztah nazvat proticyklickým (viz blíže kapitola 4). V odborné literatuře se setkáváme s argumenty pro oba základní typy vztahu, jež jsou rovněž podpořeny empirickými pozorováními. Proticyklický vztah uvádějí autoři zdůrazňující význam odvětvově specifických šoků (i když to explicitně neuvádějí), neboť předpokládají specializaci problémových regionů na hospodářská odvětví méně odolná vůči krizím. K největšímu nárůstu rozdílů v ekonomické výkonnosti tedy dochází v období recese, avšak v období expanze nevidí žádný důvod, proč by se tyto rozdíly měly snižovat (mj. Pehkonen, Tervo 1998; Kangasharju, Pekkala 2000). Naproti tomu nejčastěji uváděné argumenty pro procyklický průběh vývoje regionální diferenciace spočívají ve zdůrazňování vůdčí role ekonomicky nejsilnějších regionů jako pólu rozvoje, které v období expanze rostou nejrychleji, a z toho důvodu v této fázi cyklu narůstají i regionální rozdíly (mj. Quah 1995; Ioannides, Petrakos 2000).

V principu se tato práce přiklání spíše k předpokladu existence procyklického vztahu vývoje regionální diferenciace, přičemž vychází z představy hospodářského růstu a cyklu jako jevu, jež se v regionálním systému šíří prostorovou difúzí. Toto tvrzení platí především pro fázi expanze, kdy na trzích panují příznivé podmínky, vyskytuje se relativně větší objem disponibilních prostředků k investování a ekonomické subjekty očekávají pozitivní vývoj i nadále. Lze tedy předpokládat, že se vzrůstající ekonomická aktivita nejprve koncentruje ve vůdčích regionech, tj. v metropolitních a hospodářsky nejvýznamnějších regionech. S postupující expanzí ekonomiky dochází k určitému "přehřátí" ekonomik vůdčích jednotek a difúznímu šíření hospodářského růstu do ostatních regionů v rámci regionálního systému. V podstatě by se podobný vývoj dal očekávat i v případě recese. Pokud jsou vůdčí regiony zdrojem pozitivního impulsu, mohou být i zdrojem impulsu negativního. Nicméně v tomto případě se negativní tendence projeví intenzivněji spíše ve strukturálně postižených regionech, speciálně v regionech s výraznou specializací na těžký průmysl, těžbu a hutnictví, což jsou hospodářská odvětví náchylná k hlubokým recesím.

Z výše uvedeného vyplývá i předpokládaný vývoj regionální diferenciace v průběhu hospodářského cyklu. Na počátku expanze se regionální rozdíly zvětšují, když ve vůdčích regionech již dochází k akceleraci ekonomického růstu, zatímco v ostatních, nemetropolitních regionech se oživení projevuje později a/nebo méně výrazně. S vrcholící expanzí začínají regionální rozdíly stagnovat, případně mohou poklesnout. Na počátku recese je možné předpokládat spíše opětovný nárůst diferenciace. Naopak s postupujícím všeobecným oslabením hospodářského růstu propadají do recese i nejsilnější regiony a může dojít i k poklesu regionálních rozdílů. Tento vzorec lze považovat za

základní, nicméně ve výsledcích empirických analýz se projeví různé odvětvově specifické šoky i rozdílný regionální vzorec jednotlivých zemí.

Předchozí dva odstavce prezentují stěžejní hypotézu této práce. Další hypotézy se týkají rozdílného chování jednotlivých typů regionů v průběhu hospodářského cyklu. Zprvė předpokládáme vůdčí pozici metropolitních regionů, a proto budou zvyšovat svou relativní ekonomickou pozici v rámci regionálního systému v období expanze agregátní ekonomiky a to především v jejím počátku. Zadruhé regiony s výraznou specializací na průmysl budou vykazovat vyšší výkyvy produkce v souladu s cyklem. A konečně zatřetí regiony se znatelně vyšším podílem sociálních služeb budou naopak méně náchylné k ekonomickým fluktuacím.

Na základě toho můžeme definovat hlavní cíle této práce. V první řadě půjde o nalezení vztahu mezi cyklickým kolísáním ekonomiky a vývojem regionální diferenciace a pokusíme se vysvětlit poruchy nalezeného vztahu. Dále chceme nalézt, které regiony jsou více či méně odolné vůči recesi a které nejrychleji rostou v období expanze. Dalším cílem je zmapování regionálního vzorce a jeho změn ve vybraných státech EU. V teoretické rovině budou kriticky shrnuty základní poznatky nejvýznamnějších teorií regionálního vývoje a hospodářského cyklu. Dále budou diskutovány nejdůležitější závěry prací věnujících se problematice vztahu vývoje regionální diferenciace a hospodářského cyklu. Na základě východisek této diskuze se pokusíme nalézt předpokládané klíčové teoretické argumenty podporující jak procyklický tak proticyklický vývoj regionální diferenciace.

Uvedeným hypotézám a cílům odpovídá i struktura této práce. Pokud nebereme v úvahu úvod a závěr, lze ji rozdělit do dvou základních bloků. První blok, skládající se ze tří kapitol, je věnován diskuzi širšího teoretického a metodologického rámce. V první kapitole tohoto bloku jsou nejprve v hrubých rysech kriticky nastíněny základní teoretické koncepty vysvětlující vznik regionálních rozdílů v ekonomické výkonnosti. Poté jsou diskutovány teoretické dopady různých aspektů evropské integrace na regionální vývoj, které jsou konfrontovány s empirickými fakty. Následující kapitola je věnována problematice hospodářského cyklu. Nejprve definujeme tento pojem a pojmy s ním související, dále se zabýváme nejvýznamnějšími teoretickými přístupy k vysvětlení vzniku cyklu, poté přejdeme k základním vývojovým změnám charakteru cyklického kolísání produkce v reálné ekonomice a na závěr je diskutován fenomén hospodářského cyklu na různých měřítkových úrovních a vzájemný vztah těchto úrovní. Třetí kapitola teoretického bloku integruje poznatky předchozích dvou částí a na základě východisek odborné literatury diskutuje vztah mezi vývojem regionálních rozdílů a průběhem hospodářského cyklu.

Druhý blok, jež obsahuje analytickou část, se dělí do čtyř kapitol. První z nich je věnována metodickému postupu prováděných analýz, kde jsou uvedeny a diskutovány používané ukazatele, vymezeno modelové území a charakterizován soubor dat. Ve druhé kapitole je provedeno časové vymezení a základní charakteristika jednotlivých fází hospodářských cyklů vybraných států Evropské

unie, kterými jsou Belgie, Nizozemsko, Itálie, Francie, Španělsko a Rakousko. V další kapitole je na základě empirických dat analyzován vztah mezi celkovou regionální variabilitou a průběhem hospodářského cyklu. Čtvrtá kapitola představuje nejrozsáhlejší část práce. Je v ní sledován vývoj relativní ekonomické úrovně jednotlivých regionů v průběhu národního hospodářského cyklu. Při explanaci výsledků je důraz kladen především na postavení regionů v hierarchickém systému osídlení a jejich odvětvovou specializaci. Závěrečná kapitola jsou shrnuty nejdůležitější poznatky z teoretické i empirické části včetně diskuze platnosti v úvodu vyslovených hypotéz.

2. TEORETICKÉ POHLEDY NA VÝVOJ REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE

V následující části načrtne v základních rysech teorie zabývající se regionální diferenciací ekonomické výkonnosti včetně empirických ověření. Zaměříme se především na jejich kritické posouzení v souvislosti s regionálními dopady probíhajícího procesu ekonomické a politické integrace. Specificky pak bude pozornost věnována zvláště vývoji regionální diferenciaci v zemích EU v prohlubujícím se integračním procesu, neboť státy EU představují modelové území pro empirickou část této práce.

Teorie regionálního vývoje velmi často vycházejí z ekonomických modelů růstu. To znamená, že představují do určité míry jen prostorové vyjádření ekonomických principů a mechanismů. Přibližně v posledním čtvrtstoletí kritizují geografové tento teoretický a metodologický determinismus ve vysvětlení ekonomického růstu a vzniku a vývoje ekonomických nerovností (tato kritika viz Martin, Sunley 1998; Martin 1999). Spolu s touto kritikou se do teorií regionálního rozvoje dostávají i postupy a metody ostatních sociálních věd jako sociologie, psychologie a sociální antropologie (viz blíže Blažek, Uhlíř 2002).

Za základní lze považovat velmi často používané dělení teorií regionálního vývoje na teorie regionální rovnováhy (konvergenční) a regionální nerovnováhy (divergenční) a epizodické (Martin, Sunley 1998; Blažek, Uhlíř 2002). Konvergenční teorie předpokládají v dlouhém období převládnutí nivelizačních mechanismů ve vývoji regionálních rozdílů a tudíž jejich postupný pokles. Zatímco podle divergenčních teorií neexistují nevyhnutelné důvody proč by měly rozdíly mezi regiony konvergovat ani v dlouhém období. Naopak předpokládají dominanci diversifikačních (kumulativních) mechanismů, které budou způsobovat další rozevírání pomyslných nůžek mezi bohatými a chudými regiony. Epizodické teorie často inspirované marxismem tvrdí, že je možné v určitých fázích vývoje sledovat konvergenci a v jiných divergenci.

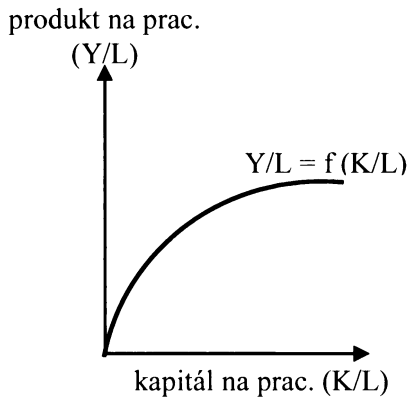
2.1. Konvergenční teorie

Konvergenční teorie vycházejí z neoklasického Solow-Swanova modelu ekonomického růstu, který byl výrazně zpopularizován Paulem Samuelsonem v jeho slavné učebnici ekonomie (Samuelson, Nordhaus 1995; viz také Chisholm 1990; Armstrong, Taylor 1993). Model je založen na Cobb-Douglasově funkci, vyjadřující závislost růstu produktu na růstu práce a růstu kapitálu a přidává k ní exogenní technologický pokrok. Úroveň produktu na pracovníka (Y/L) pak roste v případě zvyšování zásoby kapitálu připadajícího na jednoho pracovníka (K/L), což je označováno jako prohlubování kapitálu. Výnosy z kapitálu (reálná úroková sazba) však mají tendenci postupně se snižovat, protože se jako první realizují nejvýnosnější investice a dodatečný produkt z další nové jednotky kapitálu bude nižší v porovnání s tím předchozím (viz obr. 1a). Čisté investice tak postupně klesají až k nule, kdy nové investice stačí pouze pokrýt znehodnocení kapitálu. Při prohlubování

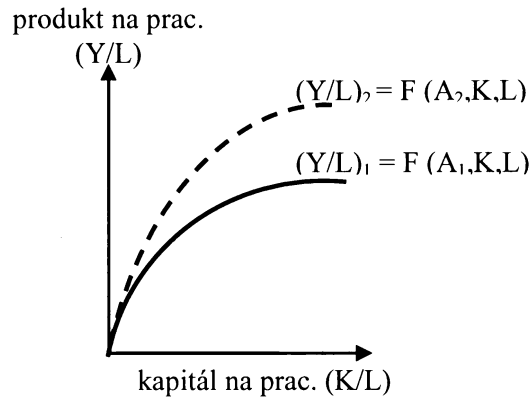
kapitálu zároveň dochází ke zvyšování reálných mezd, protože větší vybavení pracovníka kapitálem zvyšuje jeho produktivitu práce.

Obr. 1: Solow-Swanův neoklasický model růstu

1a. bez technologického pokroku

1b. s technologickým pokrokem

Pozn.: 1a.: Růst produktu na pracovníka klesá s rostoucím vybavení pracovníků kapitálem, protože produkční funkce $f(K/L)$ zahrnuje klesající výnosy z kapitálu; **1b.:** technologický pokrok (posun z úrovně A_1 do úrovně A_2) způsobí posun celé produkční funkce (z $(Y/L)_1$ do $(Y/L)_2$), protože mění její parametry a umožňuje rostoucí výnosy z kapitálu.

Zdroj: upraveno podle Armstrong, Taylor (1993)

V dlouhém období se tedy za jinak stejných podmínek ekonomika blíží rovnovážnému stavu (*steady state*), kdy nedochází k dalšímu prohlubování kapitálu, tj. reálná úroková míra a reálná mzda zůstávají stabilní. Tento rovnovážný stav je však neustále narušován a posouván výše technologickými inovacemi, které umožňují prohlubování kapitálu a růst reálných mezd, neboť činí výnosy z kapitálu rostoucími (viz obr. 1b). Opravdový dlouhodobý růst je tedy možný pouze prostřednictvím technologického pokroku. Neoklasický růstový model platí pouze za podmínek dokonalé konkurence, které jsou však velmi zjednodušující a mnohdy neodpovídají realitě.

Existuje-li více ekonomik, jež se liší pouze podílem kapitálu na pracovníka, pak neoklasický model růstu postulují konvergenci těchto ekonomik v míře hospodářského růstu ke stejnému rovnovážnému stavu. V bohatých regionech (jádro) bude vysoký podíl kapitálu na pracovníka, zatímco v chudých (periferie) bude tento podíl nízký. To představuje stimul pro přesun kapitálu do periferie, neboť tam lze využít vyšší výnosy z investic. Navíc v periferii budou následkem nižšího kapitálového vybavení nižší reálné mzdy než v bohatých regionech, což povede k odlivu pracovních sil do jádra. K tomuto protisměrnému pohybu bude docházet až do doby, kdy dojde k vyrovnání kapitálových výnosů (úrokové míry) a reálných mezd a tím i podílu kapitálu na pracovníka a míry hospodářského růstu.

Aby ke konvergenci opravdu docházelo a ekonomiky dosáhly stejné úrovně rovnovážného stavu, musí platit několik předpokladů. Z neoklasického modelu vyplývá, že technologický pokrok narušuje statickou rovnováhu růstu, a proto musí mít exogenní charakter. To znamená, že (1) nové technologie musí být volně dostupné pro všechny, (2) tvorba inovací neobnáší žádné náklady a (3) adaptace technologií jsou schopny všechny ekonomiky a neexistují rozdíly v rychlosti a nákladech adaptace. Jak výstižně uvádějí Button a Pentecost (1999), v Solow-Swanově růstovém modelu mají technologie povahu "many z nebes". Exogenní technologická úroveň je nejspornějším a také nejkritizovanějším předpokladem neoklasické konvergence.

Dalším důležitým předpokladem pro predikci konvergence je neexistence jakýchkoli bariér mobility výrobních faktorů a to jak finančních tak institucionálních. Především v případě pracovních sil je toto tvrzení velmi zjednodušující, neboť každá migrace má své náklady, které mohou být nezanedbatelné hlavně v případě vyspělých regionů s vysokými nájmy a celkovou náročností života. Mimo přímé finanční a institucionální bariéry lze nalézt i další sociální, kulturní a jazykové náklady migrace osob (Nahuis, Parikh 2002). Mobilita kapitálu je sice vyšší, avšak i v jeho případě existují vážné bariéry. Jedná se o to, že kapitál není homogenní, nýbrž může nabývat více různě likvidních podob. Zatímco finanční kapitál je likvidní a tudíž i velmi mobilní, fyzický kapitál jako jsou pozemky a budovy mohou být jen těžko přemístěny a jejich likvidita je velmi omezená. Navíc mnoho investičních akcí má dlouhodobý charakter. O konvergenčním účinku mobility výrobních faktorů se rovněž vedou spory (viz dále oddíl 2.4.1.).

Jako poslední předpoklad pro fungování konvergence v rámci neoklasického modelu růstu zde uvedeme podobnost strukturálních charakteristik regionů. V tomto ohledu se jedná především o podobné preference firem i domácností. Na straně domácností se jeví jako klíčová míra úspor a na straně firem míra investic. Za předpokladu racionality chování firem budou všechny úspory bez problémů převedeny na investice, pak hraje roli pouze časová preference domácností. Nižší mezní sklon k úsporám signalizuje firmám, že domácnosti upřednostňují spotřebu, a proto budou dlouhodobé investice nižší. Mezní sklon k úsporám, tj. uspořená část dodatečné jednotky příjmu, závisí na úrokové míře, která klesá spolu rostoucí zásobou kapitálu. Vztah celkové míry úspor a úrovně příjmu na osobu tedy má podobu klesající křivky. Pokud by tento vztah neplatil, nedocházelo by ke konvergenci (Sala-i-Martin 1996). Je třeba ještě poznamenat, že podle neoklasické ekonomie neexistuje problém s převodem úspor na investice, jako je tomu v případě keynesiánské teorie, a vyšší mezní sklon k úsporám vždy vede k vyšší agregátní míře úspor (srovnej s paradoxem spořivosti J.M. Keynes; viz Samuelson, Nordhaus 1995 nebo Sojka 1999).

Jak lze vypořádat z předchozí diskuze, každý z těchto postulátů je problematický a otevřený kritice. Nicméně pokud by měl i pouze jediný nich omezenou platnost, nebude neoklasický růstový model predikovat konvergenci ve vývoji regionální diferenciace. V 80. a 90. letech se výrazně zvedá zájem o měření předpovídané konvergence a je za tímto účelem vypracováno několik ekonometrických

modelů. Jednu z nejcitovanějších studií na toto téma představuje práce Barro, Sala-i-Martin (1991), která teoreticky a metodologicky významně ovlivnila další výzkumy (mj. Cheshire, Carbonaro 1995; Chatterji, Dewhurst 1996; Sala-i-Martin 1996; Button, Pentecost 1999; Tondl 2001; Meeusen, Villaverde 2003).

Série prací především Roberta Barra a Xaviera Sala-i-Martina (1991; viz dále také Sala-i-Martin 1996), v literatuře velmi často označované jako Nová teorie růstu (Martin 1999, Blažek, Uhlíř 2002), zavádí dva základní koncepty konvergence. „První, zvaný β -konvergence, se týká chudých regionů, které rostou rychleji než bohaté a druhý, zvaný σ -konvergence, vyjadřuje pokles disperze příjmu na hlavu v čase mezi dvěma průřezovými měřeními, (Barro, Sala-i-Martin 1991; s. 112). Pro σ -konvergenci, která je nejčastěji měřena směrodatnou odchylkou, variačním koeficientem či Giniho koeficientem (Tondl 2001), představuje existence β -konvergence nezbytnou nikoli však jedinou podmínku.

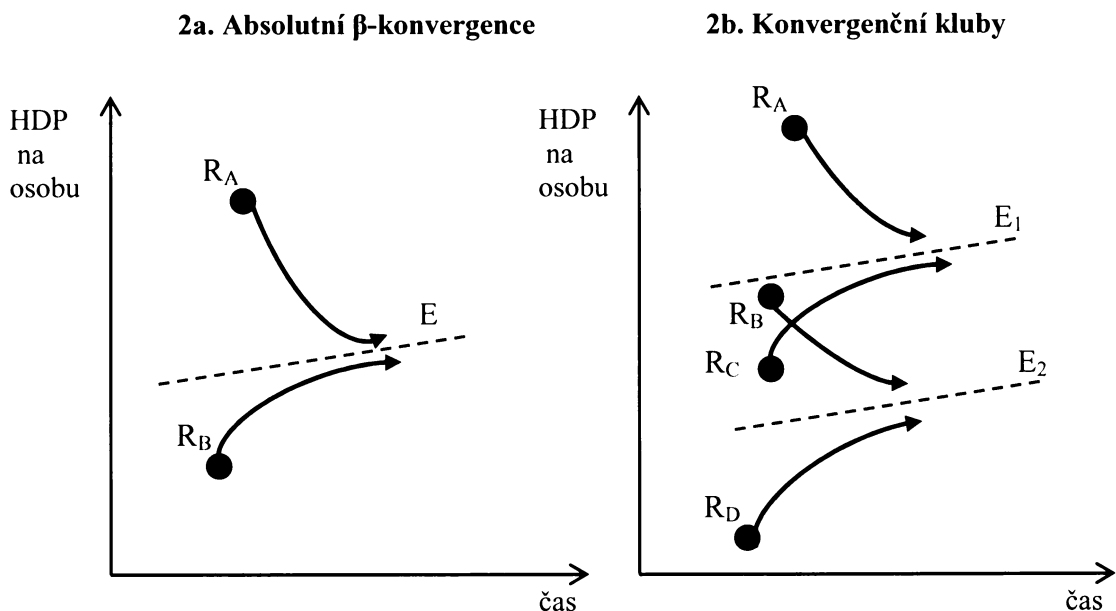
β -konvergence tedy vyjadřuje proces popsaný výše jako implikace neoklasického růstového modelu. Autoři si však uvědomili některé v realitě neplatné předpoklady, a proto tento koncept rozšířili o tzv. podmíněnou β -konvergenci. Podmíněná β -konvergence bere v úvahu, že sledované ekonomiky mohou mít rozdílný rovnovážný stav, ke kterému konvergují, daný odlišným technologickým vybavením a preferencemi ekonomických subjektů. Absolutní β -konvergence je měřena pomocí prosté regrese mezi iniciální úrovní příjmu (či HDP) na hlavu a jejím růstem za sledované období. Pokud jsou do regrese zahrnuty mimo iniciální úroveň HDP na osobu další nezávislé proměnné, omezující působení zmíněných faktorů, pak se jedná o podmíněnou β -konvergenci.

Barro a Sala-i-Martin docházejí k závěru (který považují za obecně platnou zákonitost), že rychlost β -konvergence se blíží 2 % ročně (pro regiony USA a Japonska přibližně 2 %, v případě regionů EU mírně pomalejší). Mnozí další autoři tuto naměřenou rychlost konvergence potvrzují, avšak může jít i o výsledek adaptování metodických postupů prací Barra a Sala-i-Martina (Button, Pentecost 1999). Většina prací však nalézá silné kolísání rychlosti β -konvergence především v souvislosti s průběhem hospodářského cyklu a její zpomalení či dokonce zastavení od osmdesátých let (např. Button, Pentecost 1999 či Tondl 2001). Podle de la Fuente (1998) je konvergence spíše dlouhodobým a velmi pomalým procesem.

Koncept podmíněné β -konvergence byl kritizován především proto, že se v podstatě nevztahuje k výzkumu nerovností mezi státy či regiony, ale vyjadřuje pouze rychlost konvergence k rovnovážným stavům jednotek, jež se však mohou výrazně odlišovat (Petračkos, Rodríguez-Pose, Rovolis 2003). Někteří autoři nacházejí důkazy spíše pro konvergenční kluby (např. Chatterji, Dewhurst 1996; pro regiony Velké Británie), či konvergenční klastry (např. Quah 1996; pro regiony EU). Konvergenční kluby představují neprostorový koncept, kdy existuje více strukturálně podobných regionů konvergujících ke společnému rovnovážnému stavu, zatímco jiná skupina regionů konverguje

k jinému rovnovážnému stavu. Naproti tomu Quah zdůrazňuje význam geografické blízkosti, jež výrazně podmiňuje tempa ekonomického růstu regionů.

Obr. 2: Schematické znázornění konceptu absolutní β -konvergence a konvergenčních klubů

Pozn.: 1a.: Regiony R_A a R_B konvergují v čase ke společné rovnovážné úrovni produktu (E); **1b.:** regiony R_A a R_C konvergují ke společné rovnovážné úrovni produktu (E_1) a tvoří jeden konvergenční klub, zatímco regiony R_B a R_D konvergují k odlišné společné rovnovážné úrovni produktu (E_2) a tvoří tak druhý konvergenční klub.

Zdroj: upraveno podle Tondl (2001)

2.2. Divergenční teorie

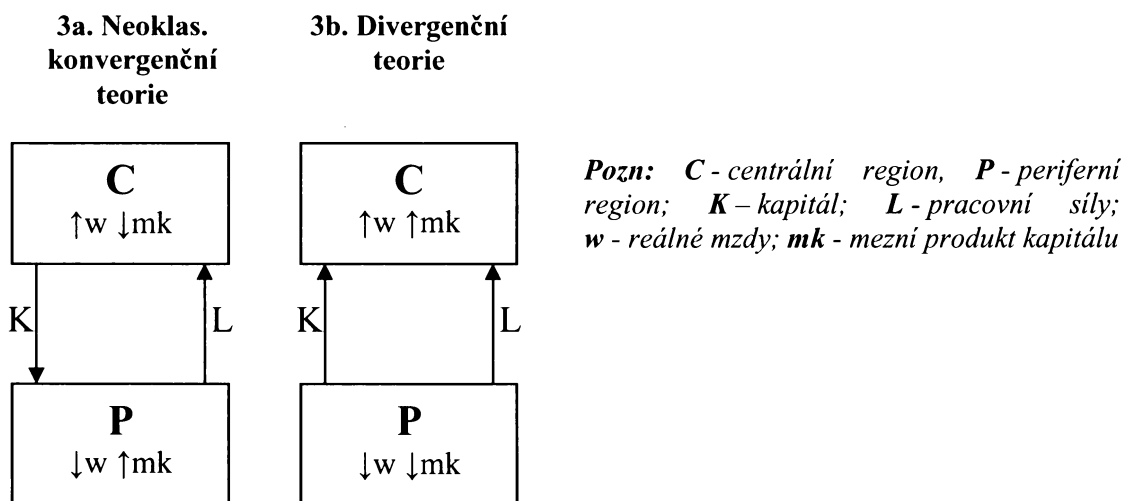
Teorie, předpovídající převládnutí spíše kumulativních mechanismů v regionálním vývoji a tedy zvětšování rozdílů, jsou na rozdíl od těch konvergenčních velmi heterogenní. Přesto lze identifikovat dvě základní skupiny. Jedná se buď o teorie považující společenskoeconomický systém za inherentně nestabilní a vedoucí k nerovnoměrnosti, nebo o teorie, které sice vycházejí z principů obecné rovnováhy, avšak akcentují některé závažné připomínky a do svých modelů zabudovávají některé realističtější předpoklady. Z důvodu velké roztržitosti bude následující výklad omezen pouze na základní principy, kterými tyto skupiny teorií vysvětlují nerovnoměrné tendence regionálního vývoje.

První ze dvou uvedených skupin buduje svá teoretická východiska pro vývoj regionální diferenciace v duchu keynesiánského paradigmatu na efektivní poptávce a konceptu multiplikátoru. Multiplikátor představuje silný kumulativní mechanismus, jenž dále posiluje původní impuls (o keynesiánství viz také oddíl 3.2. v souvislosti s hospodářským cyklem). Často rovněž zdůrazňují roli obchodu a exportu, a proto zavádějí pojem exportního či hnacího odvětví, jako nejdůležitějšího faktoru růstu. Úroveň exportu zboží a služeb ukazuje vnější poptávku po zboží z regionu, zvyšuje finanční bázi regionu a

stimuluje místní poptávku. Mechanismus kumulativního regionálního růstu (podle Chisholma 1990; schéma na s. 66) funguje přibližně následovně. Lokalizace nových exportních firem vede k multiplikovanému zvýšení zaměstnanosti, protože stimuluje místní poptávku, které se pak přizpůsobuje rostoucí místní nabídka zboží a služeb (to je principiální odklon od neoklasického přístupu, podle nějž se poptávka přizpůsobuje nabídce). Rozšiřuje se tak nabídka pracovních příležitostí v neexportním obslužném sektoru. Vyšší zaměstnanost nadále kumulativně posiluje regionální poptávku. Příchod exportních firem i jimi indukovaná místní ekonomická aktivita zvýší finanční bázi regionu prostřednictvím místních daní a umožní tak zlepšit místní dopravní a technickou infrastrukturu. Kvalita technické a dopravní infrastruktury spolu s úrovní obslužných odvětví pak vytváří pro vhodné podmínky pro lokalizaci nových exportních firem díky aglomeračním úsporám. Právě aglomerační úspory a úspory z rozsahu jsou těmito teoriemi považovány za další klíčové kumulativní mechanismy (Chisholm 1990).

Obr. 3: Směr pohybu výrobních faktorů v neoklasické konvergenční a divergenčních teoriích

Zdroj: upraveno podle Button, Pentecost (1999)

Z modelu kumulativního růstu vyplývá možnost problémů s regionální platební bilancí. Regiony totiž představují velmi otevřenou ekonomiku, protože uvnitř státu neexistují bariéry obchodu. Jak ukazují některé práce, jsou regionální multiplikátory velmi nízké z důvodu vysokých vývozu ale i dovozu zboží a služeb (např. Chisholm 1990 nebo Samuelson, Nordhaus 1995). Když například poklesne vnější konkurenceschopnost exportních komodit regionu, dojde k dočasnému převisu dovozu nad vývozem. Tento schodek platební bilance je však dlouhodobě neudržitelný, neboť podle predikcí modelu dojde ke kumulativnímu poklesu zaměstnanosti, poptávky a tím i importu, což může mít dopad i na ostatní regiony, tj. na celý ekonomický systém. Pro zachování alespoň částečné úrovně

poptávky je třeba kompenzovat část ztracených příjmů transfery celostátně přerozdělovaných daní do regionů, jež ztrácejí vnější konkurenceschopnost.

Je třeba ještě poznamenat jedno důležité východisko načrtnutého modelu kumulativního růstu. Bude-li procházet agregátní ekonomika obdobím cyklické expanze, poroste také poptávka po exportním zboží a službách z regionu. To znamená, že bohatší regiony se silným exportním sektorem, kde je popsán kumulativní mechanismus nejlépe rozvinut, budou zaznamenávat rychlejší ekonomický růst. Na základě této skutečnosti lze z modelu kumulativního růstu vyvodit spíše procyklické chování tendencí regionální diferenciace, tj. zvyšování rozdílů v období obecné ekonomické expanze a pokles (či spíše zpomalený růst) regionální diferenciace v období recese (viz další diskuze kapitola 5). Je však možné namítnout, že růst peněz v oběhu povede k růstu cen. Nicméně pokud se mzdová inflace rovná růstu produktivity práce (především díky technologickému pokroku či lepší organizaci výroby), pak nedojde k cenové inflaci (ve shodě s Dixon-Thrilwallovým modelem; viz Armstrong, Taylor 1993).

Druhá skupina divergenčních teorií teoreticky vychází z neoklasického paradigmatu, avšak snaží se přizpůsobit předpoklady tak, aby více odpovídaly realitě. Impuls pro další výzkum aspektů ekonomického růstu a vzniku regionálních nerovnoměrností představovaly rovněž neuspokojivé výsledky empirických měření konvergence podle neoklasického růstového modelu v průběhu 80.let, kdy většina prací konstatuje velké zpomalení míry konvergence, či dokonce divergenci.

Z pozice tzv. Nové endogenní teorie růstu (podrobný přehled těchto teorií viz Martin, Sunley 1998 a Tondl 2001) nejzávažnější kritiku vůči neoklasickému modelu představuje principiálně nesprávné, mechanické oddělení složek růstových faktorů na kapitál, pracovní síly a exogenní technologický pokrok. Tyto modely pojmají kapitál v mnohem širší a organičtější podobě, když rozlišují jeho fyzickou a lidskou složku. Klíčovou roli pro růst hraje právě lidský kapitál, jehož rozšiřování vede k rostoucím výnosům fyzického kapitálu. Rovněž si uvědomují, že tvorba a adaptace technologií nejsou bez nákladů a vyžadují systematický rozvoj lidského kapitálu. Dalším důležitým východiskem endogenního růstu je poznatek, že lidský kapitál představuje zdroj, jehož zásoba se větším využíváním nesnižuje, nýbrž zvyšuje (Hirschman 1958; in Blažek, Uhlíř 2002). Institucionální teorie tento poznatek rozpracovávají, když zavádějí čtyři typy učení. učení praxí (*learning by doing*), učení užíváním (*learning by using*), učení hledáním (*learning by searching*) a učení spoluprací (*learning by interacting*) (Lundvall 1992; in Blažek, Uhlíř 2002).

Navíc technologický pokrok s sebou přináší pozitivní externality, neboť inovující firmy zvyšují produktivitu ostatních firem prostřednictvím tzv. "*knowledge spillovers*" (transfery znalostí). Prostorové aplikace těchto primárně neprostorových růstových konceptů zdůrazňují roli blízkosti a osobního kontaktu pro tyto transfery. Zapracování technologického pokroku, jím indukovaných transferů a akumulace lidského kapitálu prostřednictvím výše uvedených typů učení do produkční funkce vede k predikci možného zvyšování rozdílů v hospodářském růstu mezi regiony.

Teorie endogenního růstu vidí jediné možné narušení fungování tržního systému v dočasných monopolních ziscích a externalitách produkovaných technologickým pokrokem, čímž se blíží Schumpeterově dynamickému pojetí tržního systému a konkurence (viz Schumpeter 1987; Holman a kol 2001). Naopak tzv. Nová ekonomická geografie spojená především se jménem Paula Krugmana (1991) naproti tomu zdůrazňuje roli obchodu, poptávky, úspor z rozsahu, aglomeračních úspor a z nich vyplývajících monopolních zisků (pro kritický přehled viz Martin 1999). Na základě těchto faktorů se snaží najít optimální (samo)uspořádání prostoru prostřednictvím lokalizace firem, čímž se blíží pojetí lokalizačních teorií počátku století a Isardovy prostorové vědy spíše než teoriím kumulativního růstu (Martin 1999).

Podle Krugmana fungují prostoru dva protichůdné mechanismy v regionálním vývoji: (1) levnější mzdové náklady v periferních regionech a (2) úspory z rozsahu a specializace a aglomerační úspory umožňující rostoucí výnosy z kapitálu v centrálních regionech (přímo používá termínů centrum a periferie). Významnou roli v tomto modelu hrají rovněž transakční náklady a velikost trhu/poptávky. V fázi vysokých transakčních nákladů bude ekonomická aktivita rozprostřena rovnoměrně v prostoru. Klesnou-li transakční náklady bude docházet ke koncentraci do míst kde je největší poptávka (tj. do centra) tak, aby firmy minimalizovali transakční náklady. Největší poptávka však bude tam, kde jsou již jiné firmy lokalizovány. Navíc pochopitelně mohou v centru firmy využívat společně specializovanou infrastrukturu. V ideálním případě pak budou chtít všechny firmy obsluhovat celý dostupný trh z jednoho místa.

Endogenní teorie růstu i Novou ekonomickou geografii představují určitý pokrok od velmi nerealistických předpokladů neoklasického přístupu, nicméně podle Martina (1999) jejich největší slabinu, nehledě na nerealistické předpoklady racionality aktérů a dokonale konkurenčních trhů, představuje skutečnost, že vycházejí z rovnovážného principu produkčních funkcí. Obecně řečeno se snaží rozpoznat jak mechanismy ekonomického vývoje, růstu a tvorby bohatství operují napříč prostorem (ekonomika v prostoru), ačkoli „jsou tyto mechanismy samy prostorově diferencovány a částečně geograficky utvářeny; tj. determinovány lokálně proměnnými, řádovostně podmíněnými sociálními, ekonomickými a kulturními podmínkami“ (tamtéž; s. 83). Tyto připomínky jsou závažné a v současné geografii velmi často reflektované (tzv. post-positivistická geografie), nicméně implikují obtížnou možnost zobecnování poznatků, což vede až k návratu k idiografickému, popisnému pojetí geografie (Hampl 1998).

2.3. Epizodické teorie

Typický příklad epizodické teorie vývoje regionálních rozdílů představuje práce Dunford a Perrons (1994), jež rozlišují v poválečném vývoji ekonomik vyspělých zemí dvě fáze. Fordistické období, datované od konce druhé světové války do poloviny sedmdesátých let, bylo charakteristické rychlým

ekonomickým růstem a konvergencí sociálních i regionálních rozdílů. Naproti tomu tzv. období postfordismu, které probíhá od poloviny sedmdesátých let do současnosti, se vyznačuje ekonomickou stagnací a divergencí. Vysvětlení tohoto vzorce spočívá podle autorů v rozdílném institucionálním regulačním rámci mezi oběma epochami.

Podle radikální marxistické ekonomie je kapitalistický systém inherentně spjatý s divergentními tendencemi a směřuje ke krizi (Dunford, Smith 2000), avšak regulační rámec spojený s poválečným fordistickým systémem dokázal dočasně tyto tendence zpomalit. Nejvýznamnější roli v umožnění ekonomického růstu a konvergence v době fordismu hrály podle těchto autorů faktory jako přerozdělování prostřednictvím progresivního zdanění příjmů a zisků a sociální transfery. Z pohledu vnější politiky byla důležitá protekcionistická opatření jako bariéry zahraničního obchodu chránící nekonkurenceschopná odvětví koncentrovaná v problémových regionech. Tyto politiky měly výrazně větší význam pro vyrovnávání regionálních rozdílů než regionální politika.

V postfordistickém období dochází k tlaku na ustavený politický systém požadavky na vnitřní a vnější ekonomickou liberalizaci jak prostřednictvím působení nadnárodních korporací tak díky vzniku integračních uskupení. Liberalizace způsobuje redukci redistribuční role fiskální politiky a regionální politika EU ji není schopna nahradit. Chudé regiony ztrácejí svou výhodu díky uvolnění bariér mezinárodního obchodu a stávají se stále chudšími (Dunford, Perrons 1994). Následkem tohoto vývoje je deprivace a narušení sociální soudržnosti. Všeobecný přesun těžiště ekonomické aktivity do sektorů služeb a přesun méně kvalifikovaných pracovních příležitostí do rozvojových zemí způsobuje dlouhodobou nezaměstnanost neprivilegovaných vrstev obyvatelstva, což platí jak pro bohaté tak pro chudé regiony. Evropská integrace divergenční tendence ještě posiluje, protože dochází přesunu stále většího množství kompetencí na nadnárodní úroveň, ze které je na jednu stranu vynucován vysoký stupeň liberalizace, na druhou stranu zde však chybí významná fiskální autorita (tamtéž).

Takto formulovaný model sice velmi výstižně popisuje průběh vývoje v poválečném vyspělém západním světě, nicméně je možné proti němu vznést několik námitek. Za hlavní problém lze označit záměnu příčin a následků. Teorie označuje za příčinu změny tendencí regionální diferenciaci z konvergenčních na divergenční liberalizaci a ekonomickou integraci. Je však možné namítnout, že liberalizace je nutným následkem předchozího období (nazývaného fordismem), kdy expanze přerozdělovacích pravomocí státního sektoru vedla k stoupajícím nárokům na veřejné rozpočty a zároveň tlumila motivaci k aktivitě v chudších regionech. Bariéry mezinárodního obchodu bránily nutné restrukturalizaci v postižených regionech, které se tak stávaly stále více závislé na státních transferech (viz níže koncept chráněných ekonomik; Rodríguez-Pose a Fratesi 2003). Následná liberalizace byla jen nutným a nezbytným vyústěním tohoto neudržitelného vývoje. Za spouštěcí mechanismus lze považovat dvě ropné krize (počátek 70. a 80. let), jež odhalily slabiny fordistického režimu akumulace. U kořenů přetrvávající vysoké nezaměstnanosti v zemích EU nestojí liberalizace, nýbrž naopak přílišná rigidita pracovních trhů a problémy nedostatečné restrukturalizace nahromaděné

za období tzv. fordismu. Za příklad může sloužit srovnání průběhu zmiňovaných ekonomických recesí v USA a v Evropě. Zatímco v Evropě i po skončení krizí přetrvává vysoká nezaměstnanost, v USA, kde je pracovní trh mnohem flexibilnější, se míra nezaměstnanosti v době následného oživení dostala zpět na velmi nízkou úroveň.

Mezi epizodické lze zařadit i některé teorie typu jádro – periferie, přestože nejčastěji jsou uváděny jako divergenční. Myrdal a Hirschman (in Blažek, Uhlíř 2002) tvrdí, že vývoj regionální diferenciace v průběhu rozvoje společnosti má tvar Gaussovy křivky. V prvotní fázi rozvoje nazývané preindustriální byly rozdíly mezi regiony nízké. Ve druhé fázi došlo díky průmyslové revoluci k výrazné koncentraci ekonomické aktivity a tím i nastartování kumulativních mechanismů, které působí jako pozitivní zpětná vazba. Ve třetí fázi vývoje společnosti regionální rozdíly poklesnou z důvodu existence integrované ekonomiky, kdy jsou jádrové a periferní regiony propojeny vzájemnými vazbami. Tato vzájemná provázanost a závislost umožňuje šíření pozitivních (*spread effects*). V tomto ohledu se shodují s poznatky Simona Kuznetse, který tento vývoj regionální diferenciace vyvodil z rozsáhlých empirických analýz ekonomik vyspělých států (tzv. Kuznetsova hypotéza či obrácená U-křivka; Novotný 2004).

Z teorií typu jádro – periferie vychází ve svých pracích i Martin Hampl (1997; 1998; 2005; Hampl a kol 2001). Podle něj neexistuje jednoznačná tendence societárních a geosocietálních systémů ke snižování či zvyšování heterogenity. K narůstající nerovnoměrnosti přispívá výrazná heterogenita vnějšího prostředí (viz i krajně asymetrické rozložení hmoty ve vesmíru) i působení vnitřních konkurenčních mechanismů (konkurence mezi jedinci či mezi regiony). Hampl souhlasí s posloupností statické fáze, dynamizace spojené se selekcí a difúze spojené se zvýšením integrity systému, avšak podle něj dochází i k posunu celého systému na kvalitativně vyšší úroveň, což zapříčiní reprodukci původních nerovnoměrností (Hampl a kol. 2001). Na vyšší kvalitativní úrovni dochází k opětovnému zvětšení diferenciace, zatímco u vývojově nižších jevů se prostřednictvím difúzních procesů rozdíly snižují (Blažek, Uhlíř 2002). Pozorování konvergence nebo divergence tedy závisí na primární podmíněnosti (elementární, semikomplexní či komplexní) sledovaného jevu, vývojové úrovni sledovaného jevu a na měřítkové úrovni pozorování.

2.4. Vliv některých socioekonomických procesů na vývoj regionální diferenciace

Nyní se zaměříme na pravděpodobně nejvýznamnější procesy probíhající v Evropě, které významně ovlivňují regionální diferenciaci a její vývoj. V první řadě bude diskutován dopad ekonomické a monetární integrace. Poté se budeme zabývat problematikou různých názorů na koncepci a účinnost regionální politiky. V kontextu předchozí diskuze není překvapivé, že teoretické pohledy na to, zda tyto procesy působí spíše ve prospěch konvergence či divergence, jsou velmi rozporuplné.

2.4.1. Význam ekonomické a monetární integrace pro proces regionální diferenciacce

Regionální dopady ekonomické a monetární integrace, právě probíhající v podstatné části evropského kontinentu, jsou častým námětem odborných studií a diskuzí. Ekonomická integrace se netýká pouze rozšiřující se Evropské unie, nýbrž se jedná o globální proces, související s obecným odbouráváním bariér volného obchodu a působením nadnárodních korporací. Neoklasická teorie předpovídá, že zintenzivnění obchodu povede k rychlejší konvergenci díky vyšší mobilitě výrobních faktorů.

Evropské společenství bylo původně založeno na volném pohybu zboží, služeb, kapitálu a osob. Zatímco první tři svobody se postupně velmi dobře rozvinuly, migrace osob ve srovnání s USA zůstává stále velmi nízká. Analýzy ukazují velmi nízkou senzitivitu evropské populace na regionální problémy. Nahuis a Parikh (2002) dokazují, že v průměrném regionu NUTS II (2,2 mil ob) způsobí jednoprocenní zvýšení nezaměstnanosti nárůst emigrace o 2100 osob. Jednoprocenní nárůst průměrného příjmu pak indukuje příchod 11 tisíc lidí do regionu. Především v případě nezaměstnanosti je toto číslo skutečně zanedbatelné. Nízkou mobilitu zapřičiňují vysoké náklady migrace, prezentované jazykovou a kulturní bariérou, spolu s rigidním trhem s bydlením (Steinherr 2003). Roli zde hrají rovněž sociální transfery jako podpora v nezaměstnanosti, která nemotivuje lidi k migraci. Navzdory optimistickým tvrzením o poklesu bariér mobility pracovních sil s postupující integrací se meziregionální migrace v EU (především v 70. letech) dokonce ještě snížila (ERECO 1995a).

Námitek vůči predikované konvergenci díky zvýšené mobilitě kapitálů může být více. Nejzávažnější je však skutečnost, že celosvětově sice může docházet k pohybu kapitálu do chudších regionů, nicméně náklady práce v periferních regionech EU jsou stále vysoké ve srovnání s např. nově industrializovanými zeměmi. To se projeví speciálně v případě výrazně nižší mobility pracovních sil než kapitálu.

Avšak i když je mobilita pracovních sil výrazně nižší, povede intenzivnější mezinárodní a meziregionální obchod podle neoklasického přístupu ke konvergenci, protože se prostřednictvím arbitráže budou vyrovnávat ceny zboží i výrobních faktorů. Regiony či země se specializují na produkty, pro jejichž produkci mají relativně levnější a dostupnější výrobní faktory. Ovšem jako důsledek intenzivnějších obchodních vztahů se budou původně dostupnější výrobní faktory stávat dražší, zatímco cena původně vzácnějších výrobních faktorů postupně poklesne (Abraham 2002). Nicméně tento postulát, nazývaný Heckscher-Ohlin-Samuelsonův model, předpokládá nulovou mobilitu výrobních faktorů, což je značně nerealistické.

Konvergenci spolu s rostoucí ekonomickou integrací předpokládá i teorie endogenního růstu. S vyšší propojeností systému dochází k lepšímu šíření technologií do zaostalejších regionů (Tondl 2001). Snazší přeliv technologií rovněž umožňuje nižší regionální odvětvovou specializaci (Hallet 2000). Nicméně teorie lidského kapitálu zpochybňují konvergenční dopady migrace pracovních sil.

Předpokládají totiž, že nejmobilnější budou ty nejschopnější a nejvzdělanější pracovníci, kteří jsou spíše ochotni nést náklady a rizika spojené s migrací pro získání lepších pracovních příležitostí. V periferních regionech se tak bude prohlubovat nedostatek kvalifikovaných pracovních sil jako významného faktoru pro nastartování ekonomického rozvoje. Kvalifikovaní pracovníci mají pozitivní dopad na produktivitu všech ostatních pracovníků, což představuje hlavní důvod divergenčního vlivu migračních proudů z periferie do centra (Martin 2003, Steinherr 2003).

Naproti tomu poptávkové teorie kumulativního růstu a Nová ekonomická geografie jsou založeny na tom, že ekonomická integrace zintenzivní obchod, což povede k akceleraci kumulativních mechanismů a zesílené koncentraci ekonomické aktivity do vyspělých regionů. Podle keynesiánského přístupu budou mít periferní regiony problém s platební bilancí, čímž vzroste význam transferů. Nová ekonomická geografie je založena na poklesu transakčních nákladů, což s sebou ekonomická integrace nese. Předpovídá tedy vyšší koncentraci a specializaci regionů podle své komparativní výhody.

Nicméně empirické studie poskytují, co se týče specializace a koncentrace, nejednoznačné výsledky. Hallet (2000) konstatuje spíše pokles specializace mezi roky 1985 a 1995 a odvětvová struktura hospodářství regionů se tak stává stále podobnější, což odporuje předpokladům Nové ekonomické geografie. Naopak jak Hallet tak Brülhard a Traeger (2003) ve shodě s predikcemi Nové ekonomické geografie nalézají dostatek důkazů pro tvrzení o prohlubování koncentrace a centralizace průmyslu a výrobních služeb v souvislosti s ekonomickou integrací.

Tyto přístupy také, podobně jako teorie endogenního růstu, zpochybňují nivelizační účinky pracovní migrace. Díky kumulativním mechanismům budou vyspělé centrální regiony lákat firmy operující v progresivních odvětvích a vytvářejících nabídku pracovních míst pro kvalifikované zaměstnance. Proto se tyto regiony při odbourání bariér migrace stanou atraktivnější pro vzdělané pracovníky. Vyšší mobilitu vzdělanějších lidí potvrzují i některé empirické studie (např. ERECO 1995a). Obecně také příliv nových obyvatel zvyšuje regionální poptávku.

Největší diskuzi vyvolává evropská monetární integrace, poněvadž má a nadále bude mít zásadní dopady na regionální rozvoj a diferenciaci. Zavedení jednotné měny pochopitelně výrazně zjednodušuje obchod snížením transakčních nákladů. Navíc však společná měna rozbije "měnovou iluzi" (Button, Pentecost 1999). Státy nemohou reagovat na dočasnou ztrátu konkurenceschopnosti vlastní ekonomiky úpravou směnného kurzu (viz níže v souvislosti s hospodářským cyklem). Nicméně mimo nemožnost použití monetárních nástrojů při řešení vlastních regionálních problémů je kvůli Maastrichtským kritériím o rozpočtovém schodku a stabilizaci veřejných financí výrazně omezena i role národní fiskální politiky (Pentecost 2002). Tento autor ve své analýze vývoje regionální diferenciaci dokazuje, že nominální konvergence požadovaná Maastrichtskými kritérii přispívá spíše k reálné divergenci.

2.4.2. Význam regionální politiky pro proces regionální diferenciac

Druhým aspektem evropské integrace je její politická dimenze. Původní záměr integrace byl vytvořit širší jednotný trh, který umožní volné konkurenci stimulovat vyšší ekonomický růst. Pod vlivem keynesiánského ekonomického paradigmatu však ve stejné době většina evropských zemí začala prostřednictvím rozsáhlých zásahů do tržního mechanismu a nárůstem významu přerozdělování na státní úrovni realizovat koncept *welfare state*. Evropská unie měla dát těmto zásahům alespoň základní pravidla a omezovat jejich deformačních důsledků pro společný trh. Nicméně budování *welfare state* mělo vliv i na formování hospodářských a institucionálních principů EU, a proto vznikla společná regionální politika původně jako kompenzace negativních regionálních dopadů některých ostatních aspektů integrace. Se vstupem Velké Británie do EU, později se vstupem relativně zaostalých jihoevropských zemí a ještě později s přípravou a realizací projektu EMU význam regionální politiky výrazně vzrostl a z důvodu slabé fiskální politiky tak částečně zastupuje její přerozdělovací roli (Potulka a kol 2003). Politika hospodářské a sociální soudržnosti, jak se regionální politika EU integrovaná se sociální politikou nazývá, má podle zpráv Evropské komise (EUROPEAN COMMISSION 2001; 2004) mnohem ambicióznější cíl, kterým je redukce sociálních a regionálních rozdílů. Vystávají však otázky, zda se daří tento cíl plnit, ale také zda je tento cíl vůbec oprávněný.

Na základě předchozí diskuze je možné identifikovat tři teoretické pohledy na regionální politiku. Z neoklasického/neoliberálního ekonomického paradigmatu vyplývá neintervencionistický postoj, který považuje regionální politiku za neúčinný a škodlivý zásah do bezchybně fungujícího tržního mechanismu, jehož fungování zajistí regionální konvergenci. Regionální politika by tak měla maximálně napomáhat působení vyrovnávacích mechanismů. Za předpokladu výrazně mobilnějšího kapitálu je pro redukci regionálních disparit důležitá podpora migrace pracovních sil (koncept dělníci za práci; viz Blažek, Uhlíř 2002).

Další problém, který ospravedlňuje zásah do tržního mechanismu, představuje existence rigidit na pracovním trhu (Abraham 2002, Steinherr 2003). Centrálně vyjednávané podmínky pro fungování pracovněprávních vztahů mohou mít negativní dopad na zaměstnanost především v problémových regionech. Vysoké náklady práce (jednotkové náklady na zaměstnance) si mohou spíše dovolit nést firmy v bohatých regionech vzhledem k vysoké produktivitě práce. Zatímco v chudých regionech, kde je méně kvalifikovaná pracovní síla a tudíž i nižší produktivita práce, si zaměstnavatelé nemohou dovolit tyto náklady nést, a proto se zvyšuje nezaměstnanost. Chisholm (1990) tedy uvádí jako další implikaci neoklasické teorie pro regionální politiku redukci mezd v regionech s vyšší nezaměstnaností. Přesnější by však bylo určování nákladů práce s ohledem na specifické podmínky pracovních trhů v jednotlivých regionech, nikoli pouhá úprava mezd. Navzdory mnohokrát konstatované nerealističnosti základních předpokladů neoklasické teorie (především homogennímu pojetí pracovních sil a kapitálu; Armstrong, Taylor 1993) je nutné brát uvedené argumenty v potaz při koncepci politik s významnými regionálními dopady.

Keynesiánsky orientované přístupy naproti tomu zdůrazňují nutnost dirigistické regionální politiky z důvodu inherentní nestability ekonomického systému, který prostřednictvím dominujících kumulativních mechanismů vytváří nepatřičné rozdíly mezi regiony. Tyto přístupy vytvářejí sadu jak mikroekonomických tak makroekonomických nástrojů (Chisholm 1990), ačkoli sám Keynes mikroekonomické zásahy do tržního mechanismu neschvaloval (Sojka 1999). Co se týče makroekonomických nástrojů, měla by vláda tlumit v období ekonomické expanze nadměrný růst regionů s vyvinutým kumulativními mechanismy a naopak podporovat zaostávající regiony prostřednictvím progresivního zdanění a přerozdělování daňových příjmů. Z důvodu poptávkové orientace keynesiánských konceptů nesouhlasí s redukcí mezd, protože by způsobila multiplikovaný pokles poptávky a tím i ekonomického produktu. V mikroekonomické oblasti jsou doporučení orientována na relokace progresivních (exportně orientovaných) ekonomických aktivit z bohatých do chudých regionů. Problémy keynesiánských politik představují tlaky na veřejné rozpočty a v dlouhém období akcelerující inflace. Rovněž podpora relokace firem do periferních regionů nebyla všude úspěšná (Blažek, Uhlíř 2002).

Endogenní teorie růstu naznačuje, že hlavní konkurenční výhodou je technologická úroveň a kvalita lidských zdrojů. Na rozdíl od neoklasické teorie růstu je možné tyto faktory podporovat prostřednictvím politiky. Dalo by se tedy říci, že by měla být podporována inovační schopnost periferních regionů. To je však velmi obtížné, protože tyto regiony většinou vykazují nedostatek kvalifikovaných lidských zdrojů, a proto by podpora měla spíše směřovat do vzdělávání pracovních sil. Hrozí zde však selektivní emigrace kvalifikovaných lidí do vyspělých regionů, kde jsou vyšší platy a lepší příležitosti uplatnění (tzv. odliv mozků; v rámci EU tento proces dokazuje např. ERECO 1995a). Na druhou stranu zde spolu se sílícím tlakem na globální konkurenceschopnost vyvstává možnost podpory inovačního potenciálu vyspělých metropolitních regionů. To však již odporuje základní premise regionální politiky jako nástroje pro redukcí regionálních disparit. Tomu odpovídá i koncept strategického a pojišťovacího principu jako jednoho z hlavních dilemat při tvorbě regionální politiky (viz Potulka a kol. 2003).

Nová ekonomická geografie upozorňuje na význam koncentrace a tedy i existence regionálních rozdílů pro ekonomický růst. Proto podle ní pojišťovací regionální politika omezující koncentraci ve vyspělých regionech povede ke snížení celkové ekonomické výkonnosti. Regionální politika tedy vždy představuje dilema mezi rovností a efektivitou (Chisholm 1990; Martin 2003).

Regionální politika EU i regionální politiky jednotlivých zemí kombinují využívání různých nástrojů. Ačkoli v poslední době je patrný větší důraz na strategickou regionální politiku. Jedná se především o podporu nových technologií a inovací v souladu s tzv. Lisabonskou strategií, jejíž příjemci jsou převážně vyspělé metropolitní regiony. Tento postup může tedy mít spíše divergentní důsledky.

Autoři se ve shodě se svou teoretickou příslušností přou o efektivitě těchto nástrojů pro omezení regionálních rozdílů. Jak uvádí Tomeš (2001), na minimální účinnosti regionální politiky se shodují jak neomarxisticky tak neoliberalně orientovaní autoři. Například neomarxisticky orientovaný geograf Dunford (Dunford, Perrons 1994 a Dunford, Smith 2000) považuje regionální politiku za marginální a konvergenci 60.let připisuje spíše regionálním dopadům sociálních transferů a ochraně ohrožených odvětví před vnější konkurencí. Boldrin a Canova (2001) kritizují regionální politiku z liberální pozice, když konstatují, že regiony, které jsou největšími příjemci pomoci, vykazují pomalý růst. Podobně lze namítnout, že regionální pomoc přispěla k růstu Irska, avšak nedošlo by k němu bez vlastního přičinění. Naproti tomu je zde neúspěšný vývoj italského Mezzogiorna, jako významného příjemce prostředků z fondů EU (Abraham 2002). Steinherr (2003) nesouhlasí s výsledky, které dokládají úspěšnost regionální politiky ve zvýšení investic a zaměstnanosti.

Naopak ve prospěch regionální politiky hovoří závěry de la Fuente (2003), že strukturální politika funguje ve Španělsku a významně přispěla k růstu chudších regionů a redukci regionálních rozdílů. Největší význam přikládá investicím do veřejné infrastruktury, které vedou k růstu produktivity. Na základě empirické analýzy Castells a Espasa (2003) tvrdí, že strukturální podpora má výrazně pozitivní a signifikantní na ekonomický růst regionů, avšak její význam klesá, co se týče konvergence. Podle nich totiž regionální politika nemůže překonat převažující divergentní tendence regionálního vývoje. Regionální politika by neměla mít za cíl snížení regionálních rozdílů, ale spíše podporu růstu v periferních regionech.

3. HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS – DEFINICE, TEORIE A REGIONÁLNÍ ROZMĚR

V této kapitole bude blíže diskutována problematika hospodářského cyklu. Protože se jedná o dominantně ekonomické téma, je nutný podrobnější výklad jednotlivých pojmů, než tomu bylo v minulé kapitole. Nejprve se zaměříme na definici pojmu hospodářského cyklu. Dále poskytneme stručný přehled teorií vysvětlujících jeho vznik. Poté budou diskutovány dopady významných procesů na změnu charakteru hospodářských cyklů a na závěr se budeme zabývat hospodářskými cykly na různých měřítkových úrovních.

3.1. Vymezení základních pojmů teorie hospodářského cyklu

Pojem hospodářského cyklu (zde *commercial cycle*) byl poprvé použit anglickým novinářem Johnem Wadem již v roce 1833 (Lutz 2002). V současnosti se v odborné ekonomické literatuře nejvíce prosadil termín *business cycle*. Pochází z americké terminologie, zatímco britská literatura operuje častěji s termínem *trade cycle*, čili obchodní cyklus. Na evropském kontinentě převládá pojem konjunkturální cyklus (v němčině *die Konjunktur*, ve francouzštině *la conjoncture*), jež vychází z latinského *coniungere* (spojovat, slučovat) ve smyslu spojení meziher, které udávají budoucí směr pohybu ekonomického vývoje (Heczko 2003). Je možné se rovněž setkat s pojmem *growth cycle* (růstový cyklus), který získal na popularitě především v 50. a 60. letech, kdy v souvislosti s optimismem dlouhotrvajícího růstu a s rozšířením makroekonomických stabilizačních nástrojů inspirovaných Keynesovým učením vzniklo všeobecné přesvědčení ekonomů o jejich účinnosti při potlačení cyklických výkyvů v hospodářství. Tento pojem naznačuje, že se jedná pouze o zpomalení tempa růstu, nikoli o skutečný pokles. V této práci bude používán v českých odborných textech nejfrekventovanější termín hospodářský cyklus.

V učebnicích a encyklopediích ekonomie se vyskytuje mnoho různých definic hospodářského cyklu, které se však odlišují jen minimálně. Komplexní a často citovaná definice Burnse a Mitchella z roku 1946 říká, že „hospodářské cykly jsou typ fluktuační v agregátní ekonomické aktivitě národů s volnou tržní ekonomikou; cyklus se sestává z expanze vyskytující se současně v mnoha ekonomických činnostech, následovaný všeobecnou recesí, kontrakcí a oživením, jež přechází do fáze expanze dalšího cyklu; tento sled změn se opakuje avšak není pravidelný; v době trvání se hospodářské cykly různí do více než jednoho roku až po deset až dvanáct let“ (in Zarmowitz 1991, s. 8; či Diebold, Rudebusch 1994, s. 1). Tato definice v sobě obsahuje mnoho klíčových bodů, které musí být diskutovány k pochopení pojmu hospodářského cyklu.

Zprv z ní vyplývá, že se jedná o pohyb v téměř všech ekonomických činnostech a je tedy patrný souběžný pohyb více ekonomických indikátorů. Cyklem procházejí jak jednotlivé výrobky (*product cycle*) tak celá hospodářská odvětví a komoditní trhy. Cykly výrobků, odvětví a trhů jsou ovlivňovány celkovým hospodářským cyklem a zároveň ho ovlivňují podle své váhy v ekonomice (Heczko 2003).

Totéž platí i pro jednotlivé regiony. Na základě toho lze kategorizovat jednotlivé ekonomické indikátory podle časového souběhu s obecným cyklem jako ty, které ho předcházejí, jsou s ním v souladu, následují ho nebo jdou proti němu (bližší o současném pohybu indikátorů viz Diebold, Rudebush 1994).

Druhým klíčovým bodem citované definice dělitelnost cyklů do jednotlivých pozorovatelných fází. V souladu se Samuelsonem a Nordhausem (1995) je možné identifikovat dvě fáze a dva inflexní body hospodářského cyklu. Expanze předchází recesi a mezi nimi leží první bod obratu – vrchol. Druhý inflexní bod se nachází v přechodu mezi recesí a expanzí a nazývá se sedlo či bod oživení. Toto pořadí stanovila nejvýznamnější organizace na výzkum hospodářských cyklů National Bureau of Economic Research. Hluboká a dlouhá recese se často nazývá deprese a výrazná expanze se nazývá prosperita neboli boom (Heczko 2003).

Zatřetí definice otevírá otázku délky a pravidelnosti cyklických výkyvů. Z jejího znění vyplývá, že fáze cyklů po sobě pravidelně následují avšak délka jejich trvání i amplituda se různí. Nadto se v mnoha studiích vyskytuje tvrzení, že se charakter a s ním i doba trvání a amplituda cyklů s vývojem hospodářství mění (např. Zarmowitz 1991, 1999; Partridge, Rickman 2002; Dalsgaard, Elmeskov, Cyn-Young Park 2001; Pérez, Osborn, Artis 2003). Změně charakteru hospodářských cyklů se budeme věnovat později. Dobu trvání jednotlivých cyklů se pokusil kategorizovat J. A. Schumpeter na sezónní (během roku), Kitchinovy (3 – 5 roky), Junglarovy (7 – 11 let), a Kondratievovy (45 – 60 let) (Sirůček 2005). Podle něj se všechny typy cyklů v realitě prolínají, a proto je výslednice jejich působení nepravidelná.

Ještě je třeba na tomto místě diskutovat, jak silný výkyv lze považovat za fázi cyklu. Jak bylo již naznačeno výše, v 60. letech vznikla představa trvalého růstu ekonomiky zajištěného proticyklickou stabilizační politikou. V této době vznikl koncept tzv. růstového cyklu, který lze definovat jako „...více či méně pravidelné střídání expanze (zotavení) a kontrakce (recese) ekonomické aktivity kolem dráhy trendového růstu. Na vrcholu cyklu je ekonomická aktivita vzhledem k trendu vysoká.“ (Dornbush, Fischer 1994, s. 29). Podobné definice uvádějí i jiné práce (Lucas 1994; Samuelson, Nordhaus 1995 či Snowdon, Vane 2002). V pojetí růstového cyklu tedy relativně pomalejší růst představuje kontrakci, tj. sestupnou fázi cyklu. Jedná se tedy o odchýlení od výše citované Burnsovy a Mitchellovy definice, která hovoří o fluktuaci celkové agregátní ekonomické aktivity nikoli o fluktuacích kolem určitého trendu. Mnoho ekonomických učebnic a encyklopedií však pravděpodobně pod vlivem Samuelsonovy neoklasické syntézy pojmy růstový a hospodářský cyklus zaměňují, ačkoli by měly být podle Zarmowitze (1991) rozlišovány, neboť se jedná o kvalitativně zcela odlišné procesy.

3.2. Přehled teorií hospodářského cyklu

V předchozí části jsme se zaměřili na problematiku definice a vymezení pojmu hospodářského cyklu. Nyní přejdeme k otázce, proč ekonomický vývoj neprobíhá kontinuálně ale fluktuuje, tedy jak lze teoreticky vysvětlit hospodářský cyklus. Teorií, které se o to pokoušejí, je možné nalézt mnoho. Lze říci, že téměř všichni nejvýznamnější ekonomové se ve svém díle pokusily fenomén hospodářského cyklu vysvětlit a většina z nich vytvořila i vlastní teorii.

Teorie hospodářského cyklu jsou nejčastěji děleny do dvou velkých kategorií podle jejich postoje k fungování tržního mechanismu na vnitřní (endogenní) a vnější (exogenní) (např. Samuelson, Nordhaus 1995; Zarmowitz 1999). První skupina nalézá příčiny nestability v mechanismech uvnitř ekonomického systému. Předpokládají působení pozitivních a negativních zpětných vazeb v ekonomickém systému, které ho periodicky vychylují z rovnovážného stavu. V neregulované ekonomice tedy každá expanze nutně povede k recesi a naopak.

Exogenní teorie naopak pokládají tržní mechanismus za inherentně stabilní a příčiny fluktuací v ekonomické aktivitě hledají mimo ekonomický systém, např. v politických zásadách, v objevech nových technologií a inovacích, v geografických objevech (v minulosti), či dokonce v postavení vesmírných těles. Obecně pro tuto skupinu platí, že vnější impuls či shluk současně působících impulsů, vyvedou některé prvky ekonomického systému z rovnováhy. Tato nerovnováha, postihující na počátku pouze několik „málo odolných“ prvků, se pak šíří celým systémem. Celková nestabilita se pak projeví jako hospodářský cyklus. Pokud by na systém dále žádné jiné vnější šoky nepůsobily, vrátil by ho tržní mechanismus se za určitou dobu (podle intenzity šoku) do stavu dynamické rovnováhy. V tomto tvrzení tkví klíčový rozdíl mezi vnitřními a vnějšími teoriemi hospodářského cyklu. Vnitřní teorie totiž připouštějí, že původní impuls může být exogenního původu, avšak ekonomický systém je podle nich nestabilní a tržní mechanismus není schopen tento impuls tlumit. Z toho vyplývají i doporučení pro eliminaci hospodářských cyklů. Zatímco vnější teorie doporučují nezasahování do mechanismu volného trhu, vnitřní teorie jsou vesměs intervencionistické.

Předchozí dělení je principiální, avšak velmi hrubé. V odborné literatuře se nejčastěji používá kategorizace teorií hospodářského cyklu podle nejvýznamnějších ekonomických škol. Například Arnold Lutz (2002) ve své studii uvádí 5 škol ekonomického myšlení a jejich představy o hospodářském cyklu. Jsou jimi keynesiánská ekonomie, monetarismus, nová klasická ekonomie, teorie reálného hospodářského cyklu a nová keynesiánská ekonomie. V této klasifikaci jsou ovšem zanedbány přístupy rakouské a marxistické školy. Kompletní a relativně dostatečný přehled přístupů k problematice hospodářského cyklu poskytuje *An Encyclopedia of Macroeconomics* od Briana Snowdona a Howarda R. Vanea (2002).

3.2.1. Exogenní teorie hospodářského cyklu

Představa *rakouské školy* o příčinách a průběhu hospodářského cyklu patří mezi monetární teorie, neboť za klíčovou považuje změnu nabídky a poptávky po penězích. Hospodářský cyklus má v tomto pojetí exogenní povahu, či přesněji příčina expanze je exogenního původu, která pak nutně vyvolá recesi šířící se mechanismy uvnitř tržního ekonomického systému. V podstatě tato teorie popisuje situaci, kdy monetární/nominální faktory působí na změnu reálných ekonomických jevů a vztahů (Garrison 1989).

Klíčovou roli v pochopení fungování hospodářského cyklu rakouské školy hraje úroková míra, neboť představuje vyrovnávací mechanismus mezi úsporami domácností a investicemi firem. Úspory domácností jsou funkcí tzv. časové preference. Zvýší-li například domácnosti úspory (růst mezního sklonu k úsporám), čímž se sníží reálná úroková míra, vyšlou tím signál firmám, že (1) domácnosti chtějí méně spotřebovávat a jsou výhodnější investice s delší dobou návratnosti a (2) existují volné zdroje pro tyto investice. Tedy změny v spotřebitelských preferencích se promítají do změn v produkčních záměrech (Snowdon, Vane 2002).

Výsledkem snahy centrální banky indukovat investiční aktivitu pomocí nárůstu peněz v oběhu je narušení informační hodnoty úrokové míry, protože ta při tomto aktu klesá pod mezní produkt kapitálu. Tento falešný úvěrový boom spojený s poklesem úrokové míry představuje pro firmy stejnou informaci jako v případě růstu úspor. Ta je však v tomto případě zavádějící, neboť není doprovázena reálnými změnami časové preference. Výsledkem je, že firmy relativně více investují do kapitálu, zatímco domácnosti chtějí relativně více spotřebovávat. Jelikož rakouská škola předpokládá, že se ekonomika pohybuje na úrovni svého potenciálního produktu, povede růst peněz v oběhu k cenové inflaci. Takto lze charakterizovat období expanze. V době kdy se růst cen promítne do růstu mezd, se projeví mnoho investic jako ztrátových a dochází k jejich stahování, což se pochopitelně také projeví ve vzniku nedobrovolné nezaměstnanosti. Takto rakouská škola popisuje recesi. Dle představitelů rakouské školy tedy mechanismus hospodářského cyklu vyvolává uměle centrální banka a navrhuje úplnou decentralizaci monetární politiky (viz např. Garrison 1989, 2001).

Neoklasický monetární model představuje teoretický přístup velmi příbuzný rakouské škole, nicméně se v některých aspektech významně odlišuje. V odborné literatuře se tento model označuje termínem *Monetary Equilibrium Theory* (Snowdon, Vane 2002). Klíčové principy neoklasického konceptu hospodářského cyklu shrnuje práce Roberta Lucase (1994).

Neoklasická ekonomie všeobecné rovnováhy nepředpokládá existenci fluktuací v ekonomickém systému, neboť dle ní k tomu neexistuje žádný teoretický důvod. Všichni aktéři mají k dispozici dokonale dostupné informace a chovají se racionálně (tj. berou do úvahy veškeré disponibilní informace). Při platnosti těchto postulátů a neexistenci žádných rigidit na trzích budou vždy a ve velmi krátkém hlavní ekonomické mechanismy přivádět systém do rovnováhy. Těmito mechanismy jsou na

komoditním trhu cenová úroveň, na kapitálovém trhu úroková míra a na pracovním trhu mzda. Změny v nabídce peněz nemají na reálné ekonomické proměnné žádný vliv.

Dle Lucase (1994) lze vysvětlit existenci kolísání ekonomické aktivity v rámci neoklasického paradigmatu pouze tak, že aktéři mají nedokonalé informace (*imperfect information*). Samotný princip vzniku fluktuace je monetárního tedy exogenního původu. Každé neočekávané zvýšení peněz v oběhu se za předpokladu plného využívání zdrojů ve velmi krátké době promítne do vyšší úrovně cen a mezd. Neočekávaně vyšší úroveň cen uvede investory v omyl, že jejich zboží se stalo vzácnější a zvýší z toho důvodu i svou produkci. Podobně také domácnosti zvýší nabídku práce. Růst se zastaví, když aktéři zjistí, že se změnila pouze nominální a nikoli reálná hodnota jejich produkce. Nastává její útlum doprovázený růstem nezaměstnanosti. Pokles produkce se zastaví na úrovni rovnovážného stavu ekonomiky (hranici produkčních možností). Přesně opačně by se ekonomika chovala, kdyby došlo k neočekávanému poklesu nabídky peněz.

Specifické pojetí původu a příčin ekonomických fluktuací nabízí **teorie politického hospodářského cyklu**, která je úzce spojena se školou veřejné volby. Tato skupina modelů zdůrazňuje vliv vlády na vývoj ekonomiky, který zapříčiňuje či zesiluje její výkyvy. Politici jsou pojímáni jako ekonomičtí aktéři, kteří maximalizují svůj profit, jímž je udržení moci, tj. opětovné zvolení. Další předpoklad platnosti těchto modelů představuje tvrzení, že lidé/voliči nejpozitivněji hodnotí nízkou míru nezaměstnanosti, vysoký hospodářský růst a nízkou míru inflace (Samuelson, Nordhaus 1995). Politici mají tudíž zájem o to být znovu zvoleni a od dob Keynesových disponují i makroekonomickými podpůrnými a stabilizačními nástroji, jejichž vhodné použití může mít nemalý vliv na rozhodování elektorátu.

Modely politického hospodářského cyklu lze kategorizovat podle dvou teoretických bloků (viz Snowdon, Vane 2002). První dělení je podle chování politiků, které může být vedeno buď ideologií (*partisan model*) či snahou o maximalizaci volebního zisku (*vote-maximizing model*). Druhý blok představuje reálný dopad politiky na ekonomické aktéry, kteří mohou zaujímat buď adaptivní nebo racionální postoj.

Dle Nordhausova modelu se vláda snaží maximalizovat svůj volební výsledek využitím vztahu krátkodobé zaměnitelnosti nižší míry nezaměstnanosti za cenu vyšší míry inflace, známého jako Phillipsova křivka (Samuelson, Nordhaus 1995). Před volbami praktikuje vláda politiku poptávkové expanze, která se projeví ve vyšším růstu agregátní produkce a nižší nezaměstnaností, zatímco inflační dopady této politiky mohou být rozpoznány až později. Po volbách přistupuje vláda k restriktivní hospodářské politice, aby zamezila inflačním tlakům. Ta se brzy projeví v poklesu či zpomalení růstu produkce a zaměstnanosti a později (před volbami) i v poklesu míry inflace. Tento model však platí pouze za předpokladu, že ekonomičtí aktéři zaujmou adaptivní očekávání, tj. přizpůsobí se politickému cyklu. V případě přijetí axiomu racionálního chování voličů, je politický hospodářský

cyklus možný za předpokladu existence asymetrie informací mezi vládou a voliči (Snowdon, Vane 2002).

Z modelů zdůrazňujících roli ideologického přesvědčení politiků vyplývá, že levicové strany budou preferovat regulaci nezaměstnanosti a tudíž poptávkovou expanzi, zatímco ty pravicové budou upřednostňovat eliminaci inflace a poptávkové restriktce. Avšak empirická pozorování ukazují, že se pravicové i levicové strany chovají velmi podobně a to spíše ve duchu Nordhausovu modelu (Holman a kol. 2001).

Teorie reálného hospodářského cyklu se nejvíce blíží pojetí klasické ekonomie, jež považuje trh za dokonale fungující systém. Představuje skutečně čistě exogenní přístup, neboť tvrdí, že se ani v krátkém časovém horizontu nemohou vyskytnout ve fungování tržního mechanismu žádné strnulosti. Fluktuační změny nemohou být způsobeny ani životním elánem v pojetí keynesiánství ani šoky v nabídce peněz jako v monetárních teoriích (Snowdon, Vane 2002). Oba tyto přístupy se orientují na vysvětlení hospodářských cyklů pomocí výkyvů na straně poptávky, zatímco teorie reálného hospodářského cyklu zdůrazňují roli faktorů na straně nabídky. Je třeba ještě uvést, že tato teoretická škola rovněž předpokládá plné využití zdrojů, což je geometricky vyjádřeno svislým sklonem nabídkové křivky a to i v krátkém období.

Jak již napovídá název této skupiny teorií, klíčovou roli ve vysvětlení fluktuací v ekonomické výkonnosti představují reálné šoky jako přírodní katastrofy, sociální a politické otřesy, nové vynálezy apod. Proto také podle nich není možné hospodářské cykly předpovídat. Racionálně se chovající ekonomičtí aktéři se snaží přizpůsobit těmto šokům, díky nimž se mění nákladové podmínky a posléze i podoba celé produkční funkce. Hospodářský cyklus tedy představuje kolísání rovnovážné produkce z důvodu přizpůsobování aktérů novým podmínkám vnějšího rámce ekonomiky. Z toho vyplývají i doporučení pro hospodářskou politiku, jež by se měla spíše než na neúčinnou a škodlivou krátkodobou politiku stabilizace poptávky přeorientovat na vytváření vhodného vnějšího prostředí pro ekonomické aktéry (např. snížení daňových sazeb).

Do kategorie teorií reálného hospodářského cyklu patří i přístup českého rodáka **Josepha Aloise Schumpetera**, ačkoli nenáleží ke škole strany nabídky a jeho pojetí ekonomického systému se značně odlišuje od všech předchozích i následujících přístupů. Dle něj představuje inovace stěžejní faktor ekonomického rozvoje a zároveň hlavní zdroj nerovnováhy v tržní ekonomice. Inovace, jež jsou zde vymezeny široce jako nová kombinace výrobních faktorů, narušují statickou walrasovskou rovnováhu ekonomického systému (Sirůček 2005).

Fungování hospodářského cyklu vysvětluje povahou inovační činnosti. Inovace mají charakter vln či shluků, které vyvolávají pozitivní očekávání podnikatelů a indukují tak sekundární investiční vlnu. S vidinou dosažení zisků roste počet podnikatelů. Protože dle Schumpetera (1987) vznikají noví podnikatelé vedle těch původních, čímž roste konkurence, původní výhoda zprostředkovaná inovací

pomíjí a čisté zisky tak klesají k nule. Období expanze končí, když podnikatelé zjistí, že část započatých investic se ukáže jako nerentabilní. Dochází ke stahování investic, poklesu produkce a zaměstnanosti. Krizi považuje za ozdravný proces, kdy se tzv. tvořivou destrukcí vytváří nová rovnováha na vyšší kvalitativní úrovni (Holman a kol. 2001). Z důvodu rozdílného charakteru inovace a intenzitě indukované vlny je každý cyklus jedinečný, co se týče jeho délky, amplitudy i závažnosti změn, které v ekonomice vyvolá. Je třeba ještě poznamenat, že Schumpeter považuje technologickou změnu jako endogenní prvek jako tvůrčí činnost podnikatele, čímž se významně odlišuje od neoklasické školy.

Kontroverzní je v případě Schumpetera i jiných teorií reálného hospodářského cyklu zdůrazňujících význam technologických změn především pojetí inovací jako nárazové vlny. Většina technologických změn, jejich přijímání a prostorová difúze mají spíše kontinuální a dlouhodobou povahu (Zarmowitz 1999). Další problém celé skupiny inovačních teorií hospodářského cyklu představuje nutnost kvantifikovat fenomén vysoké komplexnosti, jakým je technologický pokrok. Je totiž otázkou, zda výsledný "index technologického pokroku" nebude příliš umělý a zda lze vůbec měřit jeho meziroční či čtvrtletní změny (Tomšík, Kubíček 2005).

3.2.2. Endogenní teorie hospodářského cyklu

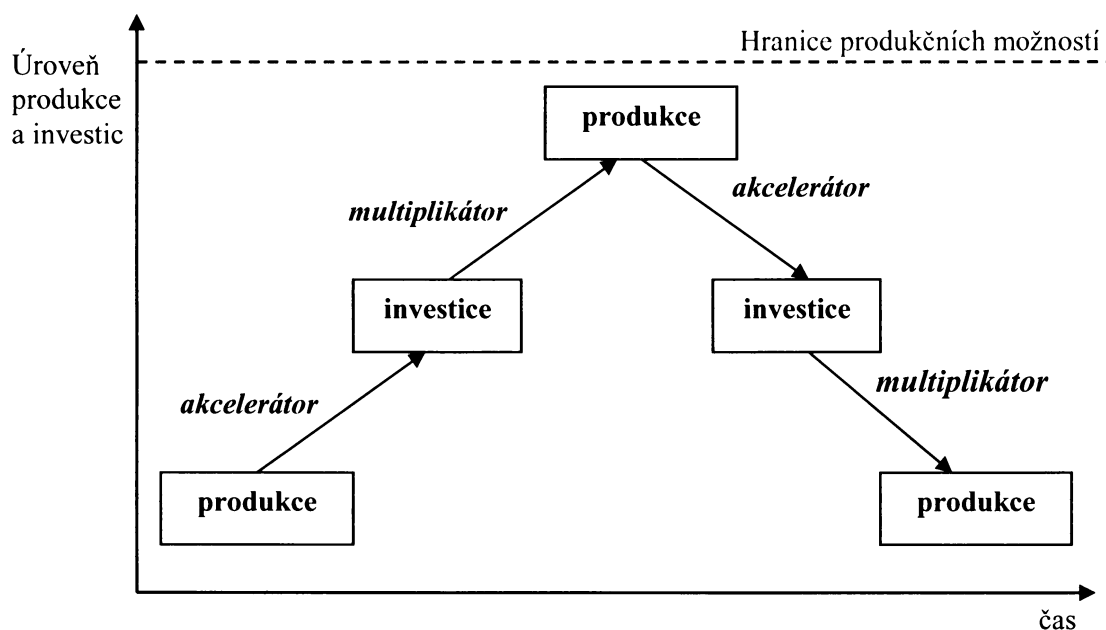
John Maynard Keynes je považován za zakladatele moderní makroekonomie. Ačkoli nikdy nevyvinul ucelený analytický rámec pro modelování hospodářského cyklu, jeho koncept investičního multiplikátoru položil základy pro formulaci *keynesiánských teorií hospodářského cyklu* (Snowdon, Vane 2002). Keynes ve své Obecné teorii odmítl Sayův zákon trhu, že každá nabídka si vytváří svou poptávku, čímž zpochybnil tendenci tržního systému směřovat ke stavu všeobecné rovnováhy. Své názory na fungování trhu, které se výrazně odlišovaly od tehdejšího konvenčního neoklasického pojetí, založil na neexistenci vyrovnávacího mechanismu mezi celkovými úsporami a investicemi. V neoklasických modelech je tímto mechanismem úroková míra. Keynes se však snažil dokázat, že rozhodování investorů o výši agregátních investičních výdajů je více než na současné úrokové míře závislé na pozitivních či negativních očekáváních budoucího vývoje, tj. v Keynesově terminologii mezní efektivnosti kapitálu. Právě nestabilita investic způsobená nejistotou ekonomického prostředí povede podle Keynesa ke chronické depresi, poněvadž vznikne rovnováha při neúplné zaměstnanosti, z níž se ekonomika není schopna dostat bez vnější intervence (Holman a kol. 2001). V období recese jsou očekávání investorů natolik pesimistická, že ani další snižování úrokové míry nepovede k indukování investiční aktivity. Tento stav se nazývá "pastí likvidity". V tento moment existuje pouze jediná možnost, jak oživit ekonomickou aktivitu, a tou je zvýšení výdajů státního sektoru, které mají za cíl prostřednictvím nabídky nových pracovních míst indukovat spotřebu domácností.

O formulaci keynesiánského endogenního modelu hospodářského cyklu, který by vysvětloval vznik jednotlivých fází, se pokusil Paul A. Samuelson (Samuelson, Nordhaus 1995). Kombinuje v něm dva

klíčové keynesiánské mechanismy: multiplikátor a akcelerátor, díky nimž dochází ke vzájemnému ovlivňování výsledné agregátní produkce a výše čistých investic. Princip akcelerace spočívá v tvrzení, že i pouhé zpomalení produkce vyvolá absolutní pokles investic a naopak. Ekonomická expanze tedy může skončit tak, že se celková produkce ustálí na vysoké úrovni. Kahn–Keynesův investiční multiplikátor představuje koncept, kde určitý přírůstek investic vyvolá mnohonásobný (multiplikovaný) přírůstek produkce. Je založen na předpokladu, že výdaj jednoho je příjmem někoho jiného. Hodnota multiplikátoru je určena mezním sklonem ke spotřebě a úsporám.

Fungování hospodářského cyklu v Samuelsonově pojetí je zjednodušeně zachyceno ve schématu na obrázku 4. Růst agregátní produkce způsobí akceleraci růstu investic, která prostřednictvím multiplikátoru zvýší produkt. Vzájemně se posilující růst investic a produkce pokračuje až do momentu, kdy dojde k napětí v disponibilních kapacitách dané ekonomiky (hranice produkčních možností). Dojde ke zpomalení růstu produkce, což vyvolá akcelerovaný pokles investic, který pokračuje v multiplikovaném poklesu produktu atd.

Obr. 4: Schéma Samuelsonova modelu multiplikátor – akcelerátor

Zdroj: odvozeno z Samuelson, Nordhaus (1995)

Samuelsonův model hospodářského cyklu je sice nazýván keynesiánským, avšak od Keynesova pojetí fungování ekonomiky se výrazně odlišuje. Patří do neoklasické syntézy, která se snaží integrovat keynesiánskou makroekonomii s walrasovskou mikroekonomií všeobecné rovnováhy (typickou prací neoklasické syntézy představuje učebnice Samuelson, Nordhaus 1995). Existují i ekonomové, kteří neoklasickou syntézu považují za dezinterpretaci Keynesova díla (viz Sojka 1999). Rozdíl mezi Keynesovým a Samuelsonovým přístupem spočívá především v tom, že se v Samuelsonově modelu

nevyskytuje Keynesův klíčový princip nejistoty a pesimistických očekávání investorů. Dále z Keynesova výkladu vyplývá, že ekonomika může dlouhodobě setrvávat ve stavu recese, nedojde-li k vnější intervenci.

Marxistické přístupy k této problematice hledají příčinu vzniku hospodářských cyklů rovněž uvnitř kapitalistického systému. Jedná se tedy o teorie čistě endogenní. Marxisté však jen velmi málo používají pojem cyklus, neboť implikuje určitou pravidelnost. Spíše se zabývají analýzou krizí jako bodů obratu mezi expanzemi a kontrakcemi ekonomické produkce (Snowdon, Vane 2002). Krize považují za vlastní kapitalistickému systému. Je třeba ještě poznamenat, že marxisté často vyvíjeli rozsáhlé teorie dlouhých vln ekonomického vývoje (např. Trotsky či Wallerstein), a jimž oponovaly liberální inovační teorie Schumpetera či Kondratieva (diskuze mezi marxistickými a liberálními teoriemi dlouhých vln viz Goldstein 1988).

Klíčovou roli v marxistické explanaci krizí kapitalistického systému hraje tzv. rezervní armáda nezaměstnaných. Ta se vyskytuje stále, avšak ve vývoji se periodicky kontrahuje a expanduje, což představuje jak příčinu tak následek ve fungování hospodářského cyklu (Holman a kol. 2001). V období expanze, kdy roste investiční aktivita, se smršťuje armáda nezaměstnaných, což však způsobí růst mezd a pokles míry produktivity práce. To se promítne do snížení míry zisku. Protože zisk Marx považuje za zdroj pro investice a nevidí žádné překážky v motivaci kapitalistů k investování jako Keynes, povede pokles míry zisku k poklesu investic. Díky tomu však klesá produkce a expanduje tak armáda nezaměstnaných, což postupně vyústí v další expanzi.

Novější marxistické teorie hospodářského cyklu rovněž zdůrazňují roli bankovních úvěrů. V expanzi potřebují kapitalisté úvěry a splácení úroků pro ně díky vyšším ziskům není problém. V momentě kdy začnou zisky klesat, se úvěry stávají těžko splatitelnými a musí dojít k znehodnocení kapitálu. Znehodnocení v období recese, zahrnující bankroty, reorganizaci uvnitř firem, odprodeje částí firem apod., představuje základ pro budoucí oživení. Z tohoto důvodu vede recese ke koncentraci a centralizaci kapitálu (Snowdon, Vane 2002).

3.3. Změna charakteru hospodářských cyklů

Jak již bylo jednou konstatováno, existuje mnoho autorů, kteří tvrdí, že se charakter hospodářských cyklů v posledních letech mění a to ve směru snižování amplitudy výkyvů. Lze se setkat také s názorem, že se od 2. světové války zkracuje fáze recese a prodlužuje období expanze (Zarmowitz 1991). Příčiny těchto v ekonomické literatuře často konstatovaných změn přehledně shrnuje a diskutuje Zarmowitz (1999) a většinu z nich empiricky ověřuje zpráva OECD (Dalsgaard, Elmeskov, Cyn-Young Park 2001).

Jedním z často uváděných důvodů, proč jsou v poslední době hospodářské fluktuace menší než například v 70. a 80. letech, je růst celkové produktivity (tj. zvyšování produkčních možností

ekonomiky) především v souvislosti s masovým rozšířením informačních technologií někdy zvaným jako "nová ekonomika".

Za významný pro snížení ekonomických výkyvu lze považovat rovněž pokles významu zásob v hospodářství. Pohyby v zásobách mají sklon posilovat ekonomické fluktuace. Například ekonomické oslabení způsobuje zvýšení zásob, protože klesnou prodeje, což se pak druhotně zapříčiní další slábnutí produkce v následujícím období. „Nicméně je také pravda, že zásoby podniků zůstaly během 90. let stejně nestálé a cyklické jako tomu bylo v minulosti a volatilita v zásobách zůstává dostatečně vysoká na to, aby nadále hrála podstatnou roli v podpoře hospodářských cyklů“ (Zarmowitz 1991, s. 4 - 5).

Snížení podílu tvorby zásob a její volatility je dáváno do souvislosti se zlepšením logistických systémů (mj. díky využití informačních technologií), strukturálním posunem ve prospěch sektoru služeb a rozšířením dodávek "just in time" ve výrobním sektoru. Velmi důležitý je především zvyšující význam oblužného sektoru a obchodu v ekonomice. Služby, jak známo, nejsou skladovatelné a musí pružně reagovat na poptávku. To má za následek, že se nevyskytuje tak často a dlouho nerovnováha mezi nabídkou a poptávkou, protože firmy vytvářejí menší zásoby. Nedochozí tak k mezerám ve výstupu typickým pro průmyslovou výrobu, neboť nabídka služeb ihned reaguje na změnu poptávky.

Dále je často uváděn vliv změn v politickém rámci, čímž je na jedné straně myšlena zvýšená tendence k deregulaci ekonomických aktivit a na druhé straně schopnost vlád stabilizovat ekonomiku pomocí vhodných opatření. Vyšší deregulace zvýší konkurenci v ekonomice, což povede k větší flexibilitě cen a mezd, a tudíž poklesne pravděpodobnost nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou. Naproti tomu schopnost vlád stanovit a provádět vhodnou makroekonomickou stabilizační politiku je do jisté míry sporná. Zdrucující kritiku fiskální a monetární proticyklické politiky představuje především rakouská ekonomická škola (viz výše či Garrison 2001).

Jako poslední ale nikoli nejméně významný faktor, který může způsobovat změnu charakteru hospodářského cyklu, je zde uváděna postupující ekonomická globalizace. Globalizovaný trh nabízí nová odbytiště pro domácí firmy a snižuje tak závislost místní ekonomiky na domácí poptávce. Na straně poptávky pak otevírá nové možnosti dodávek jak výrobních faktorů tak produktů finální spotřeby. Globalizace tedy zlepšuje fungování arbitráže jako velmi důležitého stabilizačního mechanismu. Větší otevřenost a propojenost ekonomik však může přinést i větší zranitelnost. Finanční krize ve východní Asii na konci devadesátých let a způsob, jakým tato událost přispěla k nestabilitě trhů cenných papírů na celém světě, oslabilo platnost tvrzení, že globalizace skoncuje s hospodářskými cykly (Zarmowitz 1999).

Citovaná zpráva OECD na základě empirické analýzy potvrzuje snížení amplitudy hospodářských cyklů od neklidné sedmé dekády dvacátého století. Výkyvy v ekonomické aktivitě jsou nyní skutečně

v mnoha případech nižší než před 30 lety. Za nejdůležitější faktory tohoto vývoje považuje růst významu služeb a státního sektoru spolu se zlepšením managementu zásob. Na druhé straně vývojové trendy jako deregulace a postupující globalizace finančních trhů mají protichůdné účinky na cyklus a čistý dopad je nejasný. Jako neurčité se jeví výsledky analýzy vlivu nové ekonomiky. Zpráva OECD hovoří ještě o jednom procesu probíhajícím v současné době a tím je synchronizace hospodářských cyklů v jednotlivých zemích. Tomuto fenoménu se budeme věnovat v další části.

3.4. Hospodářské cykly na různých měřítkových úrovních

V této části teoretické diskuze se dostáváme ke významně geografické otázce měřítkové úrovně. Z hlediska klasického pojetí hospodářského cyklu vycházejícího z Burnsovy a Mitchellovy definice (viz výše) se jedná o fluktuace v agregátní ekonomické aktivitě. Cyklus je možné pozorovat pouze na národní řádovostní úrovni, protože zahrnuje většinu hospodářských odvětví i regionů, třebaže s odchylkami v intenzitě a načasování. Lze dosáhnout větší nadnárodní dimenze, bereme-li v úvahu mezinárodní obchod a finance jako přenosové kanály ekonomických šoků (Zarmowitz 1991). Klasický makroekonomický přístup tedy připouští pouze dvě dimenze – národní a nadnárodní. Existuje tudíž relativně mnoho prací, zabývajících se hospodářskými cykly na nadnárodní úrovni a odchylkami jednotlivých národních hospodářských cyklů. Jedná se především o různá politická, ekonomická či jiná integrační seskupení států jako OECD (Dalsgaard, Elmeskov, Cyn-Young Park 2001), eurozóny (de Haan, Inklaar, Jong-a-Pin 2005) či G7 (Pérez, Osborn, Artis 2003).

Mnohé výzkumy se však věnují rovněž úrovni regionální. Jedná se především o studie hospodářských cyklů států či regionů USA a jejich odlišnosti od agregátního cyklu (např. Quah 1995; Clark 1998; Kouparitsas 2001; Partridge, Rickman 2002 či Oyang, Piger, Wall 2003). Evropským regionům je v tomto ohledu věnováno méně pozornosti (Temple 1994; Domański 2002; Rodríguez-Pose, Fratesi 2003; Belke, Heine 2004). Tyto práce vesměs dokumentují existenci určitých nezanedbatelných rozdílů mezi agregátním cyklem a parciálními regionálními cykly, které odrážejí některé vzorce regionálního vývoje. Z tohoto důvodu se jeví jako přínosné věnovat pozornost rovněž hospodářským cyklům na regionální úrovni.

Obě skupiny prací (na nadnárodní a na regionální úrovni) mají dvě společná témata, jimiž jsou synchronizace cyklů mezi jednotkami stejného řádu a vztah resp. souvislost mezi cyklem řádovostně vyšší jednotky a jednotlivými cykly v řádovostně nižších jednotkách. Problematika shody v ekonomických výkyvech má značný význam pro případné prohloubení integrace především v měnové oblasti na nadnárodní úrovni, či eliminaci regionálních rozdílů vzniklých dopadem centralizace monetární politiky.

Pro to, aby mohla bez problémů fungovat jednotná měna na určitém území, je důležitá shoda v základních ekonomických charakteristikách mezi jednotkami, ze kterých se toto území skládá. Jednu

z významných charakteristik představuje přibližná časová synchronizace hospodářského cyklu. Bez určitého časového, ale i intenzitního souladu ve vývoji ekonomických fluktuací mezi jednotkami by nemohla být přijata vhodná měnová politika. „Zatímco země v klesající fázi cyklu by preferovaly expanzivnější politiku, země ve vzestupné fázi cyklu by dávaly přednost více restriktivnímu politickému přístupu.“ (de Haan, Inklaar, Jong-a-Pin 2005, s. 2; podobně také Abraham 2002). Kouparitsas (2001) uvádí v tomto kontextu Mundellovu teorii optimální měnové oblasti (*optimum currency area*). Dle této teorie musí být splněny čtyři podmínky k tomu, aby se hospodářské cykly dostatečně shodovaly a byla tedy možná optimální měnová politika. Uváděné podmínky zní: (1) jednotky by měly být vystaveny stejným zdrojům ekonomických poruch (společné šoky); (2) relativní význam těchto šoků by měl být podobný ve všech regionech (symetrické šoky); (3) regiony by měly na šoky reagovat podobně (společná odpověď); (4) jestliže regiony podléhají regionálně specifickým poruchám (idiosynkratické šoky), je nutné, aby došlo k rychlé nápravě.

Jaké jsou vlastně hlavní mechanismy přenosu šoků způsobujících hospodářské cykly mezi jednotkami a jaké jsou jejich dopady na konvergenci případně divergenci průběhu hospodářských cyklů? V odborné literatuře jsou nejčastěji uváděny následující faktory podporující konvergenci hospodářských cyklů. Podrobný přehled teoretických a empirických studií na toto téma poskytují de Haan, Inklaar, Jong-a-Pin (2005).

Za nejvýznamnější mechanismus přenášející ekonomické poruchy lze bezesporu označit mezinárodní či meziregionální obchod. Intenzivní obchodní vztahy mohou vést k importu či exportu hospodářských cyklů způsobeného poptávkovými fluktuacemi, protože změny v příjmech v jedné zemi ovlivňují změny poptávky po zahraničním zboží (Engelhardt 2004). Nicméně narůstající význam mezinárodního či meziregionálního obchodu také může směřovat k rostoucí specializaci regionálních ekonomik v souladu s jejich komparativní výhodou. Větší odvětvová specializace povede ke koncentraci a zvýraznění vlivu odvětvových šoků pro hospodářské cykly (viz i Krugman 1991 a Abraham 2002). Platí to především pro regiony, protože odvětvově specifické šoky hrají obvykle větší roli na regionální než na národní úrovni (Temple 1994; Clark 1998; Belke, Heine 2004). Tento fakt ukazuje, že větší obchodní provázanost může mít za následek jak konvergenci tak divergenci v průběhu hospodářských cyklů mezi územními jednotkami. Teoretická východiska efektu obchodu jsou tudíž velice rozporuplná.

Dalším faktorem údajně zpříčiňujícím sblížení hospodářských cyklů je zrušení bariér finančního trhu. Prostřednictvím jednotného finančního trhu se šíří šoky tak, že když například poklesnou ceny akcií na trhu cenných papírů v jedné zemi, může to způsobit současný pokles poptávky v dalších zemích, jestliže investoři z těchto zemí působili na daném trhu cenných papírů. Nicméně finanční vazby mohou rovněž prohloubit odvětvovou specializaci díky snazšímu pohybu kapitálu v souladu s komparativní výhodou (de Haan, Inklaar, Jong-a-Pin 2005).

V souvislosti s evropskou měnovou integrací se rovněž objevuje názor, že samo ustavení společného měnového systému či dokonce měnové unie povede ke sladění hospodářských cyklů. Odůvodněním je neexistence asymetrie monetární politiky, což je v souladu s některými exogenními teoriemi hospodářského cyklu (viz oddíl 3.2.1.), které vidí spouštěcí mechanismus poruch a následných fluktuací v ekonomické aktivitě v monetární politice. Avšak je třeba si uvědomit, že šoky způsobené monetární politikou se v strukturálně odlišných ekonomikách budou projevat rozdílně. Společná monetární politika tak paradoxně může vést spíše k divergenci v ekonomických výkyvech. Tomuto tvrzení také odpovídá logická úvaha, že kdyby měla společná monetární politika snižovat rozdíly mezi hospodářskými cykly, pak by měla být konvergence nejsilnější mezi regiony jednoho státu. To však odporuje empirickým pozorováním, které naopak uvádějí spíše divergenci regionálních cyklů v rámci evropských států (Belke, Heine 2004), respektive střídání období konvergence a divergence průběhu hospodářských cyklů regionů USA (Partridge, Rickman 2002).

Již výše diskutovanou novou ekonomiku lze také považovat za faktor synchronizace průběhu hospodářských cyklů. Pokles významu tradičních odvětví jako těžký průmysl, těžba nerostných surovin apod., které vyžadují vysokou úroveň koncentrace z důvodu vysoké míry vnitřních a aglomeračních úspor, spolu s rozšířením nových informačních technologií jako internet by mohly způsobovat difúzi ekonomické aktivity a pokles odvětvové specializace. Na druhou stranu lze namítnout výše uvedený fakt vysoké koncentrace tzv. obchodních služeb (*business services*), v jejichž případě aglomerační výhody představuje vysoká intenzita osobních kontaktů.

Nicméně většina prací označuje jako hlavní faktor shody v hospodářském cyklu především na regionální úrovni podobnost odvětvové struktury (např. pro státy a regiony USA Clark 1998; Partridge, Rickman 2002; Oyang, Piger, Wall 2003; a pro regiony zemí EU Temple 1994; Belke, Heine 2004). Partridge, Rickman (2002) tvrdí, že dlouhodobé vzorce regionálního růstu přetrvávají, avšak z důvodů absence regionálních šoků vytvářejících regionální odchylky v minulosti docházelo v devadesátých letech ke konvergenci regionálních hospodářských cyklů.

Jak bylo ukázáno v předchozí diskuzi, téměř všechny uvedené mechanismy mají rozporuplná teoretická východiska. Z toho také vyplývá nejednoznačnost výsledků empirických analýz. Avšak většina studií naznačuje, že periody větší či menší synchronizace mají sklon k vzájemné alternaci a v posledních letech rovněž tendenci ke konvergenci hospodářských cyklů mezi státy EU (de Haan, Inklaar, Jong-a-Pin 2005). Belke, Heine (2004) uvádějí pozoruhodnou skutečnost, že na národní úrovni lze pozorovat již konstatovanou narůstající synchronizaci mezi státy EU, naproti tomu dochází k poklesu synchronizace regionálních cyklů v rámci evropských států.

4. DISKUZE VZTAHU VÝVOJE REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE A HOSPODÁŘSKÉHO CYKLU

Na základě předchozího výkladu je možné říci, že pro výzkum regionálního vývoje může hrát průběh hospodářského cyklu významnou roli především v krátkodobé až střednědobé perspektivě. Je tudíž do jisté míry překvapivé, že se tímto vztahem systematicky zabývá velmi málo prací. Tzv. konvergenční studie velmi často konstatují, že zde existují jisté poruchy regionální konvergence v souvislosti s průběhem hospodářského cyklu (Martin, Sunley 1998), avšak ve většině případů se nepokoušejí o vysvětlení. Pouhé minimum odborných studií používá průběh hospodářského cyklu jako explanační rámec pro výzkum vývoje regionálních rozdílů. Přitom jak ukázala předchozí kapitola, mohou se agregátní ekonomické fluktuace ve strukturálně odlišných regionech projevat značně diferencovaně. Nebo dokonce mohou existovat i odvětvově specifické šoky, které se projeví jen v některých, na tyto odvětví specializovaných regionech.

Existují dva základní možné pohledy vztah vývoje regionální diference a hospodářského cyklu. První z nich prezentuje vývoj regionálních rozdílů jako procyklický jev. To znamená, že v období expanze lze zaznamenat spíše divergentní tendence (případně zpomalení konvergence). Podle jiných autorů se chovají regionální rozdíly spíše proticyklicky, tj. spolu s expanzí klesají, zatímco v recesi rostou. Přehled relevantních studií spolu s kategorizací do těchto dvou základních tříd, zdůvodněním pozorovaného vztahu, daty a metodikou jsou uvedeny v tabulce v příloze A. Z přehledu je patrný relativně vyrovnaný počet prací se zcela opačnými výsledky. To nelze interpretovat jen rozdílností v metodice, zdrojích dat či různými časovými a měřítkovými úrovněmi pozorování, ale i rozdílným charakterem jednotlivých hospodářských cyklů a asymetrickými, regionálně specifickými reakcemi jednotlivých regionů na tyto šoky (viz i Audas, MacKay 1997).

Jak bylo již uvedeno, většina prací se při interpretaci omezuje na pouhé konstatování pozorovaného vztahu, či přebírá vysvětlení z jiných starších publikací. Proto bude vhodné zabývat se na tomto místě studii, jež se zabývají touto problematikou podrobněji, a kriticky shrnout použité metody, výsledky a jejich interpretaci. Půjde nám především o postihnutí teoretických argumentů ve prospěch procyklického či proticyklického chování vývoje regionálních disparit.

4.1. Teoretické argumenty pro procyklický vztah

Práce považující regionální vývoj za procyklický (mj. Ioannides, Petrakos 2000 a Petrakos, Rodríguez-Pose, Rovolis 2003) argumentují v návaznosti na Myrdala a Berryho obecně platnou skutečností, že nositeli pokroku a ekonomického růstu jsou nejsilnější jednotky díky aglomeračním výhodám v nejširším pojetí (jako kvalita lidských zdrojů, vědecká základna a její interakce s průmyslem, kvalita obslužného sektoru, kontakty podnikatelské a politické sféry, formální i neformální vztahy mezi sousedícími firmami apod.). V době hospodářského růstu tedy poroste i regionální nerovnoměrnost. Netvrdí však, že by měla nastat konvergence v období recese, spíše lze

logicky vyvodit zpomalení divergence. V dlouhém období však převládnu tzv. *spread efekty*, které povedou prostřednictvím buď neoklasických mechanismů, či ztrát z aglomerace ke snížení regionálních rozdílů. Na základě vstupní obecné diskuze lze s tímto teoretickým vysvětlením souhlasit, nicméně vedoucí regiony mohou využít krátkodobou výhodu expanzivního růstu k systematické inovační činnosti a svůj náskok si udržet (Kangasharju, Pekkala 2000). K podobným závěrům na základě analýzy států USA dochází i Quah (1995). Chatterji a Dewhurst (1996) stejně jako Button a Pentecost (1999) používají sadu britských regionů a konstatují rovněž procyklické chování regionálních rozdílů v úrovni HDP na osobu.

Rodriguez-Pose a Fratesi (2003) si hospodářský cyklus berou jako hlavní explanační rámec pro vysvětlení tendencí regionální diferenciace. Zavadějí teoretický koncept regionů s tzv. „chráněnou“ ekonomikou (*sheltered economy*), které se podle autorů vyskytují v periferních částech tzv. kohezních zemí EU (Španělsko, Portugalsko, Itálie a Řecko). Tyto regiony patří převážně mezi nejchudší v EU „se postupně oddělily od trhu a staly se závislejší na faktorech jako veřejné práce a státní transfery a pomoc než na podnikatelské vitalitě“ (s. 5). Z tohoto důvodu „jsou stále méně připravené soutěžit na více integrovaném trhu a nejsou schopny využívat svůj „konvergenční potenciál“, jež se obvykle objevuje v době ekonomického boomu“ (tamtéž). Protože regiony s chráněnou ekonomikou jsou méně integrované do ekonomického systému, reagují minimálně na agregátní ekonomické fluktuace.

Z toho vyplývá, že autoři této práce považují vývoj regionálních diferenciace za procyklický. V období celkové ekonomické expanze se v integrovaných regionech šíří všeobecný rychlý ekonomický růst, zatímco regiony s chráněnou ekonomikou v té době zaostávají. V době agregátní recese naopak náskok integrovaných regionů stahují, neboť nejsou vystaveny jak domácím tak zahraničním šokům. Krátkodobě tedy se tedy budou střídat procesy konvergence a divergence, avšak v dlouhodobé perspektivě převáží divergence, protože v regionech s chráněnou ekonomikou nevyužívají své zdroje a stávají se stále závislejší na ochraně a pomoci státu.

S výjimkou Řecka nalézají ve všech kohezních zemích regiony se znaky chráněných ekonomik a konstatují nárůst jejich výskytu v průběhu osmdesátých a především devadesátých let. Tento liberální přístup lze označit za velmi originální. Jeho slabinou je však skutečnost, že nebere v úvahu regionálně specifické šoky, které mohou výsledky měření značně zkreslit.

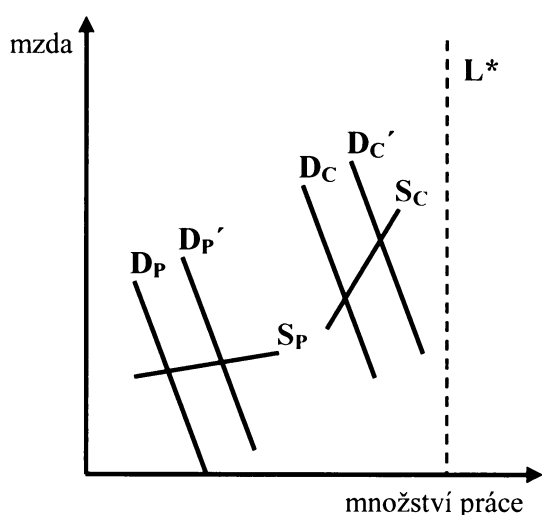
Koncept regionů z chráněnou ekonomikou je možné rozšířit a zařadit do širšího teoretického rámce kontinuity centrum - periferie - marginalita (viz Leimgruber 1994; Schmidt 1998). Podle nich jsou periferní oblasti integrovány s centrem vazbami a tvoří kompaktní socioekonomický systém. Zatímco marginální regiony představují jednotky od tohoto systému izolované. Z toho vyplývá, že mohou existovat chudší periferní regiony, do kterých se však v době všeobecného ekonomického může šířit ekonomický růst díky své provázanosti s centrálními regiony jako nositeli primárního růstového

impulsu. Nicméně v době recese dojde k výraznému zpomalení tempa jejich ekonomického růstu. Naproti tomu marginální regiony budou vykazovat znaky chráněných ekonomik.

4.2. Teoretické argumenty pro proticyklický vztah

Známa práce Armstronga a Taylora (1993) uvádí opačné chování tendencí vývoje regionální diferenciace než bylo popsáno v předchozí části. Tito autoři používají pro vysvětlení proticyklického chování regionálních rozdílů v míře nezaměstnanosti neoklasický model trhu práce rozšířený o keynesiánskou nezaměstnanost. Základním předpokladem je, že expanze i recese postihují všechny regiony bez výjimky. Dále všechny regiony musí mít stejnou úroveň rovnovážné míry nezaměstnanosti (tj. velmi podobné strukturální charakteristiky). Tento model je pro případ hospodářské expanze schematicky zachycen na obrázku 5.

Obr. 5: Vliv hospodářského cyklu na vývoj regionální diferenciace v pojetí neoklasické syntézy

Pozn.: Je-li posun poptávky po pracovních silách firmami centrálního regionu (z D_C do D_C') a periferního regionu (z D_P do D_P') v období ekon. expanze ekvivalentní, pak přírůstek práce bude relativně větší v periferii než v centru, protože nabídková křivka v periferii (S_P) má nižší elasticitu než nabídka práce v centru (S_C). Je to dáno vzdáleností křivek od společné rovnovážné úrovně zaměstnanosti (L^*) při plném využití zdrojů. Z toho vyplývá, že v období expanze bude docházet ke konvergenci v míře (ne)zaměstnanosti a v období recese naopak k divergenci

Zdroj: odvozeno z Armstrong, Taylor (1993) a Samuelson, Nordhaus (1995)

Uvažujme nyní dva regiony, centrum a periferii. Pak se totožný nárůst regionální poptávky pracovních sil firmami z důvodu rychlejšího ekonomického růstu v centrálním regionu promítne nižším poklesem nezaměstnanosti a vyšším nárůstem mzdy a v periferním regionu relativně vyšším poklesem nezaměstnanosti a nižším nárůstem průměrné mzdy. V periferním regionu se totiž předpokládá nižší využití disponibilních zdrojů. Jeho ekonomika se tedy nachází dále od svého potenciálního produktu, který determinuje rovnovážnou úroveň zaměstnanosti/nezaměstnanosti. Podobně lze tento model aplikovat na hodnotu regionálního produktu. Problémem je pochopitelně značně nerealistický předpoklad podobných strukturálních charakteristik centra a periferie a také možnost časového nesouladu cyklů obou regionů.

Kangasharju a Pekkala (2000) ve shodě s Armstrongem a Taylorem (1993) považují rovněž regionální vývoj spíše za proticyklický. Nicméně konstatují spíše zrychlenou divergenci v období krize a neexistuje podle nich žádný teoretický důvod, proč by následné oživení mělo přinést konvergenci. Pro růst regionálních rozdílů v průběhu recese nacházejí hned několik teoretických důvodů. (1) Předpokládají specializaci periferních regionů na odvětví citlivějších vůči krizím. Kladou tedy důraz na regionálně specifické reakce vůči šokům podle odvětvové specializace. (2) Firmy ve vyspělých regionech jsou flexibilnější a disponují moderními technologiemi (s odkazem na široce pojímané aglomerační výhody a transfery znalostí). Rovněž mají větší finanční zásoby, s nimiž mohou delší čas přežívat krizi. To vše v součinnosti snižuje v recesi pravděpodobnost krachu firem z centrálních regionů v porovnání s firmami sídlícími v periférii. (3) Migrační aktivita jako vyrovnávací mechanismus je v době recese nižší. (4) V období hospodářského zpomalení klesá role regionální politiky. Tento předpoklad je však značně sporný, neboť regionální politika EU je plánována na sedmiletá období, která jsou pevně stanovena a nekorespondují s fázemi hospodářského cyklu. Podle těchto autorů mohou mít krátkodobé cyklické propady ekonomické aktivity dlouhodobé negativní dopady na úroveň regionálních nerovnoměrností. Velmi podobně argumentují ve svých studiích i další finští autoři (Pehkonen, Tervo 1998; Pekkala 2000).

Audas a MacKay (1997) konstatují běžně proticyklické chování regionální diferenciace, avšak pokoušejí se vysvětlit, proč krize konce osmdesátých a počátku devadesátých let ve Velké Británii vykazuje inverzní vzorec (to pozorovali již Armstrong a Taylor 1993). Tento výjimečný vývoj dávají do souvislosti se spekulativním boomem na trhu s byty a nemovitostmi, jež jsou nejvíce koncentrovány v bohatých jižních regionech. Když tato spekulativní bublina praskla, projevila se krize výrazně hlavně v těchto regionech a méně se dotkla periferního severu (viz také Green, Owen, Winnett 1994). Obecně lze toto vysvětlení zařadit mezi odvětvově specifické šoky.

To naznačuje možnost alternace mezi procyklickým a proticyklickým chováním tendencí regionální diferenciace podle toho které odvětví krize či konjunktura postihuje v daný okamžik více. Vystává tedy zásadní otázka, zda je pro reakci regionu na agregátní šok významnější odvětvová struktura či postavení v geografickém systému (centrum - periférie - marginalita).

4.3. Shrnutí základních teoretických argumentů

Lze tedy shrnout, že podle premis neoklasické teorie lze v době ekonomické expanze očekávat rychlejší konvergenci a v době recese pomalejší. Je to dáno tím, že v době expanze se v ekonomickém systému vyskytuje větší množství disponibilních zdrojů, což vyplývá i z teoretické diskuze v kapitole 3 týkající se hospodářského cyklu. Za předpokladu platnosti neoklasického konvergenčního modelu bude v původně chudších regionech vyšší mezní produkt kapitálu, tudíž tam budou směřovat

dodatečné kapitálové zdroje a zesílí tak konvergenční proces. Podobně ho zesílí i předpokládaná intenzivnější migrace v době expanze.

V proticyklickém chování regionální diferenciace se s neoklasickým přístupem shoduje přístup tzv. neoklasické syntézy (keynesiánská ekonomie integrovaná do širšího neoklasického rámce; viz blíže Sojka 1999 či Holman a kol. 2001), který byl popsán výše (viz obrázek 5). Podle něj však klíčovou roli hraje agregátní poptávka a rozdílný stupeň využití zdrojů u bohatších a chudších regiony.

Naopak východiska teorií kumulativního růstu a Nové ekonomické geografie implikují spíše procyklický vývoj. Nově uvolněné kapitálové zdroje budou podle nich směřovat ve formě investic do bohatých regionů a posilovat tak nerovnoměrný vývoj. Důvodem jsou rostoucí výnosy z kapitálu, které jsou umožněny aglomeračními výhodami a úsporami z rozsahu a specializace.

Stejně tak schumpeteriánské inovační teorie předpovídají procyklické tendence regionálního vývoje. Lze totiž předpokládat, že inovace, zapřičiňující v těchto modelech ekonomický růst, vznikají v centrech, kde se vyskytuje kvalifikovaná pracovní síla a bohaté firmy schopné inovační činnosti, kde je vysoká intenzita kontaktů a možnost učení (*knowledge spillovers*) a kde se nachází vhodná podpůrná institucionální infrastruktura pro inovace. Z toho vyplývá, že ekonomický růst táhnou nejvyspělejší regiony a ostatní postupně buď ony inovace adaptují, nebo profitují ze vzájemných vazeb s centrálními regiony. Nicméně inovace poskytují díky možnosti dočasných monopolních zisků nejvyšší příjmy na počátku. Pokud jsou získané prostředky investovány zpět do inovační činnosti a restrukturalizace, pak si mohou vyspělé regiony udržet či dokonce zvýšit svůj náskok nad ostatními regiony. Jestliže však své dodatečné zisky neinvestují do nových technologií, nýbrž je spotřebují, dojde k přílišné závislosti na starou technologii (v odborné literatuře je tento fenomén zván jako efekt uzamčení, *path dependence* či *lock in*; viz Blažek, Uhlíř 2002). V období krize pak regiony s ekonomikou orientovanou příliš na staré technologie budou zažívat významnější pokles.

5. METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA PRO EMPIRICKOU ANALÝZU

V následující kapitole budou diskutovány různé metodologické přístupy k analýze hospodářského cyklu a vývoje regionální diferenciace. Poté přejdeme k popisu postupu empirických analýz včetně definic zvolených ukazatelů, hodnocení jejich vhodnosti a diskuzi výběru modelového území a měřítkové úrovně. Cíl kapitoly spočívá v porovnání optimálního metodického postupu hodnocení souvislostí hospodářského cyklu a vývoje regionální diferenciace a její konfrontace s dostupností a kvalitou dat na různých měřítkových úrovních. S předstihem lze konstatovat, že právě nedostatek spolehlivých a kompletních dlouhých časových řad údajů představuje hlavní překážku k skutečně kvalitní analýze sledovaných procesů a jevů.

5.1. Metodologický přístup k analýze hospodářského cyklu

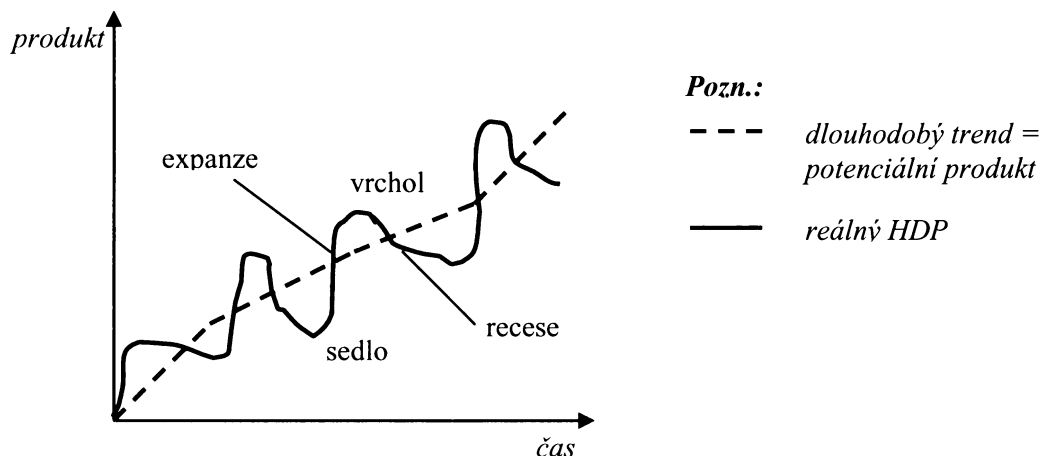
Jak již bylo naznačeno v předchozí diskuzi, existují dva principiální teoretické pohledy na analýzu hospodářského cyklu, které je třeba důsledně odlišovat (např. Zarmowitz 1991 či Boehm 2001). Zaprvé se jedná o klasický hospodářský cyklus ve smyslu Burnsovy a Mitchellovy definice, tedy vzestupné a sestupné, periodické, ale nepravidelné kolísání ekonomické aktivity (reálného HDP popř. doprovodných ukazatelů). Tento klasický přístup ve své podstatě vychází z teorie reálného hospodářského cyklu, podle níž jsou i krátkodobé výkyvy způsobeny pohybem potenciálního produktu, neboť ekonomičtí aktéři se okamžitě přizpůsobují změnám vnějším podmínkám, čímž se mění charakter produkční funkce.

Druhý teoreticko-metodologický přístup, jež je v současnosti v ekonomické teorii velmi populární, představuje koncept často nazývaný jako růstový cyklus. Podle něj se ekonomická aktivita pohybuje kolem dlouhodobého růstového trendu. Je aplikován především při analýze hospodářských cyklů vyspělých zemích, kde hlavně v šedesátých a sedmdesátých letech docházelo k vytrvalému a silnému ekonomickému růstu, ekonomické expanze byly dlouhé a strmé a recese naopak krátké a mírné (Zarmowitz 1991). Koncept růstového cyklu pro stanovení hospodářských expanzí a recesí používají i organizace jako National Bureau of Economic Research (NBER) či OECD. Teoreticky odpovídá představám monetárních a neokeynesiánských modelů hospodářského cyklu. Ekonomická produkce, ať již z důvodů vnějších (monetární teorie) či vnitřních (neokeynesiánské teorie), kolísá kolem své potenciální úrovně determinované vybaveností výrobními faktory a podobou produkční funkce. Tyto fluktuace však mají pouze krátkodobý charakter, a dlouhodobě může ekonomika růst pouze zvyšováním zásoby výrobních faktorů či změnou produkční funkce (viz neoklasický růstový model v oddílu 2.1.). Na rozdíl od přístupu klasického hospodářského cyklu lze tedy oddělit krátkodobou cyklickou a dlouhodobou růstovou složku ekonomického vývoje (viz obrázek 6).

Základním problémem růstového cyklu je stanovení hodnoty potenciálního produktu. Hájek a Bezděk (2001) uvádějí dva odlišné přístupy k odhadu potenciálního produktu. První z nich představuje jeho

statistické určení pomocí určitého filtru časové řady. V tomto případě je tedy dlouhodobý trend považován za potenciální produkt.

Obr. 6: Pojetí růstového cyklu jako odchylky od dlouhodobého trendu

Zdroj: upraveno podle Temple (1994)

Nejčastěji je používán tzv. Hodrickův-Prescottův filtr (dále jen H-P filtr; viz rovnice 1) (aplikace např. Demertzis, Hughes Hallet 1996 pro Velkou Británii; Hájek, Bezděk 2001 pro Česko). Výhodou tohoto přístupu představuje jeho nenáročnost na vstupní data, což hraje především v případě delších analyzovaných období významnou roli.

$$(1) \min \left\{ \sum_{t=1}^T (Y_t - Y_t^*)^2 + \lambda * \sum_{t=1}^{T-1} [(Y_{t+1}^* - Y_t^*) - (Y_t^* - Y_{t-1}^*)]^2 \right\}$$

$$(2) MP = [(Y_t - Y_t^*) / Y_t^*] * 100$$

Pozn:

rovnice 1 - vzorec pro výpočet H-P filtru

min - minimalizace

Y - reálný HDP

Y^* - potenciální/trendový produkt

λ - parametr určující hladkost trendového vyhlazení (pro analýzu hospodářského cyklu se nejčastěji používají hodnoty $\lambda = 100$ pro časovou řadu s ročními údaji, $\lambda = 1\,600$ pro časovou řadu se čtvrtletními daty a $\lambda = 14\,400$ pro měsíční údaje)

t - jednotka času

MP - mezera produktu (procentuální odchylka od dlouhodobého trendu)

Zdroj: Hájek, Bezděk (2001)

Jak uvádějí Hájek a Bezděk (2001), problémem HP-filtru je více méně arbitrární stanovení hodnoty parametru λ , který určuje, do jaké míry bude trend kopírovat průběh dat časové řady. V případě, že se

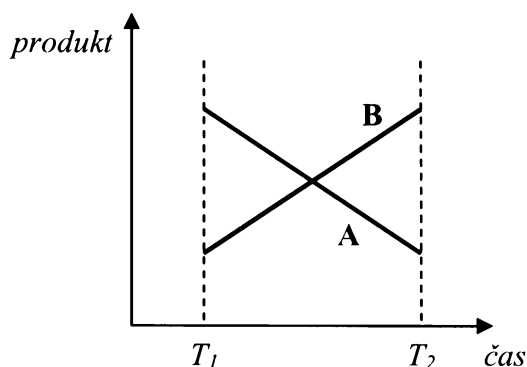
parametr λ rovná nule, pak jsou hodnoty potenciálního a reálného produktu shodné. Naopak blíží-li se nekonečnu, bude se tvar trendu blížit přímce. Dále se na začátku a na konci časové řady vyskytuje určité zkreslení výsledků. Proto je třeba provést nastavení časové řady predikcemi, aby došlo k posunutí této chyby mimo analyzované časové období. Za hlavní výhradu vůči HP-filtru však lze považovat skutečnost, že nebere ohled na velké strukturální změny v ekonomice. „V případech, kdy taková změna probíhá gradualisticky, její vyhlazení filtrem nemusí vadit. Ovšem problém může nastat v případě velkých diskrečních změn ve složení a úrovni ekonomického výstupu“ (Hájek, Bezděk 2001; s. 475).

Druhý přístup, používající ke stanovení potenciálního produktu Cobb-Douglasovu produkční funkci, se snaží určit skutečný potenciál ekonomiky nikoli pouze jeho statistický odhad na základě analýzy časové řady a částečně tak eliminuje strukturální výkyvy ekonomiky. Kombinací parametrů vyjadřujících práci (např. počet pracovníků při plné zaměstnanosti), kapitál (např. zásoba fixního kapitálu) a technologický pokrok vznikne teoretický potenciál ekonomiky. Nicméně jak již bylo diskutováno výše (v oddílu 2.1.), není použití tohoto postupu bez problémů. Nejzávažnější slabinu tohoto přístupu představuje jeho náročnost na vstupní data, jež povětšinou nejsou dostupná v delších časových řadách. Navíc je zde nutnost kvantifikovat natolik složitý a komplexní parametr, jakým je technologický pokrok.

5.2. Metodologický přístup k analýze vývoje regionální diferenciace

V teoretické části jsme diskutovali dva koncepty měření tendencí vývoje regionálních rozdílů: σ -konvergenci a β -konvergenci. První z nich vyjadřuje celkovou změnu variability sledovaného souboru, druhý pak to, zda rychleji rostou regiony s nižší výchozí ekonomickou úrovní než ty s vyšší výchozí úrovní. Existence β -konvergence je nutnou, nikoli však jedinou podmínkou pro snížení celkové variability.

Obr. 7: Vztah mezi σ -konvergencí a β -konvergencí

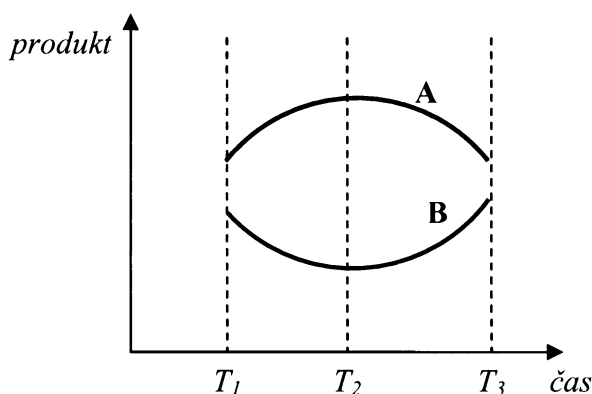
Pozn.: V čase T_1 vykazoval region A vyšší úroveň produktu než region B. V čase T_2 tomu bylo naopak. Při analýze σ -konvergence mezi body T_1 a T_2 dojdeme k závěru, že se variabilita nezměnila. Měření β -konvergence ukáže silnou tendenci snižování regionálních rozdílů.

Zdroj: upraveno podle Button, Pentecost (1999)

Hlavní metodologický problém výpočtu β -konvergence spočívá v tom, že sleduje dva body v čase a nedokáže zachytit procesy, ke kterým dochází mezi těmito body. Pro tento metodický přístup se v literatuře používá pojem *cross-section*, což lze přeložit jako průřezová analýza. Naproti tomu pomocí σ -konvergence lze sledovat změnu rozložení variability v datovém souboru, nicméně není možné postihnout relativní mobilitu regionů v souboru. Na obrázku 7 je zachycena situace, kdy oba dva typy ukazatelů konvergence ukazují zcela jiný výsledek. Z toho vyplývá, že σ -konvergence a β -konvergence vyjadřují kvalitativně odlišný typ procesu a je nutné je používat oba zároveň.

Avšak ani jeden z těchto přístupů není schopen dostatečně postihnout případ, kdy se regiony nacházejí v různé fázi hospodářského cyklu (viz obrázek 8). To představuje velmi důležitý poznatek pro analytickou část této práce. Jak již bylo uvedeno výše, ekonomický vývoj regionů silně reaguje na odvětvově specifické šoky, což může vést k nižší synchronizaci regionálních cyklů.

Obr. 8: Vliv rozdílných hospodářských cyklů na ukazatele vývoje reg. diferenciacce

Pozn.: Region A a region B se nacházejí v různých fázích hospodářského cyklu. V období mezi body měření T_1 a T_2 docházelo k divergenci, mezi body T_2 a T_3 ke konvergenci a mezi body T_1 a T_3 regionální variabilita stagnovala

Zdroj: upraveno podle Petrakos, Rodríguez-Pose, Rovolis, (2003)

Nejčastěji užívané míry variability, kterou používají i zprávy Evropské komise, představují směrodatná odchylka a variační koeficient. Směrodatná odchylka je však nevhodná pro sledování vývoje regionálních rozdílů, pokud se průměrná hodnota datového souboru ve sledovaném období výrazně mění. Z tohoto důvodu jsme v této práci zvolili jako klíčový ukazatel pro vyjádření míry regionální diferenciacce variační koeficient (viz rovnice 5). Pro kontrolu jsme použili i další míry variability. Variační koeficient vážený počtem obyvatel zohledňuje význam jednotek v regionálním systému podobně jako Theilův koeficient (viz rovnice 6), který pro vývoj regionálních disparit používá například Novotný (2001).

Ukazatel β -konvergence je definován v pracích Barro, Sala-i-Martin (1991) a Sala-i-Martin (1996). V podstatě se jedná o koeficient, který je výsledkem regrese mezi výchozí úrovní ekonomického produktu na obyvatele a mírou růstu toto ukazatele za sledované období. V případě této práce nebude

aplikován tento postup. Koeficient β -konvergence nahradíme Spearmanovým koeficientem korelace, neboť eliminuje problém extrémních hodnot, které se vyskytují především u metropolitních regionů. Malé odchylky jsou hodnoceny stejně (mají stejnou váhu) jako odchylky velké, což je způsobeno nezávislostí koeficientu na velikosti, nýbrž na pořadí jednotlivých hodnot (Pavlík, Kühnl 1985). Spearmanův koeficient korelace však nerozliší rozdíly a změny v rozložení hodnot v souboru dat. Nicméně principiálně poskytuje podobnou informaci. Kladná hodnota Spearmanova koeficientu korelace mezi výchozí úrovní hrubé přidané hodnoty na obyvatele regionu a jejího průměrného ročního přírůstku implikuje situaci, kdy ekonomicky silnější regiony posilují v porovnání s těmi slabšími. Je-li koeficient záporný, pak dochází ke snižování náskoku bohatších regionů těmi chudšími.

$$(3) \quad SO = \sqrt{[\Sigma (Y_i - Y')^2]}$$

$$(4) \quad vSO = \sqrt{\{[\Sigma (Y_i - Y')^2 * P_i] / \Sigma P_i\}}$$

$$(5) \quad VK = SO / Y'$$

$$(6) \quad TK = \{\Sigma (Y_i / Y) - \ln [(Y_i / P_i) / (Y / P)]\} * \ln (P)$$

$$(7) \quad SK = 1 - 6 / [n * (n^2 - 1)] * \Sigma (R_i - Q_i)^2$$

Pozn: *SO* - směrodatná odchylka; *vSO* - vážená směrodatná odchylka; *VK* - variační koeficient; *SK* - Spearmanův koef. korelace; *TK* - Theilův koef.; *Y_i* - hodnota produktu v regionu *i*; *Y'* - průměrná hodnota produktu; *P_i* - počet obyvatel v regionu *i*; *n* - počet sledovaných regionů; *R_i* - pořadí regionu podle úrovně produktu na obyv.; *Q_i* - pořadí regionu *i* podle růstu produktu na obyv.

Při analýze ekonomické výkonnosti regionů se nejčastěji používají jako ukazatele regionální hrubý domácí produkt na obyvatele (charakteristika bohatství) či na pracovníka (produktivita práce) a míra zaměstnanosti či nezaměstnanosti. Další, ale již méně často užívané představují průměrné mzdy, vznik a zánik firem nebo příjmy z různých typů daní.

Pro potřeby této práce je charakteristika zaměstnanosti a průměrných mezd méně vhodná, neboť na změny podmínek v ekonomice nereagují flexibilně, což se týká především na regionální úrovni. Rigidita pracovního trhu obecně zabraňuje pohybu mezd a zaměstnanosti nahoru a dolů v souvislosti s průběhem hospodářského cyklu. Nicméně i analýza vývoje regionálních rozdílů v nezaměstnanosti v průběhu cyklického kolísání agregátní ekonomiky by mohla ukázat zajímavé výsledky, ale z důvodu absence dat na regionální úrovni pro delší časové období ji není možné provést.

Vhodnější indikátor změn ekonomického prostředí na státní i regionální úrovni než zaměstnanost a průměrné mzdy představuje vznik a zánik malých a středních firem. Tento segment ekonomiky velmi

citlivě reaguje na podmínky v ekonomice, a to přímo na změny cen úvěrů a výrobních faktorů, tak nepřímo na změny poptávky. Bohužel opět tento ukazatel není dostupný na regionální úrovni. Dalším možným vhodným ukazatelem by bylo sledování regionální variability investiční aktivity domácích firem a spotřeby domácností. Jedná se totiž o faktory, které nejvíce ovlivňují sledovaný typ hospodářského cyklu.

Porovnáme-li hrubý domácí produkt a hrubou přidanou hodnotu na obyvatele, zjistíme, že průběh jejich cyklu je téměř shodný (viz níže). Na rozdíl od hrubého domácího produktu hrubá přidaná hodnota nezahrnuje státní sociální transfery. Hrubý domácí produkt lze tedy nahradit hrubou přidanou hodnotou, aniž by se změnila vypovídací hodnota. Hrubou přidanou hodnotu volíme jako indikátor ekonomického vývoje států a regionů, protože je jako jediná dostupná v delší časové řadě ročních dat, což je nezbytné pro postižení základních tendencí a výkyvů v regionální variabilitě v průběhu hospodářského cyklu.

5.3. Vymezení modelového území a měřítková úroveň analýzy

Při výběru analyzovaného území představovalo nejzásadnější omezení nedostatek relevantních a spolehlivých dat především pro regionální úroveň za delší časové období. Z důvodu neúplnosti databázi Eurostatu, statistického úřadu EU, není možné analyzovat vývoj regionální diferenciace celé Evropské unie. Proto bylo nutné vybrat modelové státy, jež by zahrnovaly různé typy v rámci EU. I zde však existovalo omezení nedostatečnou datovou základnou. Nakonec tedy byly zvoleny Nizozemsko a Belgie jako zástupci menších států z řady původních členů EU, dále Francie a Itálie jako větší zakladatelské země. Obě tyto dvojice států vykazují odlišný regionální obraz. Zatímco v Belgii a Francii ekonomicky dominuje jedno centrum, v případě Itálie a Nizozemska nelze o dominanci metropole hovořit. Dále byla dostupná data v dostatečně dlouhé časové linii pro Španělsko jako ekonomicky slabší zemi, která patří mezi nejvýznamnější příjemce pomoci ze strukturálních fondů EU, a také Rakousko, jež představuje naopak hospodářsky vyspělý stát nově přistoupivší k EU v roce 1995.

Zvolení měřítkové úrovně je v mnoha ohledech klíčové, neboť na různých měřítkových úrovních probíhají kvalitativně rozdílné procesy. Jedná se především o vzájemnou současně probíhající alternaci koncentračních a difúzních tendencí v závislosti na zvolené měřítkové úrovni pozorování a vývojové složitosti sledovaného jevu (Hampl 1998, Hampl a kol. 2001). Velmi podobně konstatují Dunford a Smith (2000), že „koexistence sil vedoucích k diferenciaci a nivelizaci vyúsťuje v konvergenci či divergenci na různých měřítkových úrovních ve stejném období“ (s. 172). S tím korespondují i závěry některých empirických výzkumů. Například Tomeš (2001) analyzuje vývoj regionální diferenciace celé EU na třech řádovostních úrovních a pozoruje spíše pokles regionální

diferenciace na úrovni NUTS I, stagnaci regionálních rozdílů na úrovni NUTS II a divergenci v ekonomické úrovni regionů NUTS III.

Za francouzským akronymem NUTS, tj. *La Nomenclature des unités territoriales statistiques*, se skrývá administrativní hierarchická regionalizace vytvořená pro potřeby alokace, monitorování a hodnocení využití zdrojů z regionální politiky EU. Tato regionalizace má v podstatě šest hierarchických úrovní, nicméně pro potřeby regionální politiky a sběr statistických dat na úrovni celé EU jsou významné pouze regiony NUTS I, NUTS II a NUTS III. Jednotky jsou vymezovány tak, aby byly hierarchicky skladebné a přibližně srovnatelné. V mnoha případech se však rovněž dodržuje princip historické a administrativně správní kontinuity regionálního členění jednotlivých států, což částečně znemožňuje porovnávání jednotek.

Úroveň NUTS I zahrnuje celé menší státy a makroregionální celky větších států. Mohou to být historická území jako v případě německých spolkových zemí, či belgického Vlámka a Valonska, či zcela uměle složené jednotky. Tato řádovostní úroveň je vhodná pro sledování vývoje regionálních rozdílů v rámci celé EU a jeho srovnání například s USA (např. Castellas, Galley 1999).

Regiony NUTS II představují základní statistickou jednotku pro potřeby alokace prostředků ze strukturálních fondů. Z tohoto důvodu jsou datové soubory za tuto úroveň nejbohatší a nejkompletnější. Také na rozdíl od regionů NUTS I poskytuje již relativně podrobnou informaci o regionální variabilitě v jednotlivých zemích především v případě menších zemí. Z těchto dvou příčin byla tato úroveň zvolena pro analýzy v této práci. Vymezení jednotek NUTS II pro modelové státy je zachyceno na obrázcích v příloze C.

Hierarchická úroveň NUTS III obsahuje vesměs základní administrativně správní jednotky. Poskytuje již velmi podrobnou informaci o charakteru vývoje regionální variability, nicméně nedostatek dat především v delším časovém období znemožňuje srovnat vývoj na obou hierarchických úrovních. Problémem jednotek NUTS III je také jejich neorganičnost z hlediska socioekonomických vazeb uvnitř regionů.

Základní problém při volbě jednotek pro analýzu vývoje regionálních disparit představuje dilema mezi velikostní/významovou srovnatelností a vztahovou uzavřeností, tj. organičností, regionů. Pokud je upřednostněna organičnost regionů, pak může dojít k výraznému zkreslení výsledných měr nerovnoměrnosti, neboť jsou srovnávány velmi malé jednotky se slabým centrem s populačně a ekonomicky mnohem významnějšími regiony. Naopak při použití významově srovnatelných jednotek se může ve výsledku projevit skutečnost, že hranice regionu nerespektují relevantní, prostorově determinované socioekonomické procesy, které výrazně ovlivňují celkovou ekonomickou úroveň. Příkladem takového procesu je dojížděka za prací, která v případě oddělení nodálního centra a od jeho zázemí způsobí vážné zkreslení ekonomické úrovně obou jednotek. Tento fakt je třeba brát v potaz při

explanaci dosažených výsledků. Regiony NUTS II prezentují určitý kompromis mezi srovnatelností a organičností jednotek, i ten je však v některých případech problematický.

Dalším závažným problémem nejen regionů NUTS II, ale celé regionalizace NUTS je fakt, že institucionální funkce a politická autonomie jednotek v rámci států je značně rozdílná. Především autonomie v rámci národního systému místní správy, ale i míra dekoncentrace administrativních funkcí, mohou hrát významnou roli v rozvojovém potenciálu daných jednotek. Například Katalánsko představuje nejen národ se silnou kulturní identitou, ale i politickou a administrativní úroveň vlády, zatímco například dánské či řecké regiony jsou jen administrativně rozdělené entity (Castellas, Galley 1999). V případě analýzy regionální diferenciaci v rámci jednotlivých států je tento problém částečně eliminován, ačkoli i uvnitř států existují rozdíly v politické autonomii (viz např. autonomní oblast Alandy ve Finsku, provincie Bosen/Bolzano v Itálii či Baskicko a Katalánsko v Španělsku). Jedná se o etnicky odlišná území, jež si vydobyla na většinovém etniku vyšší míru autonomie.

5.4. Charakteristika datového souboru

Pro potřeby analýzy regionálního vývoje v souvislosti s hospodářským cyklem je nutná časová řada, která zachycuje alespoň dva kompletní cykly a to jak na národní tak regionální úrovni, neboť jednotlivé cykly se od sebe značně odlišují a je tedy nutné určité srovnání. Eurostat poskytuje kompletní datovou řadu s ročními údaji o hrubé přidané hodnoty regionů NUTS II pro období 1983 až 1994 ve své ročence *Regions* (EUROSTAT 1996; 1997) a za období 1995 až 2003 byly použity údaje, které poskytuje statistický úřad EU na svých internetových stránkách (EUROSTAT 2006). V obou případech se jedná o hrubou přidanou hodnotu ve směnných kurzech a tržních cenách daného roku. Výjimku tvoří Francie, kde byla použita data z národního statistického úřadu a jde o nominální hrubý domácí produkt ve směnných kurzech. Ještě před začátkem analýz byly všechny nominální hodnoty převedeny na reálné vyjádřením ve stálých cenách roku 1995. Protože nejsou k dispozici údaje o vývoji cenové hladiny na úrovni regionů, byla k této úpravě použita cenová úroveň každého státu.

Největším nedostatkem obou časových řad je jejich vzájemná nesrovnatelnost, což je poněkud pozoruhodné, zvláště pocházejí-li z databází jedné instituce. Často za tím stojí různé pozdější statistické korekce a přesuny některých produktivních činností z regionální úrovně. Příklad představuje nizozemská provincie Groningen, kde byla přidaná hodnota vykazována v určité době v rámci regionální ekonomiky a poté extra-regionálně. Podobně je tomu také v případě provincie Bruxelles, kde byla statisticky přesouvána část hrubé přidané hodnoty tvořené institucemi EU.

Pro zachycení regionální odvětvové struktury musely být rovněž použity dva různé zdroje dat. Hrubou přidanou hodnotu pro pět hospodářských sektorů ve stálých cenách a směnných kurzech roku 1985 v letech 1980, 1985, 1990 a 1993 poskytuje ročenka *Cambridge Econometrics* (ERECO 1995b). Jedná se o následující sektory: zemědělství, průmysl a těžbu, stavebnictví, tržní služby (*market services*) a

netržní služby (*non-market services*). Pro období mezi roky 1995 až 2002 jsou k dispozici roční data o struktuře hrubé přidané hodnoty za regiony NUTS II z webové databáze Eurostatu (EUROSTAT 2006). Eurostat rozlišuje šest základních sektorů (dle systému NACE), jejichž vymezení je uvedeno v tabulce 1. Aby bylo umožněno srovnání s prvním obdobím, integrovali jsme těchto šest sektorů do pěti, odpovídajících sektorům získaným z Cambridge Econometrics (viz tabulka 1).

Tab. 1: Vymezení použitých hospodářských sektorů

použité sektory	vymezení sektorů podle systému NACE
zemědělství	zemědělství, lesnictví, lov a rybolov (A - B)
průmysl a těžba	průmyslová výroba; těžba; energetika (C - E)
stavebnictví	stavebnictví (F)
netržní služby	veřejná administrativa a obrana, povinné sociální zabezpečení; školství; zdravotnické a sociální služby; ostatní veřejné, sociální a personální služby; aktivity domácností (L - P)
tržní služby	maloobchod a maloobchod, opravy aut, motocyklů a osobního zboží; hotely a restaurace; doprava, skladování a spoje; finanční služby; reality, pronájem a obchodní aktivity (G - K)

Pozn.: v závorce uvedeno označení odvětví podle systému NACE

Zdroj: ERECO (1995b); EUROSTAT (2006)

Pro potřeby charakteristiky ekonomického vývoje států poskytuje databáze Eurostatu (EUROSTAT 2006) dostatečně dlouhou časovou řadu ročních údajů jak pro hrubý domácí produkt a hrubou přidanou hodnotu, tak pro odvětvovou strukturu národních hospodářství. Stejně jako na úrovni regionů bylo použito členění do pěti základních ekonomických sektorů. Pouze v případě Francie bylo nutné z důvodu absence dat aplikovat údaje o struktuře hrubé přidané hodnoty získané ze serveru organizace Sitrends (SITRENDS 2006). Data z tohoto zdroje však poskytují méně podrobnou charakteristiku sektorové struktury produkce, neboť jsou sloučeny tržní a netržní služby. Ještě je třeba poznamenat, že všechny údaje za analyzované státy byly získány ve stálých cenách a směnných kurzech roku 1995.

5.5. Metodický postup analýz

Co se týče určení průběhu hospodářského cyklu států a regionů, jsme z důvodu nedostatku srovnatelných dat v delší časové perspektivě a také menší složitosti výpočtu v této práci zvolili použití H-P filtru, ovšem se zásadní připomínkou, že výsledné hodnoty nelze považovat za potenciál regionální či národní ekonomiky, ale pouze za střednědobý trend. Výsledný cyklus byl určen jako procentuální odchylka reálného produktu od svého trendu (viz rovnice 2). Trendové hodnoty vypočítané pomocí H-P filtru rovněž slouží pro vyjádření střednědobé ekonomické úrovně a úspěšnosti.

Na úrovni států byla k dispozici delší časová řada ročních údajů o hrubé přidané hodnotě, a tudíž nevznikl problém s počátečními a koncovými hodnotami H-P filtru. Totéž platí i pro data za odvětvovou strukturu hrubé přidané hodnoty analyzovaných států. V obou případech jsme filtrovali časovou řadu od roku 1980 až 2005. Jako doplněk pro určení hospodářského cyklu slouží vývoj meziročního růstu reálné hrubé přidané hodnoty (viz rovnice 10). V případě souboru regionálních dat byla časová řada prodloužena na svém počátku a na konci dvouletou prognózou pomocí hodnot získaných regresí vývoje národní ekonomiky, abychom posunuli možnou chybu do doby, jež není analyzována. Hodnota parametru λ byla jak pro úroveň států tak pro úroveň regionů stanovena podle úzu na 100, používanou obvykle pro časové řady s ročními daty.

$$(8) \quad AF = |MP_v - MP_s|$$

$$(9) \quad SF = AF / T$$

Pozn:

AF - amplituda fáze cyklu

SF - strmost fáze cyklu

MP_v - mezera produktu na vrcholu cyklu

MP_s - mezera produktu v sedle cyklu

T - počet let trvání fáze

Nejprve byly stanoveny fáze hospodářských cyklů, kdy klíčovou roli hrál průběh mezery produktu (standardizovaná odchylka reálných a trendových hodnot; viz rovnice 2). V době její stagnace bylo přihlédnuto k pomocným indikátorům, meziročnímu ekonomickému růstu a míře nezaměstnanosti. Fáze hospodářského cyklu charakterizují parametry amplituda (viz rovnice 8), strmost (viz rovnice 9), průměrný meziroční růst a délka trvání.

$$(10) \quad MR = [(Y_t - Y_{t+1}) / Y_t] * 100$$

$$(11) \quad rMR = (MR_{reg} / MR_{st}) * 100$$

$$(12) \quad rEU = (Y_{reg} / Y_{st}) * 100$$

Pozn:

MR - meziroční ekonomický růst

rMR - relativní meziroční ekonomický růst

rEU - relativní ekonomická úroveň

Y - reálný produkt na obyvatele

reg - hodnota daného ukazatele v regionu

st - hodnota daného ukazatele v celém státě

t - jednotka času

Poté byla srovnávána průměrná hodnota variačního a Theilova koeficientu (viz rovnice 5 a 6) mezi jednotlivými fázemi hospodářského cyklu. Pomocí Spearmanova koeficientu korelace (viz rovnice 7) byla vztažena výchozí úroveň regionální hrubé přidané hodnoty na obyvatele k jejímu průměrnému meziročnímu růstu za dobu trvání fází cyklu, čímž byla nahrazena charakteristika β -konvergence. Podobně jsme postupovali i v případě vyjádření střednědobých procesů za obě sledovaná období, když byly reálné hodnoty nahrazeny hodnotami trendu vypočítaného pomocí H-P filtru. Nevážený variační koeficient byl rovněž sledován vývojově v jednotlivých letech a srovnáván graficky s průběhem

hospodářského cyklu. Theilův koeficient vykazuje stejný průběh jako variační koeficient, a tudíž mohl být zanedbám.

Dále byl sledován vývoj relativní ekonomické úrovně jednotlivých regionů v souvislosti s hospodářským cyklem státu. Ukazatel relativní ekonomické úrovně vypočítáme jednoduše jako procentuální podíl hrubé přidané hodnoty vytvořené v regionu a agregátní hrubé přidané hodnoty a vyjadřuje vlastně postavení regionální ekonomiky v rámci systému regionů (viz rovnice 12). Na základě průběhu tohoto ukazatele v čase lze zjistit, v jaké fázi se jaký region podílí na konvergenci či divergenci. Vývoj ukazatele relativní ekonomické úrovně regionů byl porovnáván s průběhem mezery produktu (viz rovnice 2) daného regionu z důvodu zachycení vlivu regionálně specifických šoků.

$$(13) \quad IS = (P_r / P_s) * 100$$

Pozn:
IS - index specializace
Pr - podíl sektoru na tvorbě přidané hodnoty regionu
Ps - podíl sektoru na tvorbě přidané hodnoty státu

Vzhledem ke skutečnosti, že odvětvová struktura regionálních ekonomik výrazně ovlivňuje relativní ekonomickou úroveň i průběh hospodářského cyklu regionů, je také sledován cyklus nejvýznamnějších hospodářských odvětví v souvislosti a odvětvová specializace regionů. Tuto specializaci vyjadřuje tzv. index specializace (viz rovnice 13).

6. HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS VE VYBRANÝCH STÁTECH EU

Tato část nemá za cíl podrobnou ekonomickou analýzu hospodářského cyklu ve vybraných zemích. Jejím cílem je pouze zhruba určit a popsat jednotlivé fáze pro potřeby pozdější analýzy. V podstatě je možné stanovit dvě základní dimenze hospodářského cyklu: (1) časové vymezení fází cyklu a (2) velikost vlny čili amplituda. Vzhledem k omezenému datovému souboru pro regiony představoval pro vyjádření obou dimenzí klíčový ukazatel fluktuace reálné hrubé přidané hodnoty na obyvatele, nicméně byly brány v potaz i další ukazatele jako reálný hrubý domácí produkt na obyvatele a míra nezaměstnanosti. S ohledem na zdůrazňovaný význam odvětvové specializace pro regionální cykly je sledováno rovněž kolísání reálné hrubé přidané hodnoty jednotlivých hospodářských odvětví.

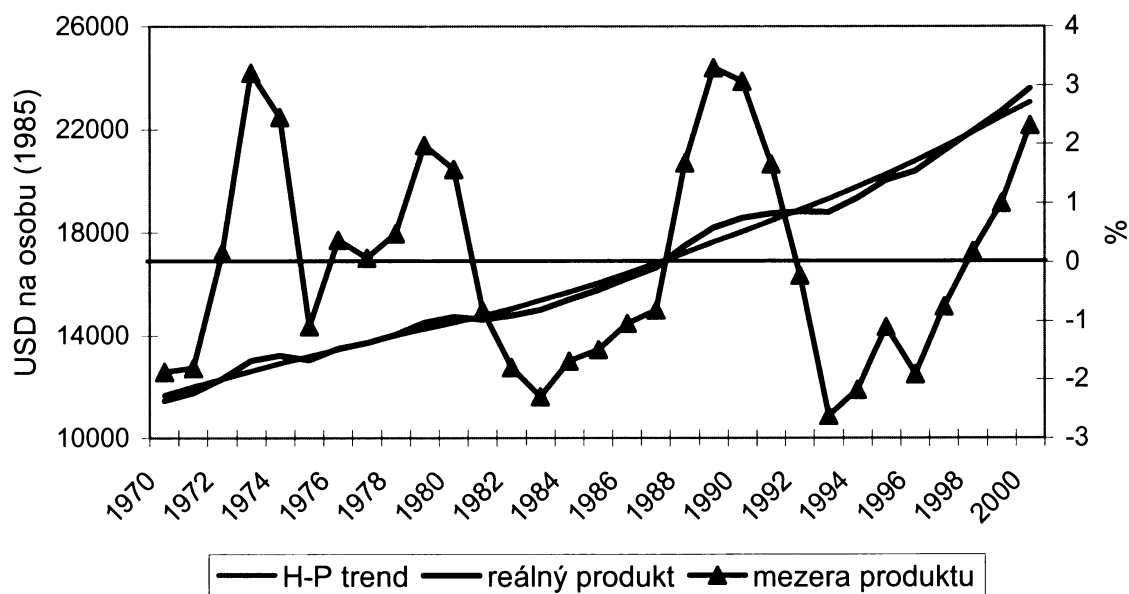
6.1. Stanovení fází hospodářského cyklu

V poválečném období vykazovaly ekonomiky zemí evropské patnáctky relativně stabilní růst nepřerušovaný žádnou významnou recesí (Zarmowitz 1999). Jak ukazuje graf na obrázku 9, zásadní změna nastala v první polovině sedmdesátých let, kdy došlo k výraznému zakolísání ekonomiky v souvislosti s náhlými výkyvy cen ropy. Další tzv. ropný šok následoval na konci sedmdesátých let. V prvním případě následovala relativně krátká nicméně silná recese, zatímco ekonomický propad po druhém ropném šoku byl delší a rovněž hlubší. Obě recese odhalily slabiny nejsilnějších evropských ekonomik především pak jejich výraznou energetickou náročnost, jež způsobovala jejich závislost na politicky velmi nestabilním regionu Blízkého východu (Johnson 1991, Tomeš 2001). Problém odhalený krizemi sedmdesátých let představovalo rovněž budování tzv. státu blahobytu (*welfare state*) se štědrým sociálním systémem a silnými odbory, který však znamenal silný tlak na veřejné rozpočty a vedl k poklesu konkurenceschopnosti evropských ekonomik.

Oživení evropské ekonomiky (zemí evropské patnáctky), následující po recesi způsobené druhým ropným šokem, nastalo v roce 1983, avšak až do roku 1997 bylo pozvolné s významnými odchylkami mezi státy. Ukázala se zde rozdílná odolnost ekonomik jednotlivých států a jejich schopnost vyrovnat se s nutností restrukturalizace. V roce 1987 počala výkonnost evropské ekonomika akcelerovat, což se již týkalo většiny států. Tato krátká expanze vyústila v krizi na přelomu osmdesátých a devadesátých let a následnou recesi, která se především svou hloubkou vyrovnala oběma recesím po ropných šocích. Krize počátku devadesátých let souvisela s pádem východního bloku a sjednocením Německa. Byla také posílena problémy evropského měnového systému. Rok 1993 přinesl mírné a pozvolné oživení ekonomické aktivity, které však až do roku 1996 značně kolísalo, když především rok 1995 znamenal v případě většiny zemí narušení vzestupné tendence hospodářství. Skutečná expanze trvala od roku 1996 do roku 2000, kdy všechny téměř státy prošly další krizí, po níž následovalo oslabení ekonomické výkonnosti trvající vesměs 3 roky.

Obr. 9: Hospodářský vývoj a cyklus v zemích evropské patnáctky

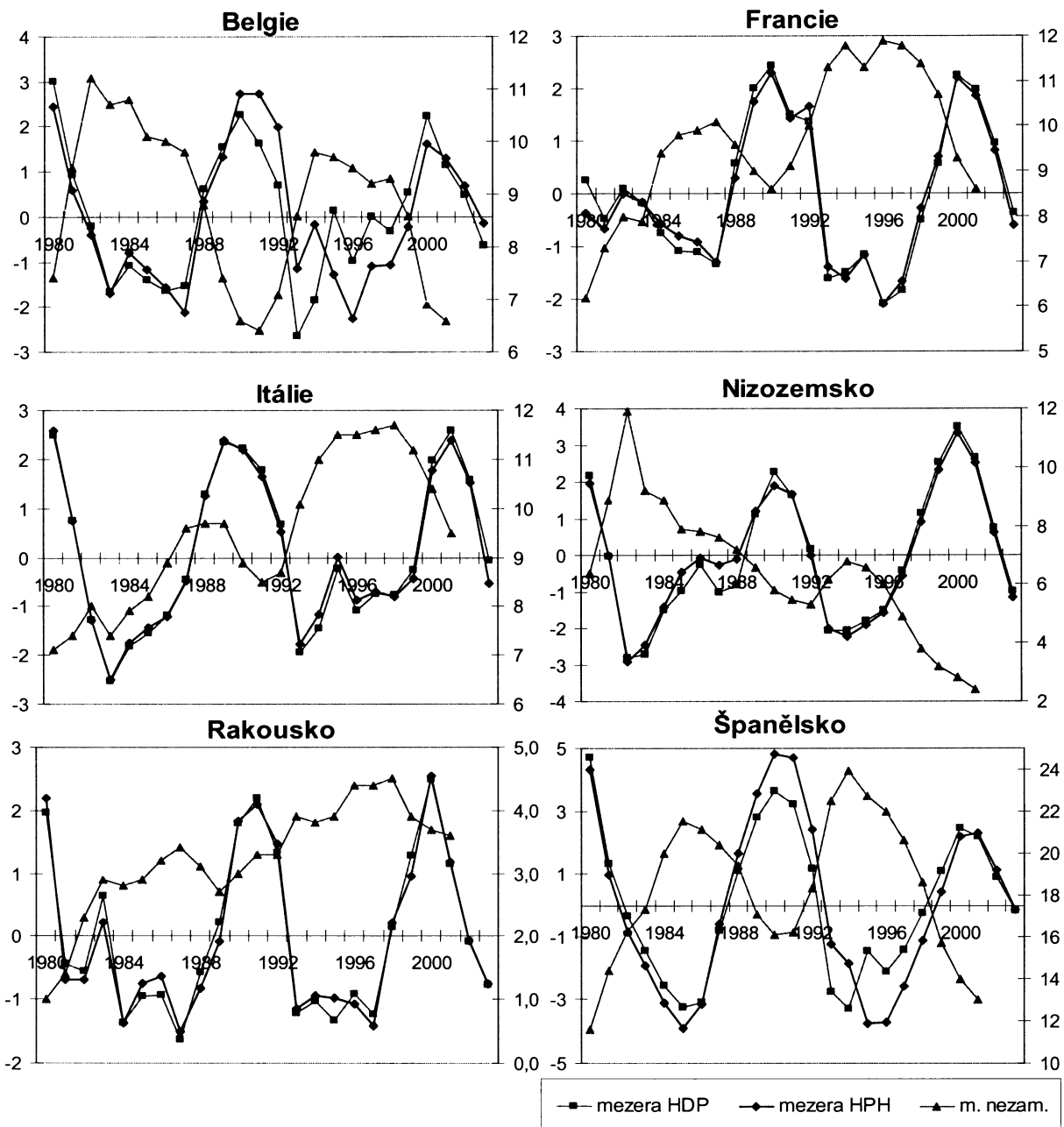
Pozn.: levá osa - trendové hodnoty H-P filtru a reálný HDP v amerických dolarech a stálých cenách roku 1985; pravá osa - mezera produktu; státy: Belgie, Dánsko, Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Španělsko, Švédsko, Velká Británie

Zdroj: Heston, Summers, Athen (2002)

Zkoumané státy zaznamenaly za sledované období 1980 až 2003 dva kompletní výrazné hospodářské cykly, které se ztelně projeví ve všech zemích třebaže s rozdílným počátkem, koncem, dobou trvání i amplitudou. Dále je možné identifikovat tři méně výrazná zakolísání ekonomické výkonnosti, jež se však neprojevila ve všech sledovaných státech (viz obrázek 10).

První takové zakolísání lze pozorovat v průběhu recese po druhém ropném šoku přibližně v polovině osmdesátých let. Jednoleté či dvouleté oživení následované opětovným poklesem hospodářství zaznamenaly ty země, jejichž nástup expanze konce osmdesátých let byl nejvíce opožděn. Jde především o Belgii, Francii a Rakousko, kde hospodářství vstoupilo do fáze expanze až v roce 1987. Lze se domnívat, že tyto země byly ropnými krizemi postiženy nejvíce. Rovněž španělská ekonomika zaznamenala oživení až roce 1986, nicméně v tomto případě zde není možné identifikovat nějaké výraznou vzestupnou fluktuaci v první polovině osmdesátých let. To svědčí o v té době menší propojenosti španělské ekonomiky s ostatními evropskými ekonomikami. Naopak výrazně dříve se vzestupná tendence ekonomiky projevila v Nizozemsku a Itálii (1982 resp. 1993). Nicméně v případě Nizozemska došlo ke ztelnému oslabení v roce 1988 a z toho důvodu zde byla expanze nejslabší ze všech zemí. Naproti tomu expanze na konci osmdesátých let byla nejsilnější ve Španělsku, jehož ekonomika za toto období rostla ročně v průměru o 4,4 % (EUROSTAT 2006).

Obr. 10: Průběh hospodářského cyklu ve vybraných státech (1980 - 2003)

Pozn.: levá osa - mezera produktu pro hrubý domácí produkt a hrubou přidanou hodnotu na obyvatele; pravá osa - míra nezaměstnanosti

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Rychlý boom konce osmdesátých let přechází do fáze rychlé a hluboké recese ve většině sledovaných zemí v roce 1990. Výjimku tvoří Itálie, kde je dosaženo vrcholu již v předchozím roce, a Rakousko, jehož počátek ekonomického propadu je o rok opožděn. Hloubka propadu se mezi státy nijak výrazně neliší. Opět se výrazně odlišuje jen Španělsko, jež vykazuje ve srovnání výrazně vyšší amplitudu výkyvu, ale i nejslabší průměrný meziroční ekonomický růst. Zatímco počátek recese byl u všech států velmi podobný, následné oživení již vykazuje značnou variabilitu.

K určitému oživení dochází již v roce 1994 či 1995, nicméně ne u všech států toto oživení kontinuálně pokračuje do expanze konce devadesátých let. V období mezi roky 1993 a 1997 zaznamenávají jeden či dva výkyvy ekonomické produkce, které však při analýze ročních dat nelze označit za cykly, takže všechny sledované státy s výjimkou Nizozemska, jehož ekonomika kontinuálně přechází v roce 1994 do expanze vrcholící rokem 2000.

Expanze druhé poloviny devadesátých let trvala u většiny států déle než ta z konce osmdesátých, avšak nebyla tak výrazná, co se týče amplitudy i strmosti. Především v případě Španělska došlo k výraznému snížení amplitudy oproti předchozímu cyklu, přesto zůstává ve srovnání s ostatními nejméně stabilní ekonomikou. Naproti tomu nizozemská ekonomika zaznamenala výrazně silnější amplitudu i růst, než tomu bylo na konci osmdesátých let.

Obr. 11: Schematické znázornění trvání fází hospodářského cyklu

	roky																							
	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03
Belgie																								
Španělsko																								
Francie																								
Itálie																								
Nizozemsko																								
Rakousko																								

 expanze

 recese

Zdroj: EUROSTAT 2006; vlastní výpočty

Další zlom nastává v roce 2000 až 2001, kdy se opět ekonomiky všech sledovaných států dostávají do útlumu. Nicméně následná recese ještě není dostatečně pokryta daty, ačkoli jisté, nikoli však rozhodující, oživení lze nalézt kolem u většiny států s výjimkou Rakouska v roce 2003.

Na základě předchozí diskuze výsledků analýz je možné shrnout několik důležitých poznatků. Zaprvé lze říci, že zde existuje jistá tendence k synchronizaci hospodářských cyklů mezi státy ovšem pouze v případě bodů obratu z expanze do recese (viz obr. 11). Naproti tomu délka a hloubka recese se mezi státy stále značně liší. Největší variabilitu lze sledovat v sedlovém bodě, tedy v momentě, kdy ekonomika přechází z expanzní fáze do období recese. Je to dáno tím, že negativní šok se velmi rychle šíří ekonomickým systémem, výrazně integrovaným především finančními vazbami mezi státy, a tlačí ekonomiky jednotlivých států do recese. Mezi státy však stále existují značné strukturální rozdíly, které způsobují rozdílnou konkurenceschopnost, a tím i odolnost vůči recesi především v její závěrečné fázi.

Co se týče amplitudy výkyvů, není patrná výrazná tendence k jejímu snižování, jak uvádí některé práce. Největší nestabilitu produkce vykazovalo jednoznačně Španělsko jako nejslabší ze všech

sledovaných států. Z tabulky 2 je patrné, že v obou sledovaných obdobích expanze rostla španělské ekonomika rychleji než ekonomiky ostatních zemí a docházelo tak ke konvergenci. Naopak v období recese vykazovalo Španělsko nejslabší hospodářský růst ze všech států a nerovnoměrnost se tedy zvyšovala. Itálie, která měla druhou nejslabší výchozí úroveň produkce na obyvatele podobný vývoj nevykazovala.

Tab. 2: Charakteristika fází hospodářského cyklu vybraných zemí

	fáze cyklu	roky trvání fáze	délka trvání	amplituda fáze	strmost fáze	průměrný ekon. růst
Belgie	r	1980 - 1987	8	4,55	0,57	1,22
	e	1987 - 1990	4	4,86	1,22	3,59
	r	1990 - 1996	7	5,00	0,71	0,74
	e	1996 - 2000	5	3,88	0,78	2,62
Španělsko	e	1985 - 1990	6	8,69	1,45	4,40
	r	1990 - 1994	5	8,54	1,71	0,24
	e	1994 - 2001	8	6,06	0,76	3,31
Francie	r	1979 - 1987	9	0,48	0,05	1,35
	e	1987 - 1990	4	3,59	0,90	3,06
	r	1990 - 1996	7	4,38	0,63	0,96
	e	1996 - 2000	6	4,29	0,71	2,93
Itálie	r	1980 - 1983	4	5,08	1,27	0,78
	e	1983 - 1989	7	4,89	0,70	3,27
	r	1989 - 1993	5	4,17	0,83	0,82
	e	1993 - 2001	9	4,16	0,46	1,94
Nizozemsko	e	1982 - 1990	9	4,81	0,53	2,42
	r	1990 - 1994	5	4,11	0,82	0,99
	e	1994 - 2000	7	5,57	0,80	2,98
Rakousko	r	1980 - 1987	8	3,96	0,50	1,60
	e	1987 - 1991	5	2,09	0,42	3,20
	r	1991 - 1997	7	3,50	0,50	1,55
	e	1997 - 2000	4	3,97	0,99	3,37

Pozn.: e = expanze; r = recese; délka trvání v letech; strmost fáze = amplituda / délka trvání

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Zajímavé je rovněž srovnání Belgie, Francie, Nizozemska a Rakouska, tedy států s velmi podobnou výchozí hodnotou hrubé přidané hodnoty na obyvatele. Z hlediska dlouhodobého vývoje se první dva jmenované státy jeví jako méně úspěšné než ty druhé. Nicméně průběh hospodářského cyklu všech čtyř států se odlišoval. Zatímco Francie znamenávala nejnižší variabilitu výstupu ze všech zemí a ztrácela tedy v obdobích ekonomické expanze, belgická ekonomika s vyšší amplitudou hospodářského cyklu ztrácela oproti úspěšnějším ekonomikám v recesi. Toto však platilo spíše pro recesi osmdesátých let a expanzi konce osmdesátých let. Podobný rozdíl lze pozorovat u vývoje Nizozemska

a Rakouska. Nizozemsko s vyšší amplitudou získávalo v expanzi a ztrácelo v recesi, zatímco v případě Rakouska tomu bylo opačně.

Nakonec je třeba se krátce zmínit o pomocných indikátorech ekonomického vývoje uvedených v grafech na obrázku 10. Srovnání průběhu hrubého domácího produktu na obyvatele a hrubé přidané hodnoty na obyvatele je uvedeno pouze jako dokumentace zaměnitelnosti těchto ukazatelů. Vývoj míry nezaměstnanosti vykazuje značnou setrvačnost a v případě některých států je po určitou dobu v rozporu s tendencí vývoje produkce. Nejvýrazněji se tento vývoj projevuje u Itálie, kdy téměř po celé období expanze od roku 1983 do roku 1987 nezaměstnanost rostla a k jejímu poklesu došlo až v prvních třech letech následné recese. Takovéto zpoždění vývoje míry nezaměstnanosti za vývojem produkce lze nalézt téměř u všech sledovaných států, i když ne v takové míře jako u Itálie. V zásadě platí, že teprve výrazná expanze způsobí pokles míry nezaměstnanosti.

6.2. Charakteristika cyklického vývoje klíčových hospodářských odvětví

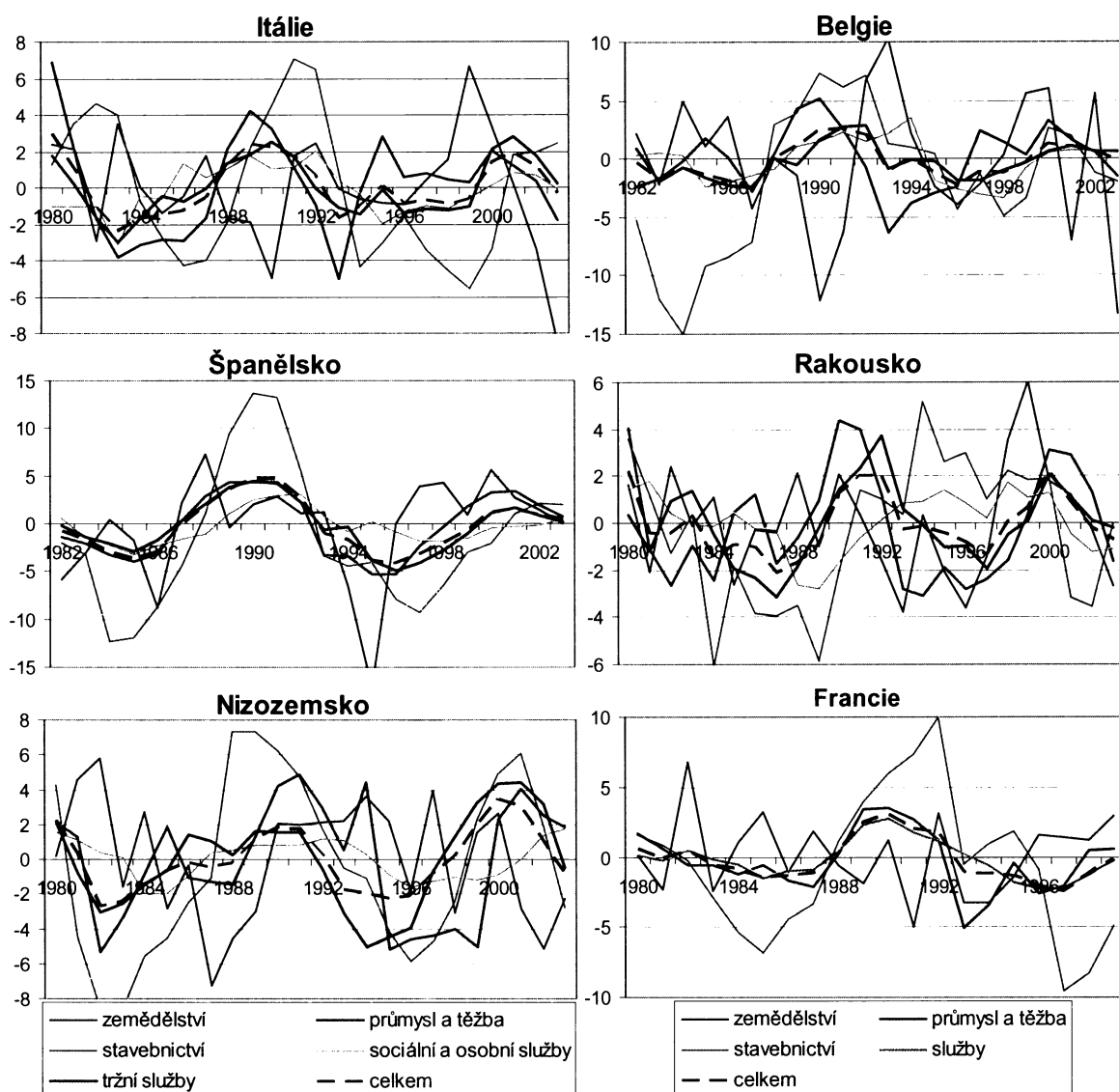
V grafech na obrázku 12 je zobrazena mezera produktu jednotlivých hospodářských odvětví. Vyplyvá z nich několik důležitých skutečností, které je třeba diskutovat. Průběh odvětvových cyklů je velmi důležitý pro další analýzu.

Především je patrný dominantní význam produkčních/tržních služeb pro celkovou úroveň produkce. Ve všech státech se vývoj mezery produktu tvořeného v sektoru tržních služeb téměř shoduje s mezerou celkové produkce. To však také znamená, že tržní služby obecně nejsou výrazně méně cyklické ve srovnání s průmyslovou výrobou. Například v době recese první poloviny osmdesátých let v Rakousku zaznamenaly tržní služby větší propad než průmysl. Podobně v Nizozemsku vykazují tržní služby od počátku devadesátých let vyšší odchylky od dlouhodobého trendu než dříve variabilnější průmyslová výroba. Nicméně ve většině případů zůstává průmyslová produkce variabilnější než služby. Právě výrazné fluktuace hrubé přidané hodnoty vytvářené v průmyslovém sektoru vysvětlují výše uvedené menší výkyvy celkové produkce identifikované kolem let 1985, 1995 a 1997.

Z grafů na obrázku 12 je rovněž patrná výrazná nestabilita odvětví stavebnictví a zemědělství. V případě stavebnictví se ukazuje jeho spekulativní povaha, jak uvádějí ve své práci Audas a MacKay (1997), avšak na rozdíl od zemědělství se chová relativně pravidelně procyklicky. Nesoulad mezi vývojem produkční mezery v zemědělství a ostatních odvětvích a také vysoká variabilita výstupu byly očekávány, protože toto odvětví je závislé i na jiných, mimoekonomických faktorech jako je například počasí. Zemědělství představuje také odvětví pravděpodobně nejvíce deformované bariérami konkurence a různými dotacemi a subvencemi. Ověření vlivu subvencí ze společné zemědělské politiky na fluktuace zemědělské produkce by však vyžadovalo podrobnou analýzu.

Často se lze setkat s tvrzením, že orientace regionu na zemědělství vede k nižší variabilitě celkové produkce. Není to ovšem způsobeno nižší variabilitou zemědělské produkce, ale tím, že se nevyvíjí v souladu s hospodářským cyklem. Naopak vyšší podíl stavebnictví v ekonomice naznačuje vyšší amplitudu hospodářského cyklu. Dobrý příklad takového vývoje představuje Španělsko, kde expanzi v druhé polovině osmdesátých let táhlo výrazně právě stavebnictví zažívající v té době obrovský boom, který však vyústil v relativně hlubokou recesi trvající od roku 1991 až do roku 1997. S výjimkou Rakouska všechny sledované státy zažívaly výraznou expanzi stavebnictví v druhé polovině devadesátých let. V průběhu druhé expanze v druhé polovině devadesátých let však již toto odvětví tak výrazným boomem neprocházelo.

Obr. 12: Cyklický vývoj nejvýznamnějších hospodářských odvětví

Pozn.: osa y - mezera hrubé přidané hodnoty daného sektoru vypočítaná H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (2006), INSÉE (2002), vlastní výpočty

Tab. 3: Střednědobý vývoj jednotlivých hospodářských odvětví hrubé přidané hodnoty

stát	odvětví	podíl odvětví na HPH 1983	podíl odvětví na HPH 2003	růst odvětví (1983 = 100)	relativní růst odvětví
Belgie	zemědělství	1,48	1,39	138,41	0,94
	průmysl a těžba	23,89	22,81	140,87	0,95
	stavebnictví	5,21	4,91	138,84	0,94
	netržní služby	25,14	21,47	125,97	0,85
	tržní služby	44,12	49,53	165,66	1,12
Španělsko	zemědělství	4,89	4,79	169,45	0,98
	průmysl a těžba	23,48	21,45	157,95	0,91
	stavebnictví	7,31	8,4	198,77	1,15
	netržní služby	17,64	20,61	202,06	1,17
	tržní služby	46,68	44,46	164,71	0,95
Francie	zemědělství	3,53	3,22*	130,07	0,91
	průmysl a těžba	21,87	21,79*	142	1
	stavebnictví	6,29	4,08*	92,36	0,65
	služby	68,31	70,91*	147,92	1,04
Itálie	zemědělství	3,4	3,21	136,64	0,95
	průmysl a těžba	24,23	22,48	134,14	0,93
	stavebnictví	7,07	5,47	111,94	0,77
	netržní služby	21,41	19,83	133,86	0,93
	tržní služby	43,78	48,93	161,55	1,12
Nizozemsko	zemědělství	3,07	2,98	160,7	0,97
	průmysl a těžba	25,82	22,11	141,53	0,86
	stavebnictví	6,85	4,81	115,99	0,7
	netržní služby	26,67	21,33	132,15	0,8
	tržní služby	39,8	53,37	221,62	1,34
Rakousko	zemědělství	3,29	2,48	122,88	0,76
	průmysl a těžba	23,21	24,53	171,87	1,06
	stavebnictví	7,86	7,36	152,32	0,94
	netržní služby	24,8	20,32	133,26	0,82
	tržní služby	40,82	45,27	180,34	1,11

Pozn.: všechny údaje jsou odvozeny od trendových hodnot vypočtených pomocí H-P filtru; * hodnoty pro Francii za rok 2001; relativní růst odvětví - růst hrubé přidané hodnoty odvětví / růst celkové hrubé přidané hodnoty

Zdroj: EUROSTAT (2006), INSÉE (2002), vlastní výpočty

Na rozdíl od stavebnictví netržní služby (jako sociální služby a veřejná administrativa) podle očekávání působí ve směru snižování variability ekonomického výstupu. Toto odvětví sice vykazuje procyklické chování, avšak amplituda jeho cyklů je výrazně nižší. Nicméně význam sociálních služeb a veřejné administrativy v ekonomice klesá. Výjimku představuje Španělsko, kde vykazuje dokonce úspěšnější vývoj než tržní služby. To může spolu se relativně slabou expanzí ve stavebnictví vysvětlovat významné snížení amplitudy hospodářského cyklu ve fázi expanze druhé poloviny devadesátých let ve Španělsku.

V tabulce 3 je zachycen vývoj významu jednotlivých odvětví pro ekonomickou produkci za celé sledované období. Jasně se ukazuje obecná tendence k posilování tržních služeb a pokles významu ostatních sledovaných odvětví. Mezi státy však existují určité rozdíly. Ve Španělsku je to přetrvávající vysoký podíl zemědělství, mírně rostoucí podíl stavebnictví a vysoce nadprůměrný přírůstek sociálních a veřejných služeb, kdy však došlo pouze k dosažení úrovně podílu na přidané hodnotě běžného v ostatních sledovaných zemích. Souvisí to pravděpodobně s postupným začleňováním země do EU a stoupající potřebou institucionální kapacity v souvislosti s čerpáním pomoci ze strukturálních fondů a kohezního fondu EU. Dalším zajímavým faktem je mírný nárůst významu průmyslu v ekonomice Rakouska. Je to dáno výraznou vazbou na německou ekonomiku a celkovým boomem průmyslu v devadesátých letech v celém středoevropském regionu.

7. VÝVOJ CELKOVÉ REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE V SOUVISLOSTI S HOSPODÁŘSKÝM CYKLEM

Tabulka 4 prezentuje výsledky průřezové (*cross-section*) analýzy, kdy vždy počáteční a konečný bod je představován bodem obratu ekonomického vývoje. Je v ní zachycen vývoj jednotlivých měř variability za období jednotlivých fází hospodářského cyklu. Ukazatelé průměrný variační koeficient a průměrný Theilův koeficient srovnávají po sobě následující fáze cyklu z hlediska variability souboru regionů. Spearmanův koeficient korelace mezi výchozí úrovní a průměrným meziročním růstem hrubé přidané hodnoty na obyvatele za každou fázi cyklu ukazuje, zda v daném období rostly rychleji ekonomiky bohatých či chudých regionů. Při explanaci výsledků je třeba brát v úvahu, že obě časové řady jsou odlišné, a proto musíme oddělovat první období 1983 až 1994 a druhé období 1995 až 2003. To se týká především Belgie a Španělska.

Nejzásadnější poznatek představuje skutečnost, že není patrná jednoznačná tendence vývoje regionální variability mezi jednotlivými fázemi hospodářského cyklu. Nicméně lze pozorovat spíše procyklický než proticyklický vývoj regionálních rozdílů. Tomuto vzorci nelépe odpovídá Belgie, kde se vyskytuje vysoká kladná hodnota Spearmanova koeficientu v obou obdobích expanze, což dokumentuje probíhající divergenci. V obdobích recese naopak jeho hodnota klesá k nule a dochází spíše ke stabilizaci regionálních rozdílů. Průměrné hodnoty obou ukazatelů variability však dokumentují, že v případě Belgie vlivy hospodářského cyklu nedokáží zvrátit obecnou tendenci směrem k zvyšování nerovnoměrnosti v ekonomické výkonnosti regionů. Divergence v době expanze zvedne úroveň variability, a protože v období recese regionální rozdíly spíše stagnují, je průměrná hodnota ukazatelů variability vyšší v průběhu recese než expanze.

Podobně jednoznačný vztah regionální diference jako Belgie vykazuje Španělsko. Zde v průběhu recesí dochází ke zrychlení konvergenčních tendencí a v průběhu expanzí naopak ke zpomalení. Na rozdíl od Belgie však celková tendence regionálního vývoje ve Španělsku ukazuje spíše na pokles diference. Nejvíce patrnou tendenci ke konvergenci lze pozorovat mezi roky 2001 a 2003, kdy hodnota korelačního koeficientu byla výrazně záporná a signifikantní. Toto období však zachycuje pouze počátek této recese.

Uvedenému vzorci částečně odpovídá rovněž Francie, avšak hodnoty koeficientu korelace nejsou nijak přesvědčivé. Přesto lze říci, že v době obou recesí v devadesátých letech docházelo ke konvergenci a v expanzi 1996 až 2000 zde neexistovala tendence ani ke snižování ani ke zvyšování regionální diference. Nejsilnější konvergence probíhala opět v recesi na počátku nového století v letech 2000 až 2002. Stabilitu regionálních rozdílů ve Francii dokumentují hodnoty variačního a Theilova koeficientu.

Naproti tomu Nizozemsko vykazovalo v době expanze v druhé polovině osmdesátých let relativně silnou tendenci ke konvergenci, která postupem času slábla a přecházela v divergenci. Výrazná závislost na hospodářském cyklu však není patrná. Také v Rakousku nelze zaznamenat žádný zřejmý

vzorec vývoje regionální diferenciace v souvislosti s fázemi hospodářského cyklu. Spíše je možné pozorovat růst rychlosti konvergence v prvních třech sledovaných fázích. V dalších dvou fázích se konvergence zpomalovala. Itálie byla z průřezové analýzy vyloučena z důvodů nedostatečného pokrytí fází recese regionálními daty a velkých jednoletých výkyvů variability v prvním sledovaném období.

Tab. 4: Sledované ukazatele variability ve fázích hospodářského cyklu

	ukazatel	recese	expanze	recese	expanze	recese
Belgie		1983-1987	1987-1990	1990-1994	1995-2000	2000-2003
	VK	14,77	14,55	16,75	33,93	36,24
	TK	17,96	17,91	19,14	26,01	26,99
	SK	-0,14	0,56	0,07	0,68	0,18
Francie		1983-1987	1987-1990	1990-1996	1996-2000	2000-2002
	VK	29,04	32,30	33,44	32,55	33,30
	TK	17,33	18,06	17,83	17,58	17,71
	SK	0,23	0,08	-0,16	0,01	-0,65
Nizozemsko*		---	1986-1990	1990-1994	1994-2000	2000-2002
	VK	---	7,11	6,35	8,91	10,01
	TK	---	14,94	14,86	16,48	17,30
	SK	---	-0,50	-0,17	0,20	0,25
Rakousko		1983-1987	1987-1991	1991-1997	1997-2000	2000-2002
	VK	23,04	28,72	27,22	22,03	21,18
	TK	22,88	25,23	24,26	22,06	21,36
	SK	0,76	-0,16	-0,53	-0,41	-0,09
Španělsko		---	1985-1990	1990-1994	1996-2001	2001-2003
	VK	---	21,16	22,36	25,66	23,44
	TK	---	19,84	19,29	20,17	19,37
	SK	---	-0,11	-0,24	-0,17	-0,50

Pozn.: VK - variační koeficient, TK - Theilův koeficient, SK - Spearmanův koeficient korelace; * v případě Nizozemska byla vyřazena z analýzy provincie Groningen

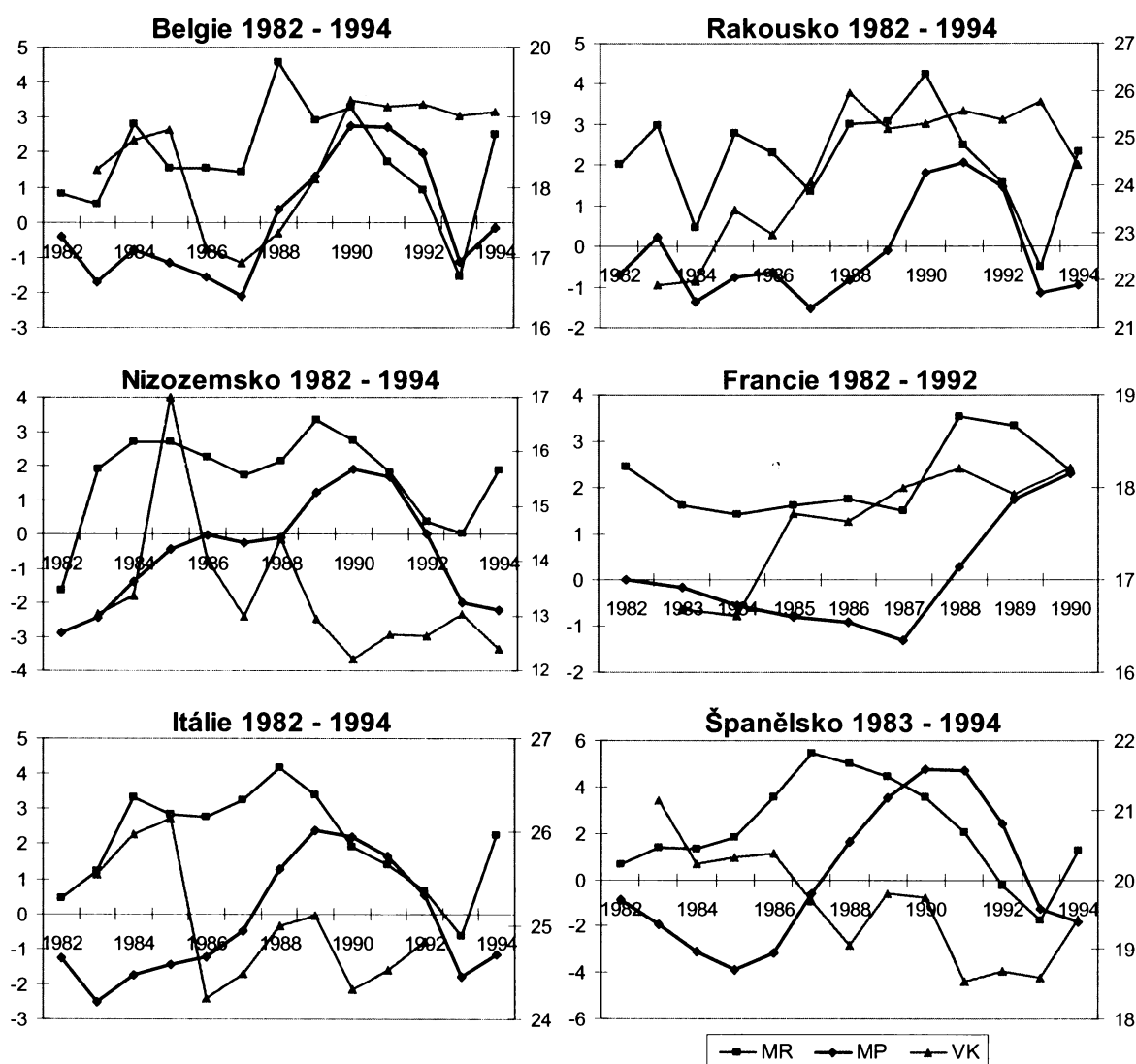
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), INSEE (2002), vlastní výpočty

Předchozí diskuze výsledků průřezové (*cross-section*) analýzy vývoje regionální variability neposkytuje jednoznačný a dostatečně přesvědčivý důkaz pro tvrzení o charakteru vztahu mezi agregátním hospodářským a regionálním vývojem. Příčinu lze hledat ve dvou skutečnostech. Zaprvé se může mít zkoumaný vztah nelineární podobu a zadruhé ho mohou ovlivňovat regionální dopady odvětvově specifických šoků, jak tvrdí Audas a MacKay (1997). Z tohoto důvodu v následující části provedeme grafickou analýzu, kde budeme porovnávat vývoj variačního koeficientu a ukazatelů charakterizujících makroekonomický vývoj v každém roce, pro něž jsou k dispozici data.

Grafy na obrázcích 13 a 14 poskytují podrobnější informaci o vztahu regionální diferenciace a hospodářského cyklu. Především potvrzují spíše procyklické chování regionální variability. Nicméně se ukazuje zajímavá skutečnost, která nebyla z předchozí průřezové analýzy patrná. V případě

některých států lze zaznamenat v době hospodářského oživení růst regionálních rozdílů, když je počátek expanze tažen nejvyspělejšími regiony. V průběhu expanze se pak může růst variability zpomalovat a dojít ke stagnaci či dokonce poklesu regionálních rozdílů, když se ekonomický růst šíří do méně vyspělých regionů. Počáteční fáze recese pak způsobí opětovný nárůst variability, protože krize postihuje nejprve ekonomicky slabší regiony. Poté opět dochází k poklesu regionálních rozdílů, neboť postupně recese více postihuje i vyspělé regiony. Vývoj sledovaného vztahu v recesi však není natolik pravidelný jako v případě expanze. Promítá se zde pravděpodobně různá odvětvová struktura dominujících regionů.

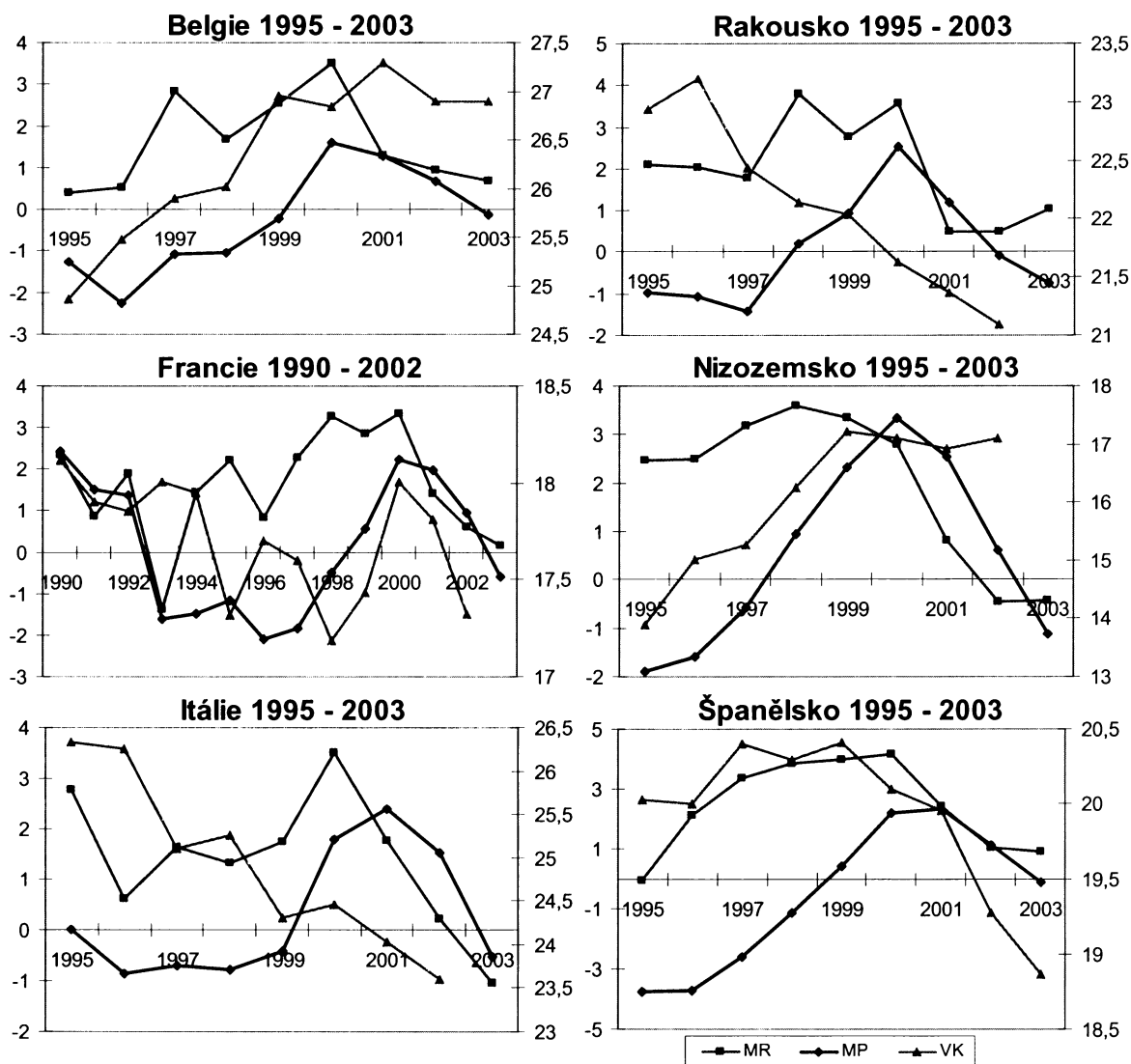
Obr. 13: Vývoj variability v průběhu hospodářského cyklu v prvním sledovaném období

Pozn.: levá osa: MR - meziroční přírůstek HPH/obyv., MP - mezera produkt;, pravá osa: VK - variační koeficient

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), INSEE (2002), vlastní výpočty

Obr. 14: Vývoj variability v průběhu hospodářského cyklu v druhém sledovaném období

Pozn.: levá osa: MR - meziroční přírůstek HPH/obyv., MP - mezera produktu; pravá osa: VK - variační koeficient; v případě Francie použity hodnoty HDP/obyv.

Zdroj: EUROSTAT (2006), INSEE (2002), vlastní výpočty

Vývoj regionální diferenciace v Belgii velmi dobře odpovídá výše načrtnutému vzorci v obou sledovaných obdobích. Po počátečním růstu variačního koeficientu v souvislosti s mírným oživením v roce 1984 došlo jeho poklesu na minimum v roce 1987. V tomto roce nastává obrat tendence směrem k razantnímu nárůstu regionálních rozdílů o více než 2 procentní body do roku 1990. V roce 1990 spolu s pozvolně končící výraznou ekonomickou expanzí dochází k zastavení nárůstu regionální variability. Stagnace regionálních rozdílů v recesi 1990 až 1993 naznačuje skutečnost, že ekonomické oslabení postihlo všechny regiony současně a podobně.

V dalším sledovaném období lze pozorovat podobný vývoj, když počínající trvalá expanze s sebou přináší akceleraci divergence, která od poloviny devadesátých let představuje v Belgii dominantní tendenci v regionálním vývoji. Na konci expanze je patrný mírný výkyv variability směrem dolů a na počátku recese naopak směrem nahoru. Mírný pokles variačního koeficientu mezi roky 1999 a 2000 je možné interpretovat jako difúzní šíření hospodářské expanze do chudších regionů, zatímco v případě těch bohatších již dochází k slábnutí boomeru. Selektivní dopad krize na regiony, kdy do recese rychleji upadají ty chudší, pak vysvětluje mírný nárůst rozdílů mezi léty 2000 a 2001. Nicméně tyto dva výkyvy variačního koeficientu jsou velmi nevýrazné, a proto je nutné přistupovat k této interpretaci obezřetně.

Vztah regionální variability a cyklického ekonomického vývoje v Rakousku vykazuje podobné rysy jako v Belgii. Variační koeficient reaguje zvýšením i na krátké, mírné hospodářské oživení v roce 1994. Svého maxima pak dosahuje v roce 1988 tedy v době, kdy se rakouská ekonomika rok zažívá expanzi konce osmdesátých let. Poté v průběhu expanze dochází ke zpomalení divergenčních tendencí a regionální rozdíly spíše stagnují.

Vývoj v období 1995 - 2003 pak již uvedenému vzorci příliš neodpovídá. Ačkoli pokud sledujeme vývoj variability spíše jako odchylku od déle trvající tendence, pak je možné pozorovat zpomalení konvergence mezi roky 1997 a 1998, kdy dosahuje mírného lokálního maxima, tj. na počátku expanze konce devadesátých let. Na výsledku se pravděpodobně projeví výrazné odvětvově specifické šoky, které v tomto období ovlivnily regionální vývoj v Rakousku.

Hodnotit variabilitu v Nizozemsku je velmi obtížné především z důvodu statistických přesunů vykazování přidané hodnoty z těžby zemního plynu v regionu Groningen. Z tohoto důvodu jsme z analýzy variability tento region vyloučili. Výrazný jednoletý nárůst regionální variability v roce 1985 byl způsoben pouze ekonomickým růstem provincie Drenthe, což naznačuje opět určité statistické korekce podobně jako u Groningenu. Nicméně pokud bychom tento výkyv zanedbali, pak lze konstatovat vzestup variačního koeficientu v době ekonomického oživení do roku 1986. V tomto roce došlo k poruše růstového trendu expanze druhé poloviny osmdesátých let nizozemské ekonomiky, což se promítlo i v jednoletém poklesu regionálních rozdílů. V roce 1988 zaznamenává nizozemské hospodářství obnovený nástup do expanze, při němž variabilita opět narůstá o více než procentní bod, aby poté v jejím průběhu do roku 1990 znatelně klesla na minimum. Rok 1990 jako vrchol národní ekonomické výkonnosti představuje další bod změny tendence vývoje regionální diference. V prvním roce následné recese rozdíly mírně vzrostly, pak však v jejím dalším průběhu opět poklesly. K nárůstu variability došlo až s oživením v roce 1994.

Dlouhá a velmi výrazná expanze druhé poloviny devadesátých let v Nizozemsku s sebou přinesla regionální divergenci, když variabilita dosahovala svého maxima rok před dosažením vrcholu expanze. Následuje stagnace variability i v době pádu nizozemské ekonomiky do recese. S určitým

zjednodušením lze tedy konstatovat potvrzení popisovaného vzorce vztahu hospodářského cyklu a regionální variability, spíše však ve druhém než v prvním období.

Francie potvrzuje výše uvedený vzorec mnohem méně. Téměř za celé první sledované období (1982 - 1992) docházelo k nárůstu variability bez ohledu na ekonomický vývoj. K největšímu nárůstu hodnoty variačního koeficientu došlo mezi roky 1984 a 1985. Toto zvýšení variability bylo způsobeno výrazně nadprůměrným meziročním ekonomickým růstem regionu Haute-Normandie, což však představovalo ojedinělý výkyv. Zda-li jde o regionálně specifický šok či úpravu statistických dat se lze jen dohadovat.

Stabilnější nárůst regionálních rozdílů je možné zaznamenat mezi roky 1986 a 1988, na konci recese a počátku expanze. Pravděpodobně je to způsobeno předstihem expanze cyklu dominantního regionu Ile de France před cyklem agregátním (viz níže). Menší, nicméně nezanedbatelnou, změnu tendence vývoje regionální diferenciace lze zaznamenat rok před vyvrcholením expanze v roce 1990, což může naznačovat difúzní charakter expanze.

Ve druhém sledovaném období není možné nalézt ve Francii jednoznačný vztah mezi hospodářským cyklem a vývojem regionálních rozdílů. S velkým zjednodušením lze pozorovat spíše procyklické chování především od roku 1998.

V Itálii lze pozorovat opět spíše procyklický pohyb regionální variability. Pokud sledujeme vývoj meziročního přírůstu reálné hrubé přidané hodnoty, pak platí, že výrazné a delší než jednoleté zrychlení jeho tempa je doprovázeno nárůstem regionální diferenciace. V expanzi po druhé ropné krizi, která v Itálii začala pozvolným oživením již v roce 1983, ale akcelerovala až v roce 1986, docházelo k divergenci po celé toto období končící v roce 1989. Ovšem s výjimkou výrazného propadu regionálních rozdílů mezi roky 1995 a 1996, přičemž v tomto případě nelze jako u Francie hovořit o výrazném výkyvu růstu jednoho či dvou regionů. Skutečně v těchto letech došlo k relativně výraznému ekonomickému růstu chudých jižních regionů v porovnání s bohatým severem. Možné vysvětlení lze hledat v protisměrném výkyvu v produkci tržních služeb a průmyslové výroby na jedné straně a netržních služeb na straně druhé. V roce 1986 je možné identifikovat vrchol odvětvového cyklu netržních služeb, zatímco v případě tržních služeb a průmyslu se cyklus nacházel v sedlovém bodě. Ve druhém sledovaném období lze pozorovat setrvalý pokles variability s mírným zpomalením v době vstupu italské ekonomiky do expanze tedy mezi roky 1999 a 2000.

Španělsko vykazovalo v prvním sledovaném období pokles regionálních rozdílů, přičemž lze zaznamenat tři narušení této tendence. První z nich nastalo v době oživení ekonomiky mezi roky 1984 a 1986, druhý nárůst rozdílů pak v průběhu expanze v letech 1989 a 1990 a třetí při oživení ekonomiky v roce 1994. Vezmeme-li však v potaz vážený variační koeficient, pak v prvním období do roku 1988 dostaneme výsledek spíše narůstajících rozdílů, což ovšem nic nemění na tendencích vývoje variability v průběhu hospodářského cyklu. Recese v první polovině devadesátých let probíhala

tak, že na počátku silněji postihla vyspělé regiony a došlo ke konvergenci a následně se šířila i do ostatních regionů.

Expanze druhé poloviny devadesátých let měla, co se týče vývoje regionálních rozdílů, částečně jiný průběh. Na jejím počátku do roku 1997 probíhala divergence, poté počaly regionální rozdíly stagnovat. Na konci expanze došlo k mírnému poklesu regionální variability, jenž se v následné recesi urychlil.

Lze tedy shrnout, že výsledky předchozích analýz ukazují spíše na procyklické chování regionální diference. Obecně platí, že počátek expanze či dokonce pouhé oživení před nástupem expanze s sebou přináší nárůst regionálních rozdílů, či zpomalení konvergence. V průběhu expanze a především na jejím konci v některých případech dochází ke zpomalení nárůstu rozdílů. Souvislost průběhu recese a vývoje regionální variability vykazuje menší pravidelnosti. Nicméně v době silného zpomalení agregátní ekonomické výkonnosti variabilita spíše klesá či dochází ke zpomalení jejího růstu. V době stagnace, kdy se v ekonomice projevovaly menší výkyvy produkce, jež nelze označit při analýze ročních dat jako hospodářské cykly, je možné pozorovat náhlé silné změny variability. Může se jednat o regionálně specifické šoky, tedy fluktuace v regionální produkci projevující se asymetricky napříč regiony. Jak naznačuje většina autorů, klíčovou roli při vysvětlení regionálně specifických šoků hraje odvětvová specializace dotčených regionů. V další, stěžejní části této práce učiníme pokus některé uvedené problémy a otázky objasnit.

8. VÝVOJ RELATIVNÍ EKONOMICKÉ ÚROVNĚ REGIONŮ V PRŮBĚHU HOSPODÁŘSKÉHO CYKLU

V následující části přejdeme k detailnějšímu hodnocení vztahu regionálního vývoje a hospodářského cyklu, když budeme sledovat vývoj jednotlivých regionů v rámci národního ekonomického systému a vztáhneme ho k průběhu cyklu. Na základě předchozích zjištění budeme předpokládat nárůst hodnoty hrubé přidané hodnoty na obyvatele vyjádřeného v procentech státní úrovně u ekonomicky silnějších regionů v době počátku expanze, stagnaci či mírný pokles této hodnoty na vrcholu boomu a zrychlení poklesu relativní ekonomické úspěšnosti v období silné recese. Naproti tomu u méně vyspělých regionů lze očekávat inverzní vývoj.

Pokusíme se rovněž vysvětlit některé poruchy vzorce načrtnutého v předchozí části. Zaměříme se na problematiku odvětvově specifických šoků a jejich působení na vývoj relativní ekonomické úrovně jednotlivých regionů. Dále se pokusíme o kategorizaci regionů na ty, které v expanzi využívají všeobecně pozitivní podmínky panující v národním hospodářství, a na ty, které naopak zaostávají v době rychlého ekonomického růstu.

8.1. Belgie

Belgie představuje zemi, kde jsou problémy s kontinuitou dat spolu s Nizozemskem největší, a proto je srovnání obou sledovaných období takřka nemožné. Především jde o nesoulad dat v případě metropolitního regionu (vzniklého sloučením NUTS II Région de Bruxelles a vlámského a valonského Brabantska), jenž dosahoval v prvním období pouze něco kolem 110 procent ekonomické úrovně Belgie. Podle dat za druhou polovinu devadesátých let však již metropole se svým zázemím vykazovala více než 140 procent hodnoty hrubé přidané hodnoty na obyvatele celého státu. Přesně naopak je tomu v případě provincie Antwerpen. Protože však neexistuje žádný jiný zdroj dat, je nutné sledovat pouze vývojové tendence a nikoli srovnávat konkrétní hodnoty za obě období. Výsledky je však nutné interpretovat s vědomím, že se v případě prvního období nemusí jednat o zcela spolehlivá data.

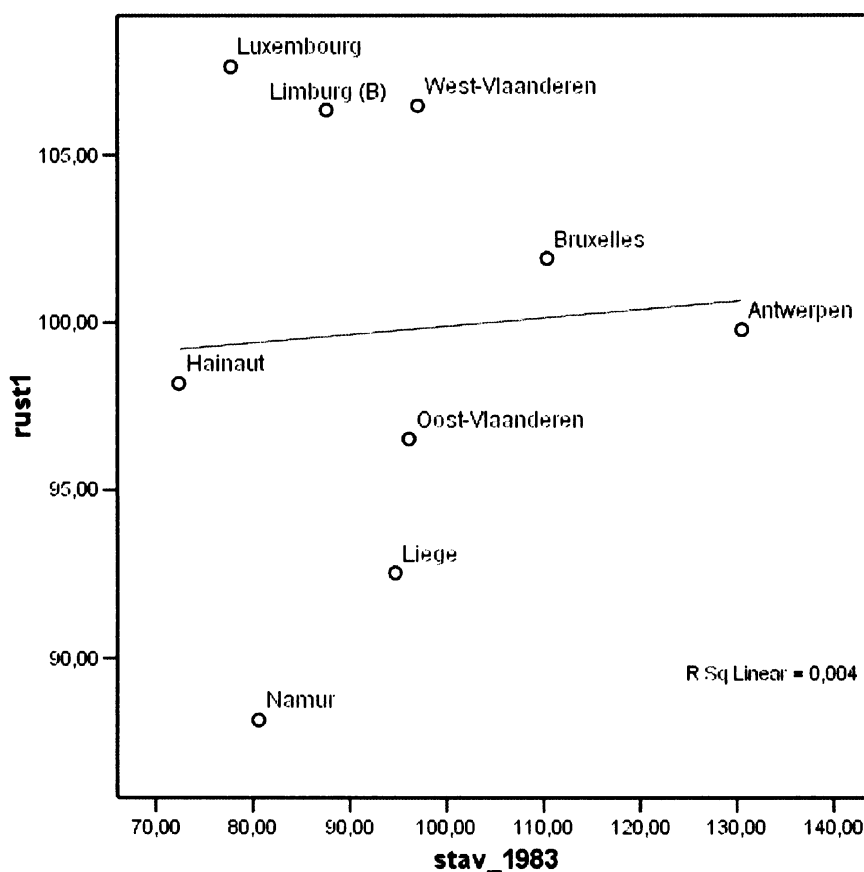
Graf na obrázku 15 vyjadřuje relaci výchozího stavu a úspěšnosti jednotlivých regionů za první období. Vyplývá z něj, že ekonomicky úspěšné regiony, tedy ty jejichž ekonomiky rostly nadprůměrně, se nacházely jak ve skupině vyspělých tak zaostalejších regionů. Za úspěšné regiony lze označit relativně bohatý West-Vlaanderen a periferní regiony průmyslový Limburg a venkovský Luxemburg. Do kategorie stagnujících patřil ekonomicky nejsilnější region Antwerpen, druhý nejsilnější metropolitní Région de Bruxelles a jeho protipól chudá provincie Hainaut postižená konverzí těžkého průmyslu. Relativní úpadek zaznamenaly Oost-Vlaanderen a Liège a také zaostalý periferní Namur.

Belgická ekonomika prodělala v prvním období určité odvětvově specifické šoky podobně jako například ta nizozemská (viz níže). Především průmyslová produkce zaznamenala v letech 1982 až

1987 v podstatě vlastní hospodářský cyklus s vrcholem v roce 1985. V této době tržní služby i agregátní hospodářský výstup stagnovaly pod úrovní dlouhodobého trendu. Expanze konce osmdesátých let nastala v obou sektorech v roce 1997, nicméně v případě tržních služeb byl vzestup produkce ztlačně pozvolnější a se zakolísáním v roce 1989. Naproti tomu průmyslová výroba prudce vzrostla do roku 1990 a stejně prudce propadala do roku 1993. Expanze sektoru komerčního terciéru pokračovala až do roku 1992, avšak nad svůj dlouhodobý trend vystoupala mnohem méně než průmysl. Také je patrné, že průmysl vykazoval v prvním období mnohem vyšší variabilitu výstupu než sektor produktivních služeb.

Obr. 15: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Belgie (1983 - 1994)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1983 (Belgie = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Belgie = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), vlastní výpočty

Tyto skutečnosti také významně ovlivnily relativní vývoj regionálních ekonomik, ačkoli odvětvově specifický šok v průmyslové produkci mezi roky 1982 a 1987 se projevil jen minimálně. Největší rozdíly lze pozorovat při porovnání vývoje relativní ekonomické úrovně vyspělých průmyslových

regionů Antwerpen a West-Vlaanderen (Západní Flandry) a regionu hlavního města, v jehož hospodářství dominují služby (jak tržní tak netržní). Oba industrializované regiony dokázaly svou ekonomickou úroveň zvyšovat v letech všeobecné expanze, když růst průmyslu převyšoval růst komerčních služeb. Prokázala se ale vyšší odolnost ekonomiky provincie West-Vlaanderen ve fázi recese po druhém ropném šoku, když na rozdíl od provincie Antwerpen ekonomická úroveň na konci recese po druhém ropném šoku neklesala. Metropolitní region od roku 1987 do roku 1990 svou pozici mírně ztrácel díky své orientaci na terciér.

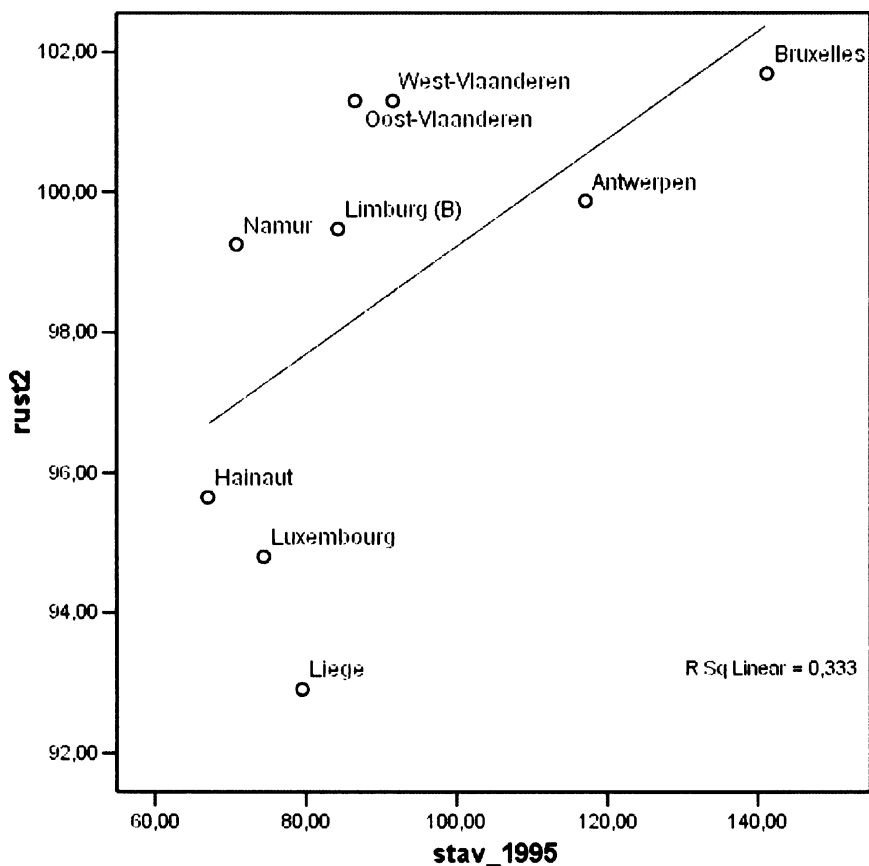
Specifické chování lze pozorovat u provincie Limburg, která za první období vykazovala silný konvergenční potenciál. Nicméně tento potenciál se projevoval výrazně pouze do roku 1988. Poté následoval výrazný úpadek jeho postavení. Vysvětlení je třeba hledat v průběhu hospodářského cyklu Limburgu, který se značně odlišuje od ostatních regionálních cyklů v amplitudě i časovém průběhu. Lze ho srovnat spíše s cyklem sousedního stejnojmenného regionu v Nizozemsku. Je možné ho hodnotit jako rozvojové území, kde došlo k relativně úspěšné restrukturalizaci upadajícího těžkého průmyslu, nicméně jeho ekonomika je velmi citlivá ke změnám podmínek na trhu. Náchylnost k recesi se prokázala rovněž v případě provincie Oost-Vlaanderen, které však nedokázala využít pozitivního vývoje průmyslu v Belgii, jako významného odvětví ve své ekonomice.

Pro střednědobě upadající regiony Liège, Namur a Hainaut platí téměř jednoznačně, že agregátní ekonomická expanze se promítne ve zrychlení jejich relativního úpadku. V recesi dochází k poklesu rychlosti úpadku jako v případě provincie Liège, či dokonce k nárůstu jejich postavení jako v případě Namuru mezi roky 1991 a 1993 a Hainautu v letech 1993 až 1996. Co se týče regionu Namur, byl tento relativní pokles ekonomické úrovně v době všeobecného růstu zesílen jejich odvětvovou orientací na terciér. To naznačuje menší působení hospodářského cyklu na ekonomiky těchto regionů. Tudíž je možné říci, že vykazují znaky chráněných ekonomik, které jsou definovány v teoretické části této práce (viz blíže Rodríguez-Pose, Fratesi 2003). Ve všech třech případech napomáhá tvrzení o chráněných ekonomikách rovněž vysoce nadprůměrný podíl neproduktivních služeb a veřejné správy.

Za první sledované období vykazovala nejvyšší konvergenční potenciál provincie Luxembourg, která se svým charakterem a odvětvovou strukturou výrazně odlišuje od zbytku země. Jde především o relativně velmi řídkou intenzitu osídlení a významné postavení zemědělství, které se na místní ekonomice podílelo v roce 1990 7,2 %, když v Belgii ve stejném roce vytvářel tento sektor přibližně 2 % hrubé přidané hodnoty (zdroj: ERECO 1995b). Konvergence ekonomiky Luxembourg k národnímu průměru se zrychlila částečně na počátku expanze v roce 1988, nicméně výraznou akceleraci zaznamenala v recesi v první polovině devadesátých let. Vysvětlení tohoto vývoje je nutné hledat ve specifické odvětvové struktuře. Spolu se zemědělstvím, prožívajícím mezi roky 1990 a 1993 velmi silnou fluktuaci směrem nahoru, udržovalo vyšší ekonomický růst Luxembourg navzdory všeobecnému oslabení stavebnictví, jež dosáhlo svého vrcholu až roku 1992 a v hraje v regionální ekonomice nezanedbatelnou úlohu.

Druhé sledované období vykazuje mnohem menší změny v relativním postavení regionů v rámci národní ekonomiky. Jen těžko lze rozdělit regiony do kategorií na úspěšné a neúspěšné. Za úpadkové je možné označit provincie Liège, Luxembourg a Hainaut. Naopak jen mírně nadprůměrně se vyvíjel metropolitní region a obě vlámské provincie (West- a Oost-Vlaanderen). V případě ostatních regionů lze hovořit o stagnaci v rámci belgického hospodářství. Žádný z těchto slabších valonských regionů tedy nevykazoval tendenci ke konvergenci. Došlo tedy spíše k mírnému posílení polarizace úspěšná metropole a Vlámsko versus neúspěšné Valonsko.

Obr. 16: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Belgie (1995 - 2003)

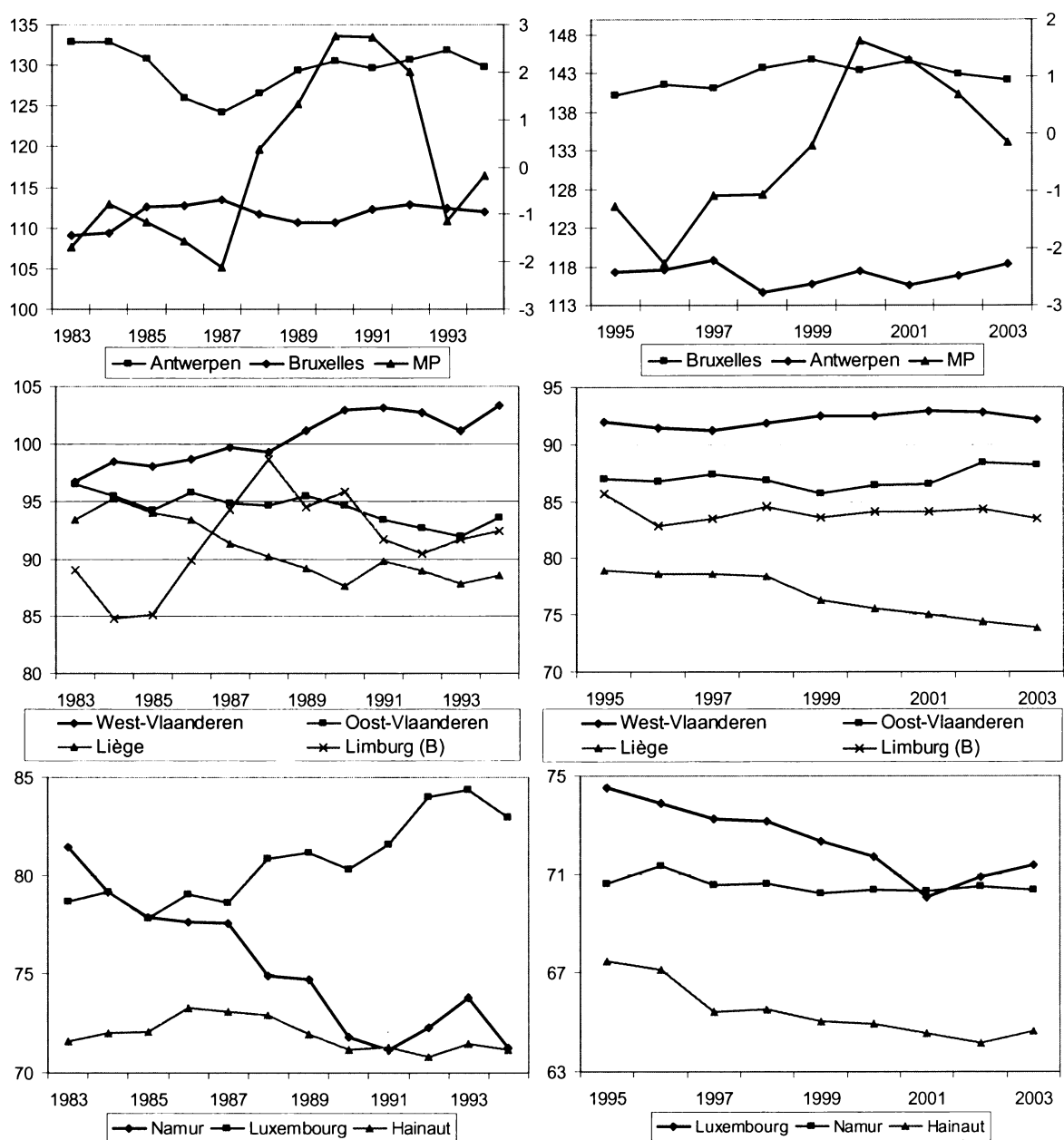

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1995 (Belgie = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Belgie = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Zároveň také výsledky analýzy vývoje postavení jednotlivých regionů v průběhu cyklu neposkytují natolik zajímavý obraz jako v předchozím období. Jednu z příčin by mohla představovat skutečnost, že hospodářský cyklus nebyl zdaleka tak výrazný jako na konci osmdesátých a na počátku devadesátých let. Rovněž se méně projevíly disparity v cyklickém vývoji dvou nevýznamnějších odvětví.

Obr. 17: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Belgie

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první dva grafy) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Brusel se svým zázemím se stal hlavním tahounem expanze, probíhající sice již od poloviny devadesátých let, avšak akcelerující až v roce 1998. Po celé toto období relativní úroveň bohatství metropolitního regionu rostla s výjimkou roku 1997 a 2000, kdy došlo ke dvěma výrazným výkyvům průmyslové produkce směrem vzhůru, což relativně posílilo industrializované regiony. Průmyslová výroba se však propadla již v roce 2000 velmi strmě pod svoji trendovou hodnotu. Cyklus komerčního

terciéru vyvrcholil až v roce 2001, což se projevilo v nárůstu relativní ekonomické úrovně metropolitního regionu v tomto období.

Od roku 1998, tedy momentu akcelerace expanze druhé poloviny devadesátých, dokázaly svoji relativní úroveň hrubé přidané hodnoty na obyvatele zvyšovat pouze vyspělé průmyslové provincie West-Vlaanderen a Antwerpen. Ovšem pouze region West-Vlaanderen vykazuje znaky rozvojového území, jako je tomu v případě Bruselu. Pro ostatní regiony platí, že nástup belgické ekonomiky do expanze v roce 1998 s sebou přinesl oslabení jejich postavení. Určité náznaky zachycení a využití růstového potenciálu v dalších letech ekonomického boomu je možné nalézt u provincií Limburg a Oost-Vlaanderen. Naopak k mírnému vylepšení pozice nejslabších provincií Namuru, Hainautu a Luxembourg dochází až v recesi po roce 2000. Opět se zde projevuje rozdíly v odvětvové specializaci. V případě Luxembourg bylo vylepšení výrazné v roce 2002 a 2003, což může být důsledek výrazného nárůstu zemědělské produkce v Belgii v těchto letech.

Shrneme-li vývoj v obou sledovaných obdobích, lze za rozvojové oblasti označit především West-Vlaanderen, dále metropolitní region Bruselu, Oost-Vlaanderen a Limburg. První dva regiony představují hlavní tahouny expanze a jejich relativní růst bohatství převyšuje zbytek území. Druhé dva regiony můžeme nazvat konvergenčními, protože dokáží využít svůj růstový potenciál v době, kdy se v ekonomice vyskytuje více disponibilních zdrojů. Recese však postihuje tyto regiony mnohem silněji než ostatní. Chování ekonomické úrovně provincie Antwerpen se vyznačovalo spíše stagnující tendencí. Ostatní provincie, tedy Liège, Namur, Hainaut a Luxembourg více méně vykazovaly znaky chráněných ekonomik, ačkoli v případě Luxembourg hraje roli jeho výrazně odlišný charakter ekonomiky.

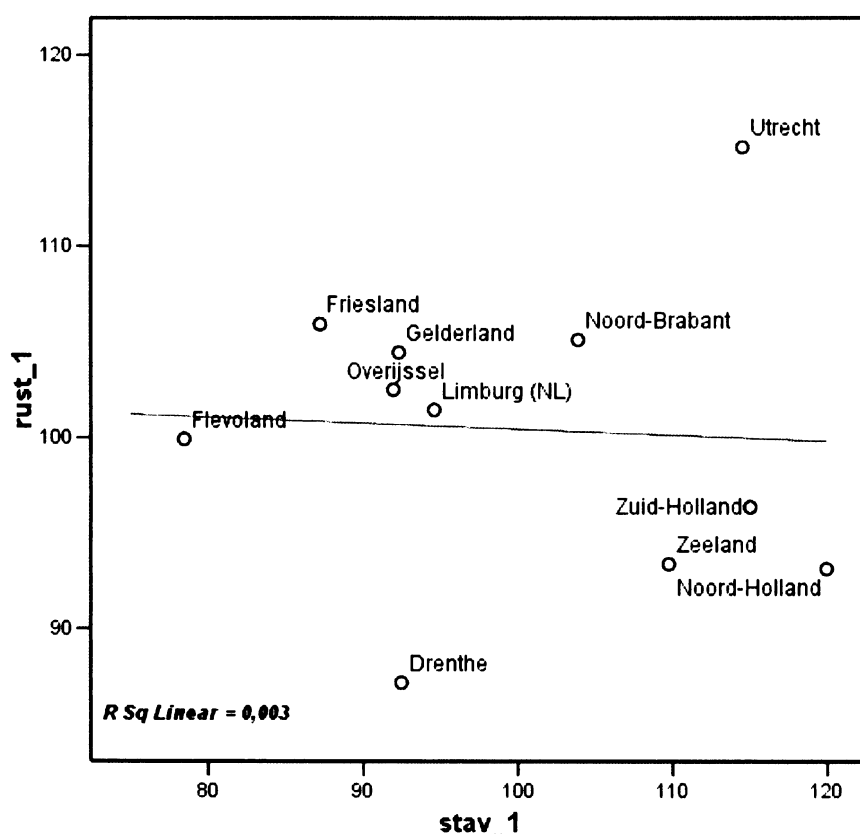
8.2. Nizozemsko

Ekonomicky Nizozemsku dominuje konurbace Randstad Holland, kterou tvoří dva přímořské holandské regiony NUTS II bohatší Noord-Holland s Amsterdamem a Zuid-Holland s Rotterdamem. Obrovský rozvoj, založený na high-tech oborech a komerčních službách, zaznamenal region Utrecht, který těžil z již nadměrné koncentrace ekonomických aktivit do obou holandských provincií (Kecne 2001). Na konci prvního sledovaného období Utrecht předstihl Noord-Holland a stal se nejbohatším regionem Nizozemska. K nejbohatším regionům také patřil Groningen, jehož úroveň produkce však byla ovlivněna těžbou zemního plynu a později byla statistikou vykázána mimo region. Stejný problém se vyskytuje i v případě dalšího severního regionu Drenthe. Naopak v centrální oblasti Nizozemska se nacházejí relativně chudší regiony Gerderland, Overijssel a Flevoland, jež však postupně zlepšují svou pozici. Jedná se pravděpodobně o nové rozvojové prostory pro přesun ekonomických aktivit z "překrveného" Holandska. Jih Nizozemska tvoří průmyslové regiony

Noord-Brabant, Zeeland a strukturálně postižený Limburg, jenž však zaznamenal relativně úspěšnou restrukturalizaci (Keune 2001).

V prvním období vykazoval regionální vývoj v Nizozemsku tendenci ke snižování variability. Nejvíce ke konvergenci přispíval relativní úpadek obou holandských regionů a Zeelandu. Na druhé straně vykazovaly nadprůměrný růst především zaostalejší region Friesland, dále pak Gerderland, Overijssel a Limburg. Nejchudší region Flevoland, jenž vznikl postupným osidlováním polderu, spíše stagnoval ve srovnání s vývojem agregátní ekonomiky. Proti tendenci ke konvergenci ekonomické úrovně regionů působil výrazně nadprůměrný střednědobý růst Utrechtu. V menší míře to platí i pro Noord-Brabant. Úpadek zaznamenal také Drenthe, který dosahoval na počátku prvního sledovaného období mírně podprůměrných hodnot produkce na obyvatele.

Obr. 18: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Nizozemska (1985 - 1994)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1985 (Nizozemsko = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Nizozemsko = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), vlastní výpočty

V prvním období se také na vývoji nizozemských regionů projevil odvětvově specifické šoky. Především průmysl zaznamenal velmi odlišný cyklus ve srovnání s komerčními službami. Především

expanze konce osmdesátých let byla v případě tržních služeb byla mnohem méně výrazná a následný propad trval o rok déle ve srovnání s průmyslem. V roce 1994 prodělala průmyslová výroba opět výrazné jednoleté oživení v probíhající recesi. K tomuto vzestupnému výkyvu však v případě terciéru nedošlo. Tyto disparity napomáhaly konvergenci v regionálním vývoji v době vzestupné fáze ekonomiky Nizozemska, neboť bohatší regiony jsou v Nizozemsku specializovány spíše na komerční terciér, zatímco chudší regiony na průmyslová odvětví. V období recese dochází k výraznému zpomalení konvergenční tendence.

Nejvíce se rozdílné odvětvové cykly projevily v případě nejprůmyslovější provincie Nizozemska Zeelandu, která vylepšovala svou relativní pozici v rámci regionálního systému především v první části expanze do roku 1989. Pak se ovšem projevila celková slabost ekonomiky Zeelandu, protože nedokázala využít pokračující pozitivní podmínky v průmyslu a propadala se ve srovnání s ostatními regiony až do roku 1993. Pak se na jeho relativní úrovni projevil zmiňovaný odvětvově specifický šok v průmyslové výrobě v průběhu všeobecné recese počátku devadesátých let.

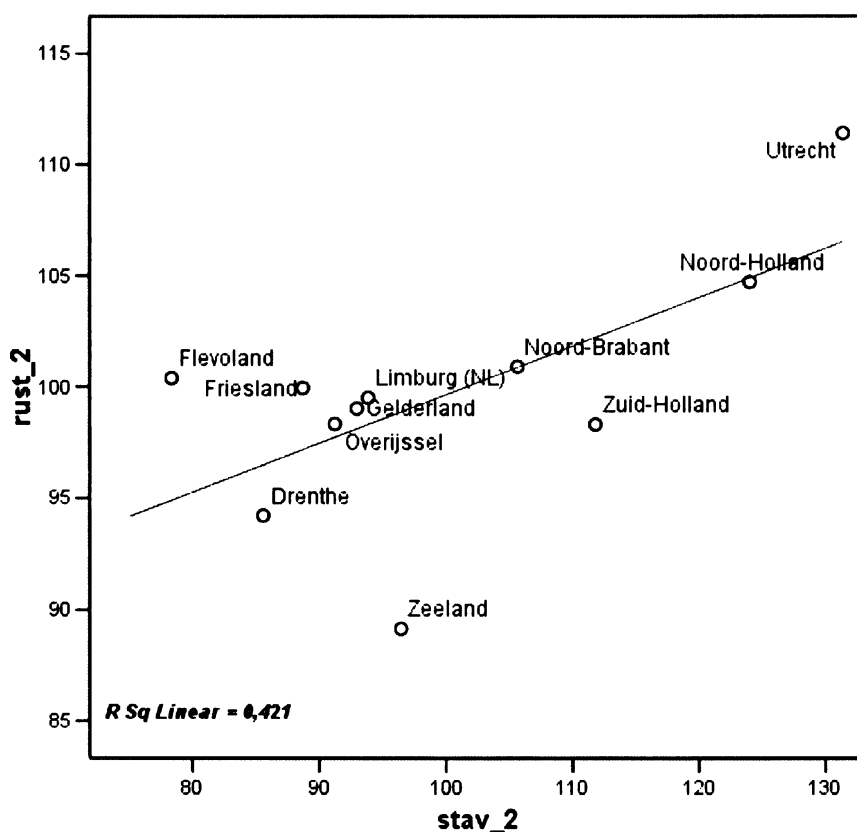
Podobnou odezvu na odvětvově specifické šoky vykazala také průmyslová provincie Limburg, když největší nárůst své relativní ekonomické úrovně vykazala v době expanze. Poté však ekonomika tohoto regionu klesala až do konce sledovaného období, což naznačuje její menší odolnost vůči recesi. Pokud pozorujeme velikost produkční mezery, je patrná výrazně vyšší amplituda jeho hospodářského cyklu. S tím kontrastuje vývoj dalšího výrazně na průmysl orientovaného regionu Noord-Brabant, jež svoji pozici vylepšoval kontinuálně po celé první sledované období. Lze tedy konstatovat rozvojový, konvergenční charakter hospodářství Limburgu, který profituje z příznivých podmínek ve svém důležitém odvětví v době expanze tažené ze sousedního regionu Noord-Brabant. Naopak v době zhoršení podmínek se ukazuje síla a odolnost vyspělého Brabantska a nestabilita ekonomiky Limburgu.

Ekonomicky nejvýznamnější regiony Nizozemska Noord-Holland a Zuid-Holland ztrácely svou pozici nejvíce v průběhu expanze, což koresponduje s vývojem tržních služeb, jež se na tvorbě přidané hodnoty podílí více než polovinou. V období všeobecného oslabení ekonomiky se jejich relativní pozice mírně vylepšovala. Relativní ekonomická úroveň Utrechtu jako nejúspěšnějšího regionu rostla po celé sledované období, nicméně ke zpomalení tohoto nárůstu došlo v době nejsilnější všeobecné expanze mezi roky 1988 a 1989, kdy se výrazně lépe v porovnání s komerčním terciérem dařilo průmyslu (a tudíž i regionům na něj orientovaným).

Ve druhém období došlo ke změně tendence regionálního vývoje směrem k ne příliš silné divergenci. Hlavní podíl na tom měly ekonomicky nejsilnější regiony Utrecht a Noord-Holland, který tedy zaznamenal mnohem pozitivnější vývoj než v prvním období. Střednědobý ekonomický růst ostatních regionů se významně neodlišoval od průměru, s výjimkou Zeelandu a Drenthe, jež si zachovaly pozici nejvíce zaostávajících územních jednotek Nizozemska.

Rovněž ve druhém období neexistoval soulad průběhu odvětvového cyklu v průmyslu a tržních službách. Zatímco expanze produkce v obslužném sektoru počala již v roce 1996, průmyslová výroba po skončení prudké recese v roce 1995 stagnovala až do roku 1999, kdy došlo k jejímu prudkému dvouletému vzestupu nad dlouhodobý trend. V této době již cyklus produktivních služeb vrcholil.

Obr. 19: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Nizozemska (1995-2003)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1995 (Nizozemsko = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Nizozemsko = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

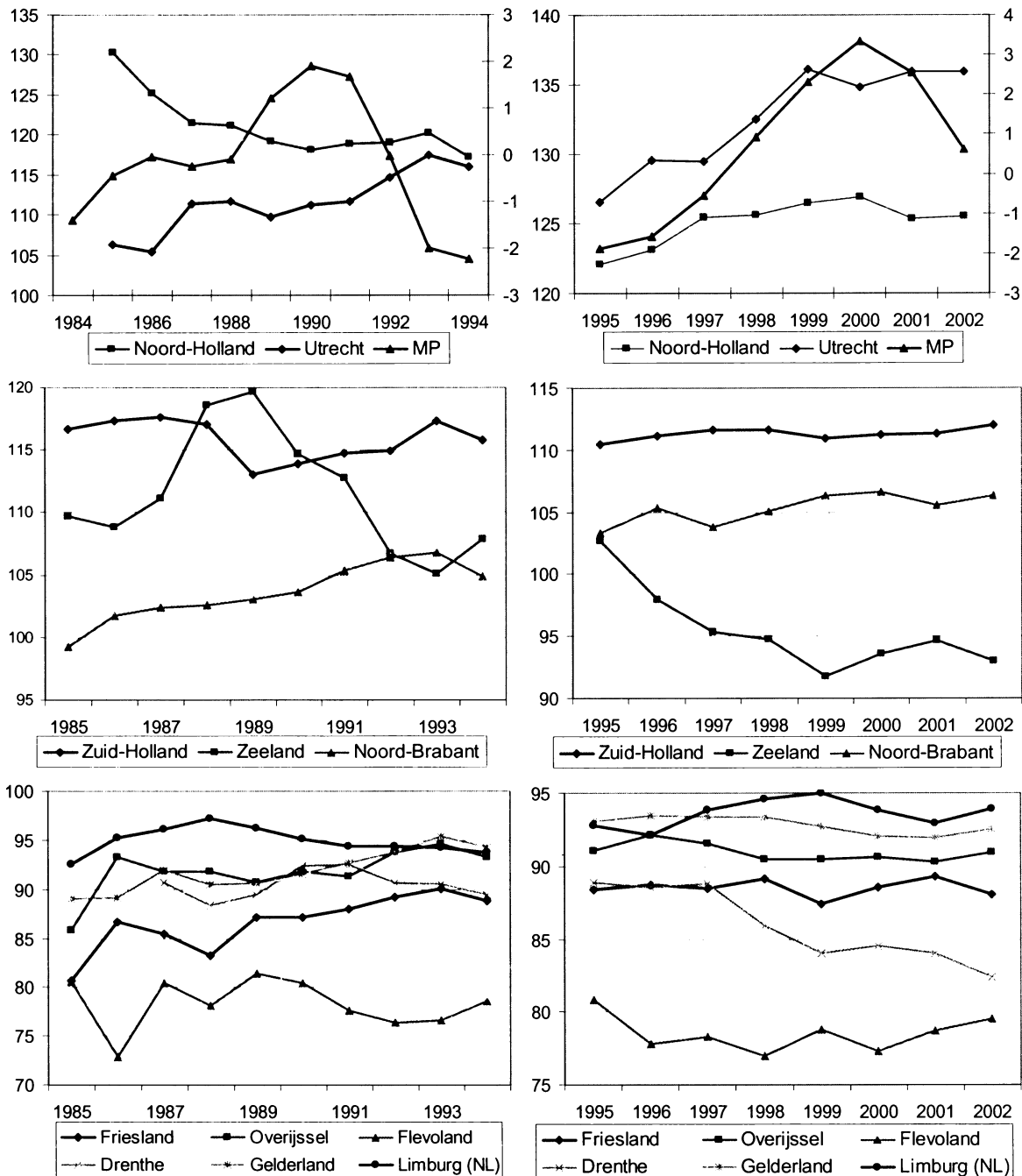
Odvětvová struktura nejvíce ovlivňuje vývoj relativní ekonomické úrovně Zeelandu, jenž si udržel postavení nejprůmyslovějšího regionu. Jeho ekonomická výkonnost ve srovnání s ostatními regiony kontinuálně klesala až do roku 1999. Mezi roky 1999 a 2001 region relativně posiloval, což odpovídá době výrazného růstu průmyslové produkce ve srovnání s terciérem. Stejně jako v prvním období totéž platí i pro provincii Drenthe.

Negativní vývoj průmyslu do roku 1999 neovlivnil růst relativní ekonomické úrovně rovněž industrializovaných regionů Noord-Brabant a Limburg ve období příznivých podmínek v nizozemské

ekonomice. Vysvětlení je možné hledat v obnoveném rozvoji Noord-Hollandu a Utrechtu, který se v průběhu expanze šířil do ostatních regionů. O Limburgu lze říci, že si zachoval charakter rozvojového území s vyšší citlivostí ke změnám podmínek na trhu.

Obr. 20: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Nizozemska

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první dva grafy) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Ekonomicky nejsilnější regiony Utrecht, Noord-Holland a v menší míře i Zuid-Holland se v tomto období prezentovaly jako tahouni národního hospodářství. Především Utrecht vykazoval robustní ekonomický růst, který se zastavil v roce 1999, kdy vyvrcholil hospodářský cyklus regionu, což způsobilo následný jednoletý relativní propad Utrechtu. Ve fázi následné recese si Utrecht udržoval své postavení. Vývoj hospodářství Noord-Hollandu se odlišoval v mírnějším relativním nárůstu jeho úrovně především v době akcelerace expanze od roku 1997. Krize v roce 2000 s sebou přinesla mírné zhoršení pozice regionu. V případě regionu Zuid-Holland byl tento vzorec nejméně výrazný a ve výsledku znamenal stagnaci regionální ekonomiky v průběhu celého druhého období.

Nizozemsko představuje příklad země, kde se v regionálním vývoji nejvíce projeví odvětvově specifické šoky. Navzdory tomu lze identifikovat provincii Utrecht jako nejvýznamnější rozvojové území Nizozemska. To platí v menší míře a pouze pro druhé období i pro region Noord-Holland, jako druhý ekonomicky nejvýznamnější region v zemi. Ekonomickou expanzi dokázaly pro svůj rozvoj využít rovněž průmyslové provincie Noord-Brabant a Limburg. Druhý jmenovaný region však vykazoval vysokou náchylnost k recesím, což platí i pro provincii Zeeland.

8.3. Francie

Regionální vzorec ve Francii je typický výraznou ekonomickou dominancí metropolitního regionu Ile de France a zbytek území vykazuje velmi podobnou úroveň. V prvním období 1983 až 1992 se náskok Paříže se svým zázemím výrazně zvyšoval, což se promítlo do celkové tendence k divergenci. Pro ostatní regiony Francie obecně platilo sblížování jejich ekonomické úrovně. Tento fakt dokumentuje modrá kvadratická křivka v grafu na obrázku 21.

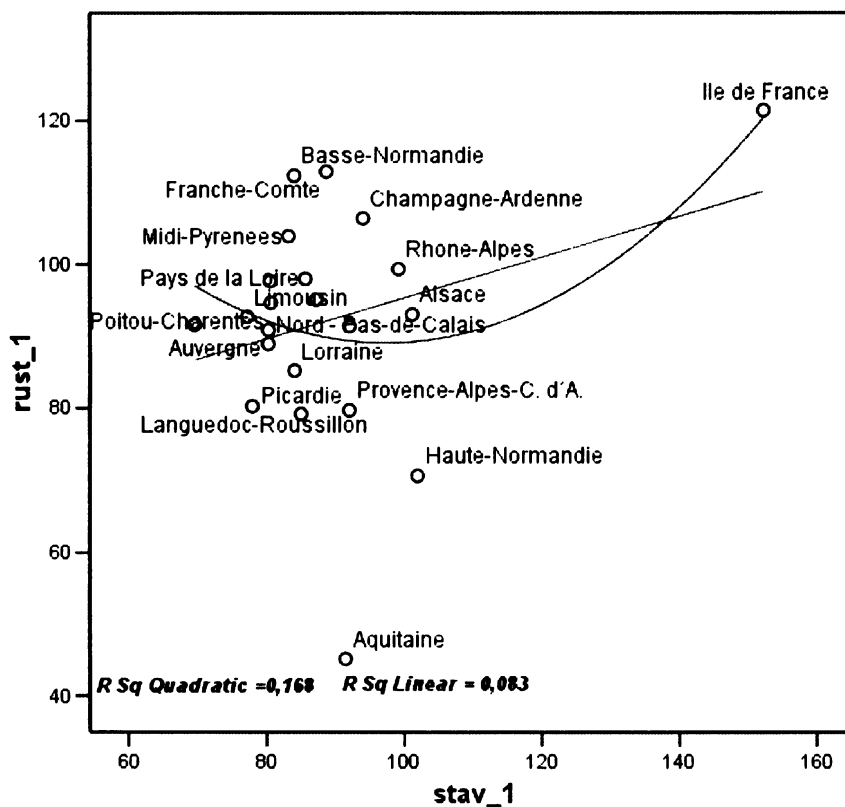
Mimo metropole lze za úspěšné označit regiony ve východním a západním zázemí Ile de France (Champagne-Ardenne a Basse-Normandie), Franche-Comté v sousedství vyspělého Švýcarska a také environmentálně kvalitní Midi-Pyrénées, kde došlo k rozvoji aerokosmického komplexu. Z bohatších regionů byl relativně úspěšný mimo Paříže také polohově exponovaný region Rhône-Alpes.

Naopak mezi upadající regiony s vyšší výchozí úrovní hrubé přidané hodnoty na obyvatele patří Haute-Normandie, Alsace a Aquitaine. Patrný je také úpadek severu Francie orientovaného na nekonkurenceschopný těžký průmysl především nejvíce zasaženého Nord - Pas-de-Calais a také migračně atraktivního jihu. Již v tomto období lze zaznamenat vzestup ekonomicky slabších regionů okolo Biskajského zálivu, jež v dalším období dosáhly mimořádného růstu.

Relativní ekonomická úroveň Ile de France výrazně rostla již od roku 1984, tedy od doby, kdy se celá francouzská ekonomika nacházela v mírném poklesu po druhé ropné krizi. Je to dáno tím, že expanze ekonomiky metropolitního regionu začala již v tomto roce na rozdíl od Francie, jež do vzestupné fáze cyklu vstoupila až v roce 1987. Rok 1987 také logicky přinesl zpomalení nárůstu náskoku metropole před zbytkem území, neboť se počala do ostatních regionů šířit ekonomická expanze. Počátek recese

pak opět znamenal posilování Ile de France, nicméně tentokrát to nebylo způsobeno specifickým hospodářským cyklem regionu jako v případě období 1984 až 1987, nýbrž nižším propadem produkce v prvních dvou letech recese. Příčinu nižšího poklesu produkce představuje charakter této recese, kdy průmyslová výroba zaznamenala mnohem výraznější propad než služby, které pochopitelně dominují odvětvové struktuře metropolitního území.

Obr. 21: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Francie (1983 - 1992)

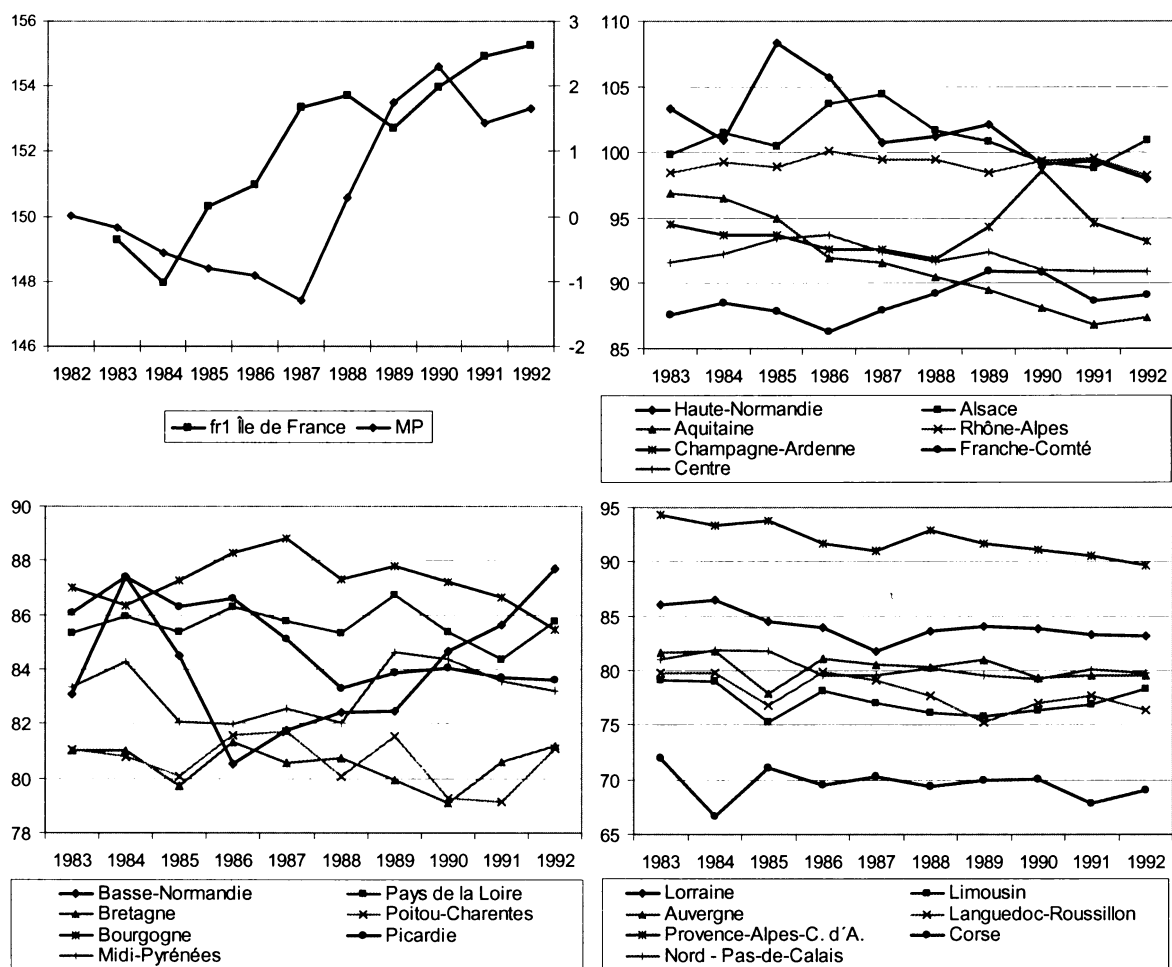
Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1983 (Francie = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Francie = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), vlastní výpočty

Další relativně bohaté regiony s výjimkou Haute-Normandie vykazují v době expanze agregátní ekonomiky spíše pokles. V případě Haute-Normandie hraje významnou roli odvětvová struktura značně orientovaná na průmysl, a proto se ve vývoji relativní pozice regionu projevují odvětvově specifické šoky. Výkyv produkce v průmyslu směrem vzhůru v roce 1985, na který však nereagovala ani agregátní produkce ani produkce v obslužném sektoru, způsobil zlatelný nárůst ekonomické úrovně tohoto regionu.

Relativní ekonomická úroveň Alsaska (Alsace) se chovala spíše proticyklicky, což však bylo způsobeno průběhem jeho hospodářského cyklu, který byl zcela odlišný od národního cyklu. Alsaská ekonomika vyvrcholila již v roce 1987 a klesala do roku 1991. Lze pouze spekulovat, že je tento velmi specifický průběh hospodářského cyklu zapříčiněn větší vazbou na sousední německou ekonomiku. Ta v roce 1997 zaznamenala znatelné oslabení vzestupné tendence, což mohlo představovat negativní šok pro alsaské hospodářství (viz příloha B). Toto tvrzení by však vyžadovalo hlubší výzkum.

Obr. 22: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Francie v období 1983 - 1992

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první graf) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Chování relativní úrovně ekonomik Rhône-Alpes a Aquitaine nevykazuje výraznou souvislost s hospodářským cyklem. Zatímco pozice Aquitaine po celé první sledované období oslabovala, region Rhône-Alpes si uchovával svou ekonomickou výkonnost s mírným oslabením v době nejvýraznější expanze mezi roky 1987 a 1989.

Vynikající příklad rozvojového regionu, který využívá svůj konvergenční potenciál v době pozitivního ekonomického vývoje, poskytuje v prvním sledovaném období úspěšný Champagne-Ardenne. Expanze regionální ekonomiky začíná až v roce 1988, avšak výrazně převyšuje expanzi francouzského hospodářství. Následný propad je však rovněž výraznější než v případě agregátní produkce na obyvatele. Relativní úroveň tohoto regionu, ležícího ve východním zázemí Ile de France, tedy v závěru recese po druhém ropném šoku mírně klesala stejně jako v prvním roce následné expanze, od roku 1988 do roku 1990 pak výrazně narůstala a v době recese po roce 1990 opět poklesla. Vzhledem k poloze Champagne-Ardenne je možné vyslovit tvrzení, že těžiště ekonomické expanze, jež se původně nacházelo v metropolitním území, se v jejím průběhu difúzně přenášelo do svého zázemí. Podobný vývoj jako v případě Champagne-Ardenne lze pozorovat i v případě dalšího úspěšného regionu Franche-Comté, kde však růst relativní ekonomické úrovně (stejně jako expanze místní ekonomiky) začíná již v roce 1996 a není tak výrazný.

Ostatní regiony v zázemí Ile-de-France však nevykazovaly takto evidentní vztah vývoje relativní ekonomické úrovně a hospodářského cyklu. Obecně pro ně platí relativní úpadek jejich ekonomik na počátku expanze (či v posledním roce recese), k jehož zpomalování dochází v jejím průběhu. Toto zpomalení úpadku v pokročilé fázi expanze naznačuje šíření ekonomického růstu i do těchto regionů. Propad ekonomické úrovně Bourgogne stejně jako Champagne-Ardenne může být částečně také ovlivněno silnou negativní fluktací zemědělské produkce, která v jejich ekonomikách hraje stále významnou roli (především produkce drahých vín s vysokou přidanou hodnotou).

Z regionů ležících v západní části Francie se v prvním sledovaném období jako výrazně úspěšná ukázala Basse-Normandie, ostatní regiony spíše stagnovaly. Ekonomika Basse-Normandie počala růst již v roce 1986 a spolu s ní rostla pochopitelně i relativní ekonomická úroveň regionu. Ke zpomalení tohoto růstu došlo v souvislosti s všeobecnou francouzskou expanzí mezi roky 1988 a 1989. V následné recesi však růst relativní úrovně regionu opět zrychlil, poněvadž jeho ekonomika nevstoupila do recese tak jako téměř celý zbytek země v roce 1990, ale až v roce 1991. Basse-Normandie tedy vykazovala značně odlišný hospodářský cyklus ve srovnání národním cyklem. Vysvětlit tento poznatek je velmi obtížné, avšak počátek expanze v roce 1986 se shoduje s oživením britské ekonomiky po recesi způsobené druhým ropným šokem. Vzhledem ke geografické blízkosti Basse-Normandie a Velké Británie by časový soulad počátků expanze mohl implikovat určité provázání hospodářských cyklů obou entit.

Ostatní západní regiony nevykazovaly znaky rozvojových ekonomik. Ekonomika Bretagne (Bretaň) kolísala téměř zcela odlišně ve srovnání s agregátním cyklem. K expanzi mezi roky 1987 a 1990 prakticky vůbec nedošlo, a proto její relativní úroveň v tomto období klesala. Naopak v následné recesi nedocházelo v případě tohoto regionu k žádnému zásadnímu propadu ekonomické produkce, což znamenalo růst jeho pozice v porovnání s ostatními regiony. Lze říci, že Bretagne vykazovala v prvním sledovaném období znaky chráněné ekonomiky. I zde je však možné hledat souvislost

s britskou ekonomikou, neboť v roce 1988, po němž došlo k výraznému dvouletému propadu ekonomické produkce Bretaně, vstoupila britská ekonomika do sestupné fáze svého hospodářského cyklu.

Naproti tomu Pays de la Loire a Poitou-Charentes dokázaly částečně využít všeobecnou expanzi na konci osmdesátých let, když jejich ekonomický růst mezi roky 1988 a 1989 silně akceleroval. Poté však došlo k jeho propadu, který pokračoval i v době, kdy do recese vstoupilo celé francouzské hospodářství. Spolu s pokračujícím všeobecným oslabením francouzské ekonomiky však došlo k relativnímu vylepšení postavení těchto regionů.

Poslední skupinu představující regiony jihu a Masívu Central je možné charakterizovat jako chudší (s výjimkou Provence-Alpes-Côte d'Azur) a upadající ve srovnání se zbytkem Francie. Do této kategorie lze zařadit i průmyslové oblasti Lotrinsko (Lorraine) a Picardii. Pro všechny tyto regiony platí významný nadprůměrný podíl netržních služeb, vesměs podprůměrný podíl komerčních služeb a pro regiony jihu a Masívu Central (s výjimkou Auvergne) také podprůměrný podíl průmyslu na tvorbě přidané hodnoty. Tato odlišná odvětvová struktura také z části determinuje chování jejich ekonomik v průběhu hospodářského cyklu. V podstatě lze nalézt vzorec, kdy svůj růstový potenciál dokáží v době příznivých podmínek na trhu (expanze) využít průmyslové regiony Lotrinsko, Picardie a Auvergne, které však v době recese upadají rychleji než zbytek státu. Toto platí také ačkoli méně pro Provence-Alpes-Côte d'Azur a Korsiku. Vysvětlení spočívá v nadprůměrném a rostoucím významu komerčních služeb v ekonomikách těchto regionů.

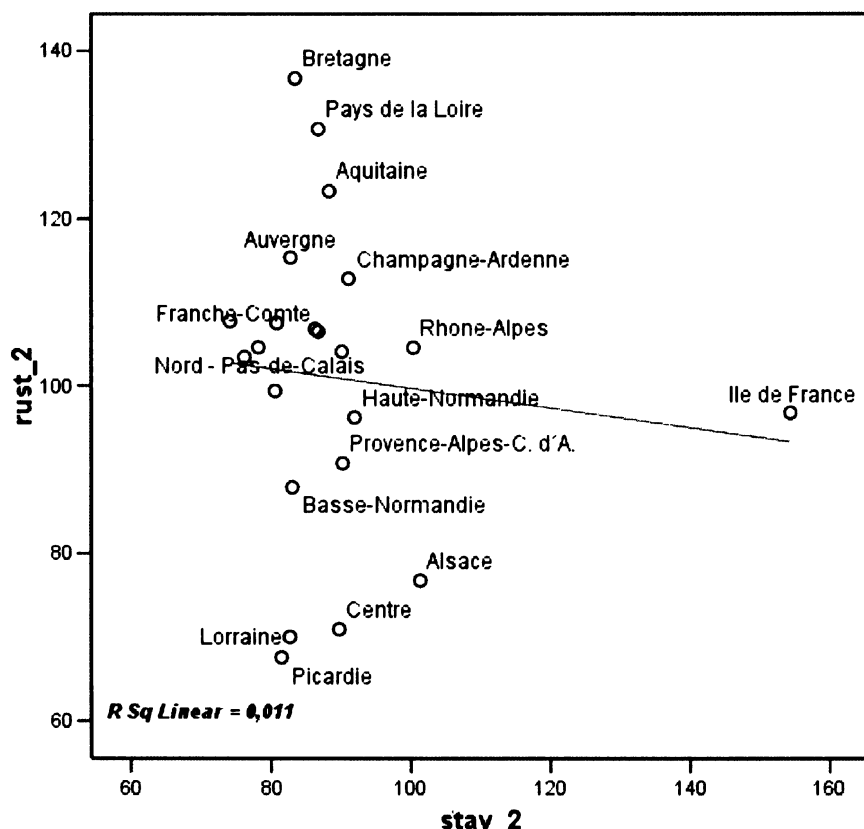
Vývoj relativní úrovně regionálních ekonomik Languedocu-Roussillonu a Limousinu ukazuje spíše na jeho proticyklické chování. Za chráněnou ekonomiku bychom však měli označit především Limousin s vysokým podílem důchodců a s tím souvisejícím nejvyšším podílem netržních služeb na tvorbě hrubé přidané hodnoty ze všech francouzských regionů, neboť jeho ekonomika zaznamenala jen velmi slabou expanzi na konci devadesátých let.

Druhé sledované období s sebou přineslo znatelnou proměnu úspěšnosti jednotlivých regionů. Dominance metropolitního regionu zůstala zachována, nicméně již dále neposilovala. Naopak Ile de France se objevuje v dolní polovině žebříčku regionů podle jejich průměrného meziročního přírůstku růstu reálného HDP. Existuje zde jednoznačný přesun dynamiky ekonomického rozvoje na západ země k pobřeží Biskajského zálivu. Tyto regiony již v prvním období vykazovaly relativně úspěšný vývoj, když nezaostávaly za metropolí tak výrazně jako zbytek země. Především ekonomiky Bretagne, Pays de la Loire a Aquitaine (jež však v minulém období zaznamenala největší úpadek) rostly výrazně rychleji než celý stát.

Další relativně úspěšnou oblast představuje východní zázemí Ile de France prezentované regiony Champagne-Ardenne a Bourgogne. S tím kontrastuje pokračující úpadek ostatních regionů Bassin Parisien, především strukturálně postižených Picardie a Haute-Normandie, ale také Centre. V prvním

období úspěšný region Basse-Normandie vykázal znatelný relativní pokles ekonomické výkonnosti. Nord - Pas-de-Calais jako region, který byl jako první postižen úpadkem těžkého průmyslu a těžby, zaznamenal mírně nadprůměrný ekonomický růst, což může naznačovat relativně zdařilou transformaci ekonomiky. Příčina pozitivního vývoje této průmyslové kolébky může také spočívat v nárůstu globální poptávky po oceli a dalších hutnických produktech z důvodu obrovského boomu čínské ekonomiky. Podobný efekt “oživení“ strukturálně postižených regionů lze pozorovat i v Česku na vývoji Ostravska. Další tradiční průmyslové regiony východu Alsasko a Lotrinsko naproti tomu v rámci francouzské ekonomiky i v porovnání se svou ekonomickou výkonností upadaly. Znatelný rozvoj zaznamenaly chudší regiony Korsika a Auvergne. Region Rhône-Alpes si stejně jako v prvním sledovaném období udržoval svou pozici, což platí i pro Midi-Pyrénées.

Obr. 23: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Francie (1992 - 2002)

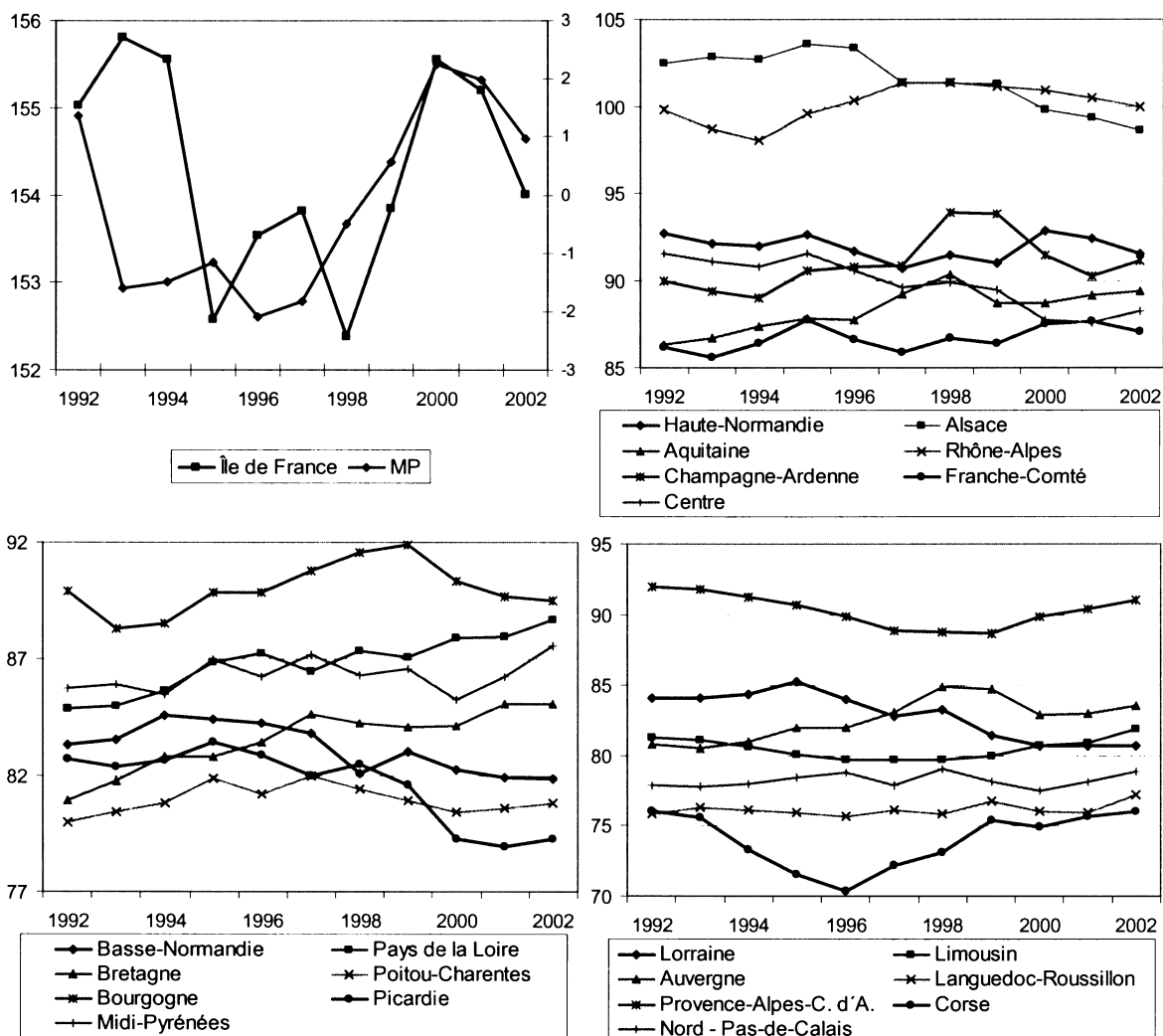
Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1992 (Francie = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Francie = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: INSÉE (2002), vlastní výpočty

Metropolitní region pokračoval v růstu relativní ekonomické úrovně v době nejsilnější recese do roku 1993. Poté ovšem pokračoval v sestupné trajektorii na rozdíl od národní ekonomiky, která zažila

v roce 1995 slabší oživení. Tento dvouletý výkyv směrem vzhůru byl tažen pouze průmyslovou výrobou, jež však nepředstavuje v odvětvové struktuře pařížského regionu významnou složku. Do expanze konce devadesátých let vstoupila ekonomika Ile de France v roce 1996 stejně jako Francie. Téměř po celou tuto fázi metropole svým růstem převyšovala národní hospodářství s výjimkou roku 1998, kdy došlo k oslabení expanze v Ile de France. Následná recese, jejíž počátek se datuje na rok 2000, představovala výrazný propad ekonomiky metropolitního regionu v porovnání s téměř všemi ostatními francouzskými regiony. Lze tedy tvrdit, že metropolitní region zůstal ve druhém sledovaném období tahounem a rozvojovým územím v rámci Francie, avšak rovněž vykázal menší odolnost vůči recesi.

Obr. 24: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Francie v období (1992 - 2002)

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první graf) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (2006), INSÉE (2002), vlastní výpočty

Jak bylo uvedeno výše, v druhém sledovaném období existovalo více relativně úspěšných regionů, jejichž střednědobý ekonomický růst převyšoval růst národní ekonomiky. Co se týče vývoje jejich relativní ekonomické úrovně v souvislosti s hospodářským cyklem, lze mezi nimi nalézt určité rozdíly. Regiony západu, prezentující nejúspěšnější jednotky ve Francii, zvyšovaly svou pozici v regionálním systému díky menšímu poklesu v období recese. Ve fázi expanze pak došlo ke zpomalení či dokonce k zastavení relativního ekonomického růstu těchto regionů.

Výjimku představuje Akvitánie (Aquitaine), jejíž růst převyšoval agregátní úroveň výrazně mezi roky 1996 a 1998. Nicméně dřívější vyvrcholení expanze místní ekonomiky způsobilo pokles úrovně Akvitánie v roce 1999. Velmi podobný vývoj vykazovaly ekonomiky Auvergne a Champagne-Ardenne, jež rovněž výrazně zrychlily svůj relativní růst v prvních dvou letech expanze. V menší míře lze tento vzorec pozorovat i u Bourgogne, dalšího regionu rozvojového zázemí Ile de France. Projevil se zde částečně odlišný odvětvový cyklus průmyslové výroby.

Velice zajímavý vývoj relativní ekonomické úrovně za druhé sledované období vykazuje Korsika, když v jejím případě docházelo k velmi silné recesi do roku 1996, a proto došlo k výraznému relativnímu poklesu. Nicméně následný růst však rovněž značně převyšoval expanzi národní ekonomiky. Languedoc-Roussillon, další z jižních regionů, lze označit za spíše stagnující v rámci regionálního systému. Určitou tendenci k vylepšení své pozice je možné pozorovat v závěrečné fázi expanze. Podobně také ekonomika regionu Provence-Alpes-Côte d'Azur zaznamenala po celé období recese první poloviny devadesátých let úpadek, který se zastavil až s pokračující expanzí francouzské ekonomiky v roce 1997. Téměř obdobně se chovalo i hospodářství Limousinu s tím rozdílem, že k zastavení mírného propadu jeho relativní ekonomické úrovně došlo až v roce 1998. Limousin již tedy v tomto období nelze označit jako chráněnou ekonomiku. To se mohlo projevit i na jeho relativní úspěšnosti v porovnání s prvním sledovaným obdobím.

Jak je patrné z grafů na obrázku 24, nezanedbatelný nárůst relativní ekonomické úrovně zaznamenaly v roce 1995 všechny průmyslové regiony, zatímco ostatní méně industrializované regiony vykázaly propad či stagnaci. Zde se promítl odvětvově specifický šok v průmyslové výrobě, který se sice projevil ve všech regionech, avšak mnohem výrazněji v právě těch více orientovaných na průmysl. Nejvíce patrný je tento vývoj v případě nejprůmyslovějších regionů Francie tedy Franche-Comté, Haute-Normandie a Lorraine. Toto oživení však s sebou přineslo i následný jednoletý propad hospodářství, který byl opět výraznější u průmyslových regionů. Podobný vrchol lze nalézt také v roce 1998, nicméně se však neprojevil tak výrazně, neboť v tomto roce již probíhala všeobecná expanze. Obecně lze říci, že v tomto období ekonomicky neúspěšné regiony především severu a východu Francie nejvíce upadaly ve fázi expanze a stagnovaly v období recese. Naproti tomu dobře se rozvíjející průmyslové regiony jako Rhône-Alpes, Franche-Comté či Champagne-Ardenne si dokázaly v expanzi své postavení ve srovnání s ostatními regiony posílit či alespoň udržet. Naopak recese pro

tyto regiony představovaly propad jejich relativní ekonomické úrovně. Nejvíce to platí pro Champagne-Ardenne a také Auvergne.

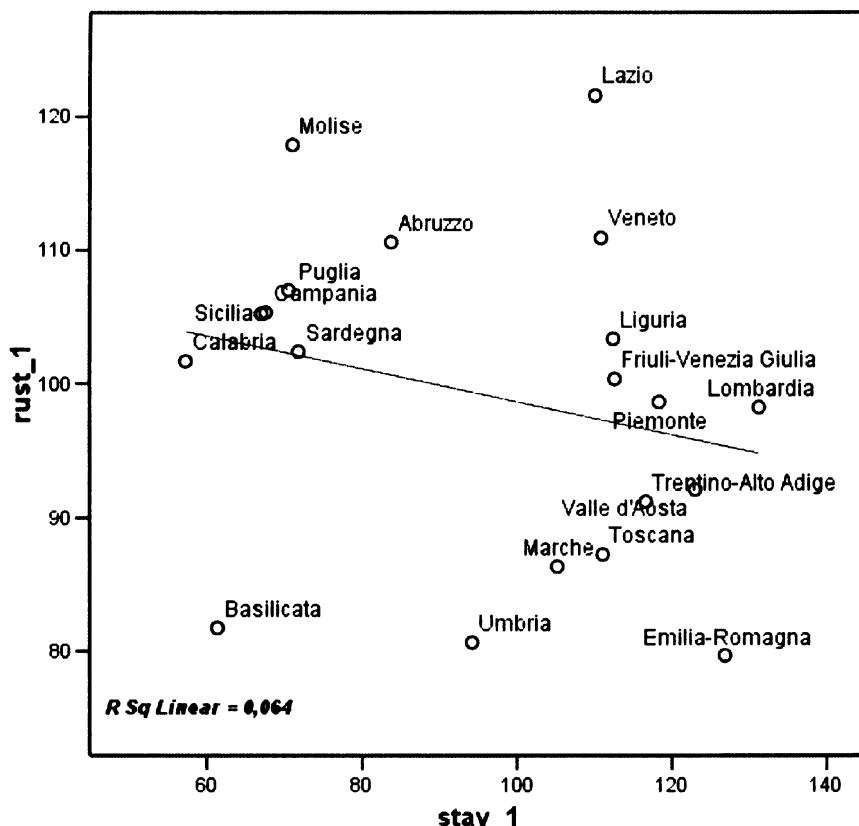
Je možné shrnout, že i ve Francii představoval metropolitní region vysoce atraktivní území v době expanze, ačkoliv prvním sledovaném období probíhala vzestupná fáze cyklu mnohem dříve než ve zbytku území. V tomto období Ile de France táhl celou ekonomiku Francie postupně do expanze. Ve druhém období se však částečně projevila slabost metropolitního regionu především v recesi na počátku nového milénia. Jako rozvojová území lze označit regiony západního zázemí Ile de France, především průmyslový Champagne-Ardenne a v menší míře i Bourgogne, jenž v době expanze vykazoval silný konvergenční potenciál, avšak výrazně ztrácel ve fázi všeobecné recese. Úspěšně regiony Biskajského zálivu v obou obdobích získávaly spíše v době nepříznivých podmínek v národním hospodářství. Ve druhém sledovaném období se celkově slabší výkonnost francouzské ekonomiky projevila v relativním úspěchu těchto regionů.

8.4. Itálie

Hodnocení Itálie z hlediska vztahu vývoje regionální diferenciaci je značně komplikováno neúplností časových řad za obě období. Porovnání tendencí regionálního vývoje ve fázi expanze a recese je téměř vyloučeno, neboť v ani v jednom sledovaném období není regionálními daty dostatečně pokryta fáze recese národní ekonomiky. Problém spočívá rovněž v tom, že se liší ekonomický vývoj modelovaný podle dat za celou Itálii a podle součtu dat za jednotlivé regiony a to především v prvním období. Podle agregovaných dat za regiony expanze konce osmdesátých let začíná až v roce 1985 a vrcholí již v roce 1987, tedy o dva roky dříve než modeluje analýza na základě dat za celý stát. Při hodnocení vývoje relativní ekonomické výkonnosti regionů v průběhu hospodářského cyklu budeme brát v úvahu spíše fáze určené podle filtrování agregovaných dat za regiony než ty stanovené analýzou dat za italskou ekonomiku jako celek. Nedůvěru v použitá data budí rovněž výrazný reálný ekonomický růst mezi roky 1991 a 1992, který se týkal všech regionů, nicméně podle dat za celý stát procházela italská ekonomika v této době recesí. Tyto skutečnosti je nutné zohlednit při interpretaci výsledků.

Regionální obraz Itálie je typický svou výraznou polarizací bohatý sever a chudý jih. Z hlediska vývoje se však ukazuje zdatelná tendence k vyrovnávání rozdílů mezi regiony. Itálie také představuje zemi, v níž není metropolitní region ekonomicky dominantním a nejbohatším regionem. Lazio však vykazuje dlouhodobě pozitivní vývoj a jako jeden z mála vyspělých regionů. V prvním období se mezi bohaté a rostoucí regiony řadí ještě Veneto a Liguria. Z relativně chudých regionů zaznamenaly relativně úspěšný vývoj především Abruzzo, Molise a Puglia, tedy jihovýchod Itálie. Největší úpadek postihl především vyspělé průmyslové regiony Emilia-Romagna, Toscana, Umbria a Marche, zatímco z chudších regionů rostla podprůměrně pouze ekonomika Basilicaty.

Obr. 25: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Itálie (1983 - 1992)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1983 (Itálie = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Itálie = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

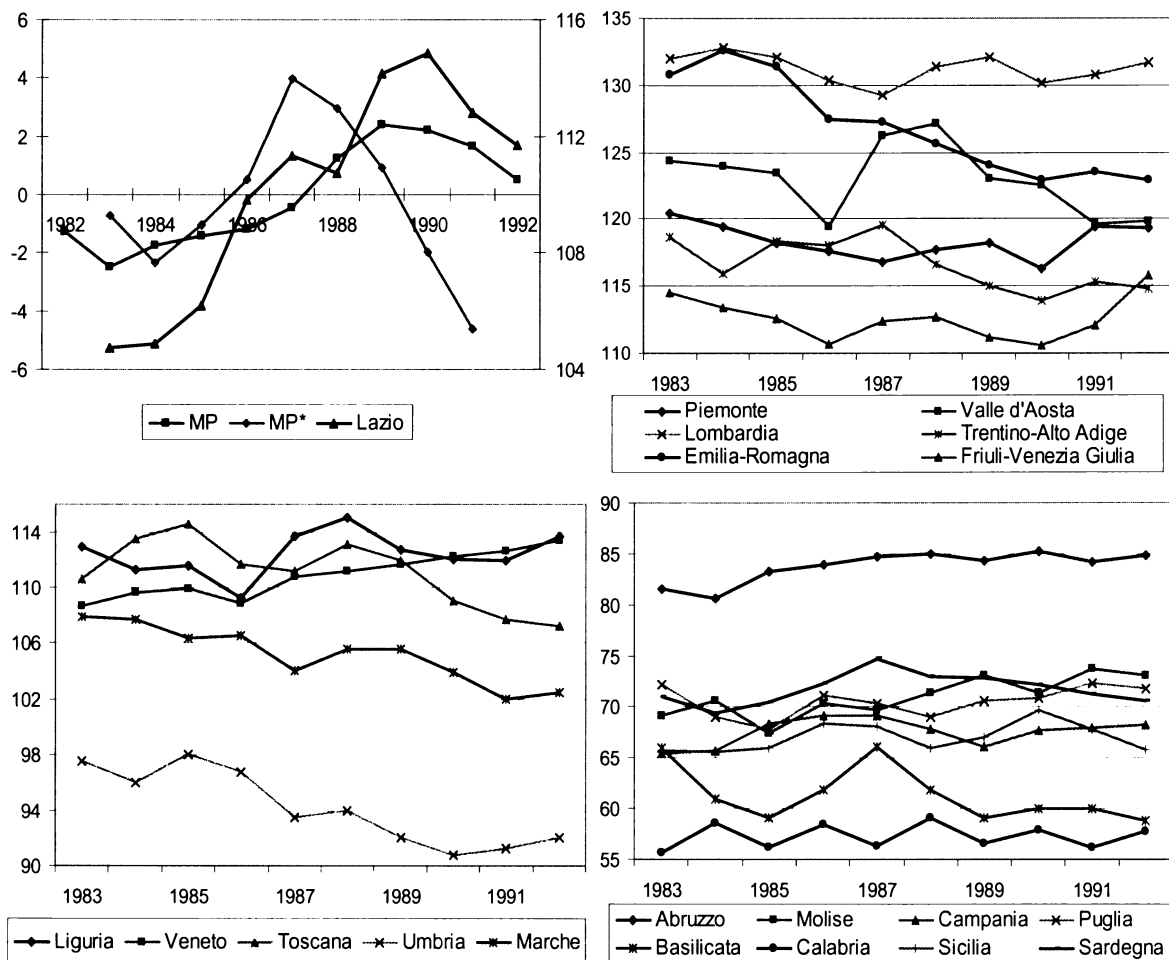
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), vlastní výpočty

Lazio vykazuje vzorec vývoje relativní ekonomické úrovně typický pro vyspělé rozvojové regiony. Metropolitní region v době stabilního a vysokého růstu vylepšoval své postavení v regionálním systému a dotahoval se na nejbohatší regiony severu, jejichž ekonomiky ve stejné době stagnovaly či upadaly. Recese postihla Lazio ve stejném roce jako celou italskou ekonomiku, nicméně propad regionu byl silnější pouze v prvním roce. Poté došlo k opětovnému nárůstu úrovně metropolitního regionu v porovnání s ostatními regiony.

Podobně se vyvíjelo i relativní postavení těch regionů, které vykazovaly nejvyšší hodnoty střednědobého ekonomického růstu. Nejlépe to demonstruje region Abruzzo, jehož hospodářství dosáhlo nejnižší úrovně v roce 1984, tedy v sedlovém bodě agregátního hospodářského cyklu, a do roku 1987, kdy vrcholila expanze, vzrostlo o více než 4 procentní body. V následné recesi tento region spíše stagnoval, co se týče relativní ekonomické úrovně. V případě Molise je vzorec zkoumaného vztahu zastřený, nicméně lze nalézt spíše opačný tj. proticyklický vývoj jeho relativní pozice. Stejně

tak je tomu u dalšího úspěšného regionu Veneto, který zvyšoval svou úroveň nejvíce v období všeobecného poklesu italského hospodářství.

Obr. 26: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Itálie (1983 - 1992)

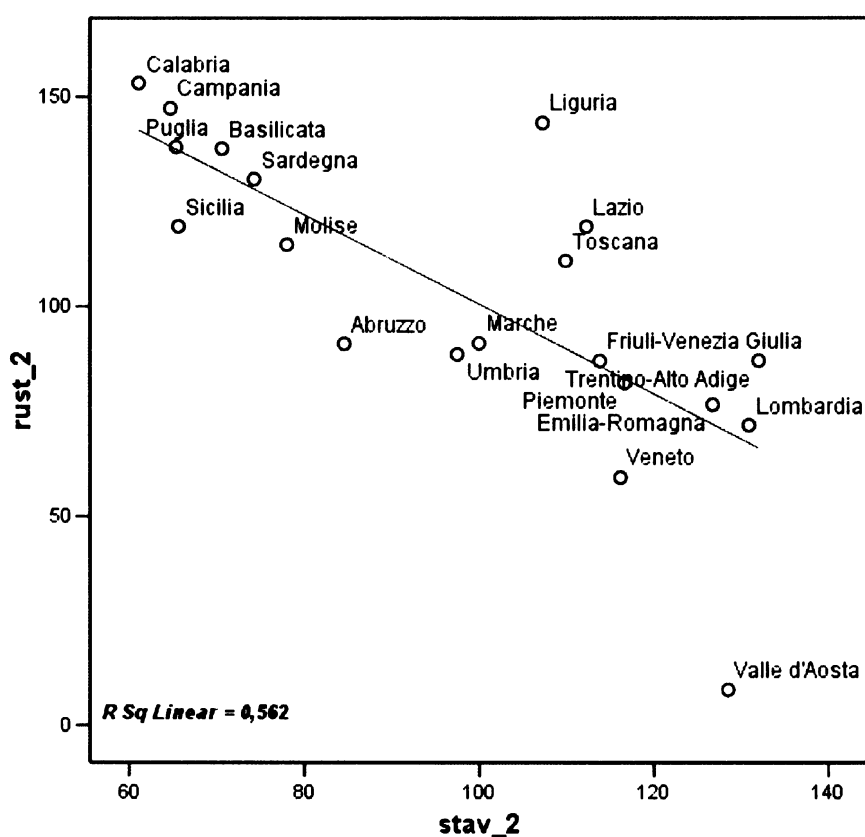
Pozn.: první graf: pravá osa - relativní ekonomická úroveň; levá osa - mezera produktu (MP); MP - mezera produktu dle dat za celou zemi, MP* - mezera produktu dle agregace za regiony; ostatní grafy: levá osa - relativní ekonomická úroveň

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Regiony jihu s výjimkou Kalábrie (Calabria) také dokázaly převyšovat celostátní ekonomický růst v období expanze. Nejvíce to platí o Sardinii (Sardegna), jejíž ekonomická úroveň rostla po celou fázi expanze a klesala v celém období recese. To naznačuje větší amplitudu regionálního hospodářského cyklu Sardinie. Velmi podobné chování své relativní pozice vykazovala překvapivě i střednědobě upadající Basilicata. V případě tohoto regionu relativní ekonomický růst v době pozitivních podmínek na trhu nepřekonal propad jeho pozice ve fázi recese. Ekonomika Kalábrie kolísala v prvním období bez jakéhokoli náznaku vztahu s hospodářským cyklem.

Nejsilnější pokles úrovně ekonomiky v tomto období zaznamenal region Emilia-Romagna. Relativní propad tohoto bohatého průmyslového regionu byl kontinuální, avšak lze pozorovat jeho zpomalení v průběhu recese. Relativní ekonomický pokles Umbrie a Marche rovněž urychlila všeobecná expanze hospodářské produkce a naopak mírně zpomalila její kontrakce. Velmi podobně se chovala i relativní ekonomická úroveň střednědobě stagnujících Piemonte a Lombardie. Je velmi zajímavé a překvapující, že tyto vyspělé industrializované regiony vykazují znaky chráněných ekonomik, když zlepšují svou relativní pozici v době recese a zhoršují v období expanze.

Obr. 27: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Itálie (1995 - 2002)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1995 (Itálie = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Itálie = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Ve druhém sledovaném období došlo k zvýraznění konvergenčních tendencí v regionálním vývoji Itálie. V největší míře předstihovaly střednědobý ekonomický růst státu dva vůbec nejchudší regiony Calabria a Campania. Ke všeobecné silné konvergenci přispívají rovněž oba ostrovní regiony, Puglia a rovněž v prvním období zaostávající Basilicata. Nadprůměrný střednědobý ekonomický růst vykazovaly ze silnějších provincií pouze Liguria, Lazio s Římem a v menší míře také Toscana.

Úpadek zaznamenal celý vyspělý sever a střed Itálie včetně v prvním období úspěšného regionu Veneto. K největšímu relativnímu poklesu došlo v regionu Valle d'Aosta, což je však po finských Alandách populačně nejmenší region NUTS II v EU, a tudíž lze předpokládat silné výkyvy v jeho ekonomice.

Je patrné, že italský průmysl zaznamenal v druhém období znatelnou krizi, neboť průmyslové regiony vesměs upadaly a regiony orientované na sektor terciéru naopak zvyšovaly svou ekonomickou úroveň. Italský průmysl pravděpodobně nedokázal dostatečně reagovat na zvýšenou konkurenci nejen v rámci více integrované EU, ale i na zvýšený tlak globální konkurence. Za úspěšný lze v druhém období z průmyslových regionů označit pouze Toskánsko (Toscana) Tento postulat dokazuje hodnota Spearmanova korelačního koeficientu mezi střednědobým regionálním ekonomickým růstem a indexem specializace průmyslu, jež byla v prvním období výrazně kladná a ve druhém období stejně výrazně záporná (oba koeficienty jsou signifikantní na 99% hladině významnosti).

Ještě je třeba poznamenat, že ekonomika Itálie v tomto období zažila jen krátkou a nevýraznou expanzi na konci devadesátých let a po celé období docházelo spíše ke stagnaci. Z tohoto důvodu je velmi obtížné hodnotit souvislost hospodářského cyklu s relativním ekonomickým vývojem regionů. V období delší všeobecné stagnace se projevovaly odvětvově a regionálně specifické šoky.

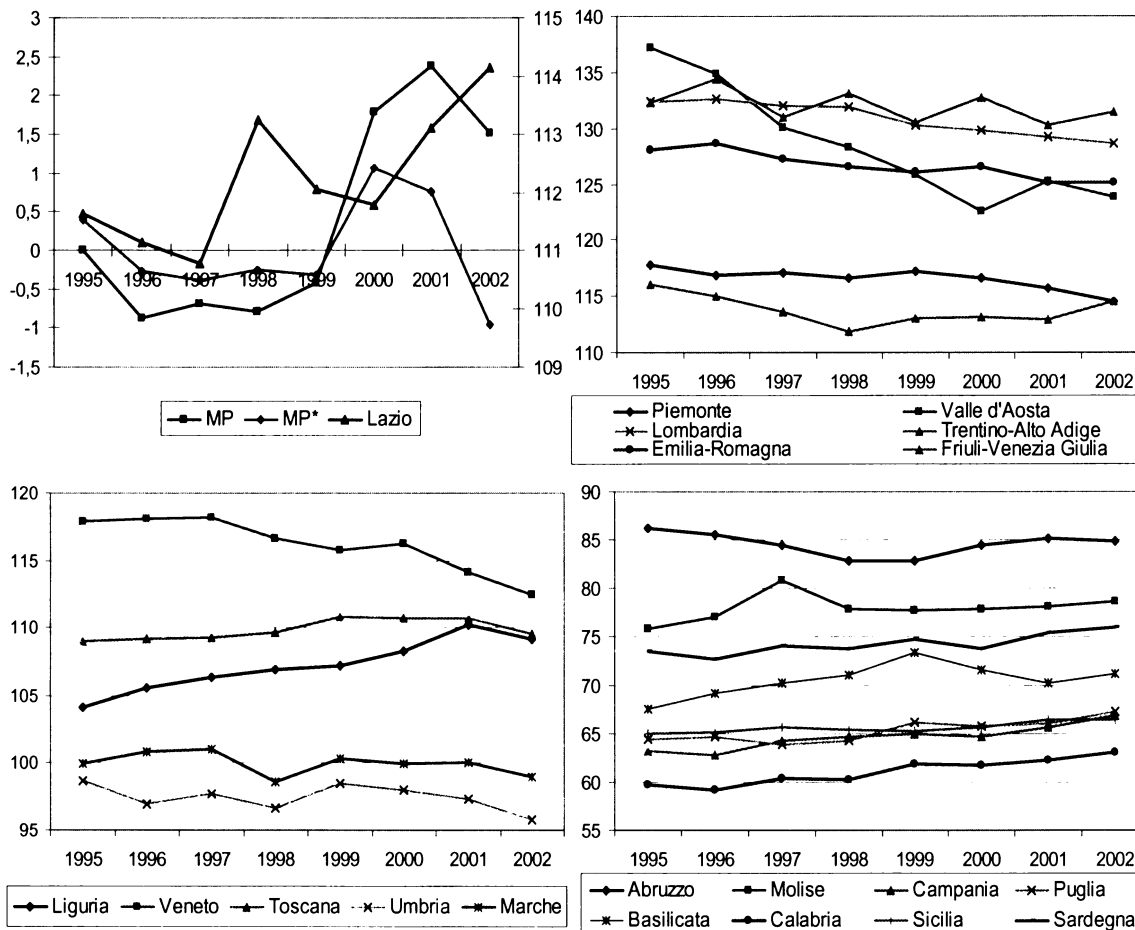
Lazio zaznamenalo výraznou regionálně specifickou fluktuaci v roce 1998, která s sebou přinesla i výrazné posílení metropole ve srovnání se zbytkem státu. Následný propad však měl opačný efekt. Poté již opět Lazio posilovalo i z toho důvodu, že jeho ekonomika vrcholila o rok později. Nicméně v tomto období metropolitní region vykázal větší výkyvy v produkci, než tomu bylo v případě celé Itálie.

Kontinuální nárůst relativní ekonomické pozice Basilicaty do roku 1999 a pokles od tohoto roku lze vysvětlit odvětvově specifickým šokem. Zemědělská produkce zaznamenala v roce 1999 významný vrchol, což ovlivnilo i vrchol ekonomiky zemědělské Basilicaty. Podobný, vliv ačkoli již ne tak výrazný, měla tato fluktuace v zemědělské výrobě na ekonomiky regionů Puglia, Calabria a Sicilia, jejichž regionální cykly vrcholily rovněž v roce 1999.

Mezi roky 2000 a 2001 se opět projevuje odlišný vývoj nejvýznamnějších hospodářských odvětví, když expanze v průmyslu vrcholí již v roce 2000, zatímco v případě tržních služeb vzestupná fáze cyklu pokračuje o rok a v případě netržních služeb dokonce o dva roky déle. Velmi dobře lze tento fakt dokumentovat na vývoji relativní ekonomické úrovně regionu Liguria, jež zaznamenal nejvýraznější nárůst mezi roky 2000 a 2001. Platí to i pro Lazio a populačně malý Valle d'Aosta, který je stejně jako Liguria silně orientovaný na tržní služby. Naproti tomu regiony orientované na sektor průmyslu logicky zaznamenaly relativní úpadek v roce 2000. Příkladem takových průmyslových regionů jsou Veneto, Umbria a v menší míře Toscana a Emilia-Romagna, avšak neplatí to pro taktéž

vysoce industrializované Piemonte a Lombardii. Rozvojový charakter chování své ekonomické úrovně si zachoval region Abruzzo, což je možné prezentovat jako výsledek rozvoje průmyslu v regionu.

Obr. 28: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Itálie (1995 - 2002)

Pozn.: první graf: pravá osa - relativní ekonomická úroveň; levá osa - mezera produktu (MP); MP - mezera produktu dle dat za celou zemi, MP* - mezera produktu dle agregace za regiony; ostatní grafy: levá osa - relativní ekonomická úroveň

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Ekonomicky nejvýznamnější a nejbohatší regiony v Itálii mají výrazně průmyslový charakter. Na tvorbě hrubé přidané hodnoty regionů Lombardia, Piemonte, Emilia Romagna a Veneto, představujících těžiště italské ekonomiky, se průmysl a těžba podílejí přibližně třiceti procenty. Celkový úpadek průmyslové výroby především v druhém sledovaném období se promítnul nejen do relativně horšího vývoje italské ekonomiky, ale i do posílení konvergenčních tendencí v regionálním vývoji. Přesto lze identifikovat jako možné rozvojové území regiony Abruzzo, Marche a Toscana, neboť jejich ekonomiky navzdory své průmyslové specializaci dokázaly v období expanze na konci devadesátých let zvyšovat svou relativní ekonomickou úroveň a rovněž ve střednědobé perspektivě

neupadaly tak výrazně jako ostatní průmyslové regiony. Jedná se také o regiony, které ve druhém sledovaném období prodělaly největší rozvoj průmyslu (v podílu na přidané hodnotě).

8.5. Španělsko

V regionálním systému Španělska dominuje metropolitní region a v současnosti je již i nejbohatším. Nicméně ještě v polovině devadesátých let ho, co se týče hrubé přidané hodnoty na obyvatele, předstihovaly průmyslové regiony severu především populačně méně významná La Rioja a na počátku prvního období také Baskicko (Pais Vasco) a Comunidad Foral de Navarra (dále jen Navarra) (v případě La Rioji se však hodnota hrubé přidané hodnoty na osobu jeví statisticky nadhodnocená v porovnání s druhým sledovaným obdobím). Tyto regiony však procházely krizí těžkého průmyslu, jež se výrazně podílel na tvorbě jejich přidané hodnoty, a tak byly postupně předstihovány dynamicky se rozvíjejícím Madridem a vůči jádru EU exponovaným Katalánskem s Barcelonou. Na počátku prvního sledovaného období byla ekonomická úroveň metropole předstihována také regionem Baleáry (Iles Balears) orientovaným na cestovní ruch. V průběhu osmdesátých a devadesátých let však zájem o Baleáry jako destinaci výrazně klesal, což vedlo k celkovému úpadku její ekonomické úrovně.

Regionální vývoj Španělska vykazoval v obou obdobích znatelnou tendenci ke konvergenci, která však byla silnější ve druhém z nich. V prvním sledovaném období docházelo k výrazně nadprůměrnému střednědobému růstu ekonomiky ve dvou bohatých a dvou chudších regionech NUTS II. Nejvýznamněji ke konvergenci přispíval nejzaostalejší španělský region NUTS II Extremadura a rovněž Castilla-la Mancha ležící v jižním zázemí Madridu. Svou relativní pozici dokázaly vylepšit také vyspělé a polohově exponované Katalánsko (Cataluña) a metropolitní region Madridu.

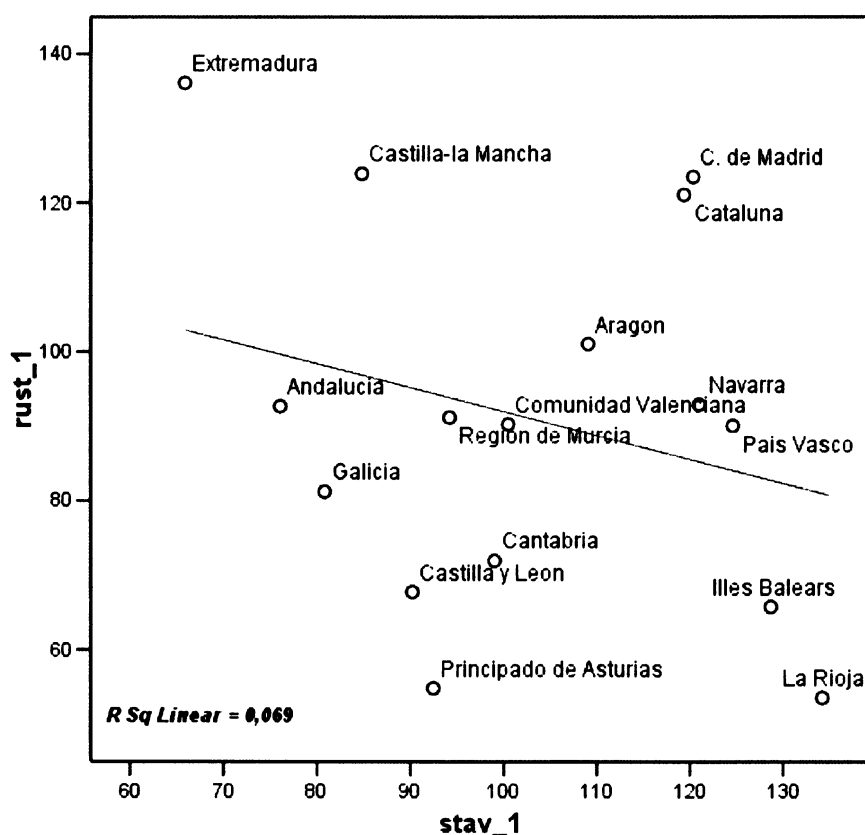
Na druhé straně je jasně patrný úpadek bohatších průmyslových regionů severu, což se týká především regionů La Rioja, Principado de Asturias (dále jen Asturias) a Cantabrie. Úspěšnější byly z těchto regionů Baskicko a Navarra, ačkoli i jejich střednědobý ekonomický růst nepřekročil průměrnou úroveň Španělska. Baleáry a Comunidad Valenciana (dále jen Valenciana) představují rovněž neúspěšné regiony v porovnání s ostatními. Co se týče chudších regionů, za úpadkové lze označit především periferní zemědělskou Galicii a Castilla y León, v menší míře i jihošpanělskou Andalusii (Andalucia).

Region Madridu vykazuje v prvním období jednoznačně znaky vůdčího regionu podobně jako metropolitní území v téměř všech sledovaných státech. Počátek jeho expanze se datuje na rok 1984, čímž cyklus celé země předstihuje o jeden rok. Relativní ekonomická úroveň metropole roste nejen mezi roky 1985 a 1986, kdy se nachází na rozdíl od agregátní ekonomiky již ve vzestupné fázi, ale i v prvním roce všeobecné expanze. V letech nejsilnějšího růstu španělské ekonomiky se však nárůst jeho náskoku snižuje a následně i zastavuje. V roce 1990 postihuje Madrid krize stejně jako celou

španělskou ekonomiku, která však vstupuje do recese mnohem pomaleji. V prvním roce se tedy propad produkce projevuje v případě metropole výrazněji. Poté, kdy recese postihuje vesměs všechny regiony, se relativní pozice Madridu opět mírně zlepšuje. Velmi podobný vývoj je patrný i na příkladu Katalánska s tím rozdílem, že je oproti metropoli o rok zpožděný. Příklad úspěšného průmyslového regionu mimo již zmiňovaného Katalánska představuje také Aragón. A podobně jako případě Katalánska převýšil růst regionální ekonomiky Aragónu růst hospodářství Španělska od roku 1987 a docházelo tak ke zvyšování relativní ekonomické úrovně tohoto regionu v období expanze.

Obr. 29: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Španělska (1983 - 1994)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1983 (Španělsko = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Španělsko = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

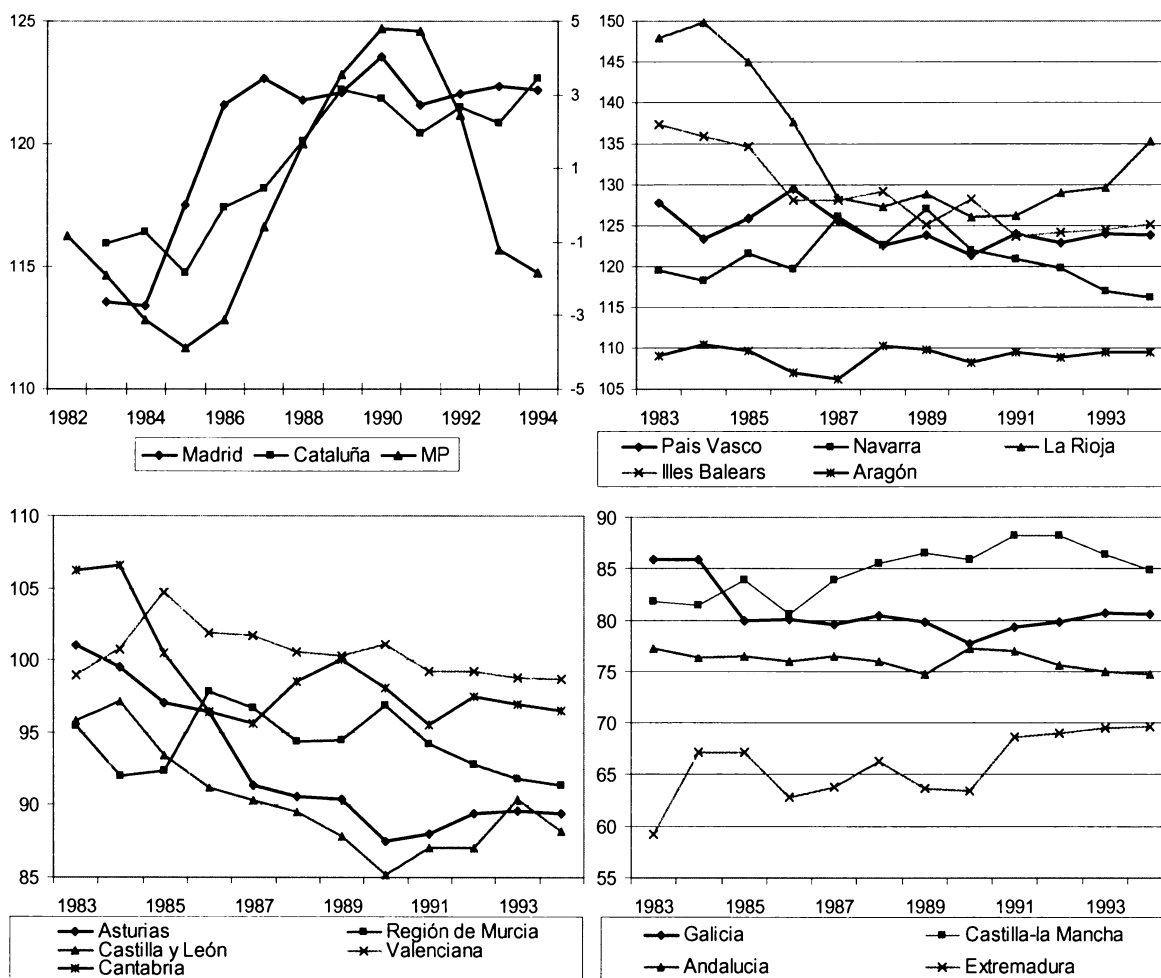
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), vlastní výpočty

Obecně platí, že propad ekonomické produkce v polovině osmdesátých let představoval pokles relativní ekonomické úrovně pro průmyslové regiony severu. To potvrzuje i výraznější recese průmyslové výroby v porovnání s terciérem. Následnou expanzi dokázaly k relativnímu posílení využít pouze nejúspěšnější průmyslový region Navarra a překvapivě i úpadková Cantabria, jež však nejvíce ze své pozice v regionálním systému ztratila v následném všeobecném oslabení ekonomické

výkonnosti. Recese na počátku devadesátých let se v těchto dvou regionech projevila opětovným poklesem jejich relativní ekonomické úrovně. S určitou dávkou zjednodušení lze tedy říci, že vykazovaly znaky rozvojové ekonomiky.

Ekonomika La Rioji prožívala hlubokou recesi až do roku 1987 a následná expanze byla velmi slabá, nicméně vrcholila až v roce 1992 a ani poté nenásledoval znatelný propad ve srovnání s ostatními regiony. Jak již bylo uvedeno výše, La Rioja představuje populačně i ekonomicky méně významný region, a proto v jeho případě existuje vyšší pravděpodobnost rozkolísanosti ekonomiky i specifických šoků. V případě La Rioji může za vyvrcholením expanze až v roce 1992 stát ve stejný čas vrcholící zemědělská produkce, jež má pro regionální ekonomiku nezanedbatelný význam (produkce kvalitních vín). Velmi podobný vývoj vykázal rovněž Asturias, jehož ekonomika ve fázi recese však neztratila tak výrazně jako La Rioja.

Obr. 30: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Španělska (1983 - 1994)

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první graf) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Z úspěšných periferních regionů lze nalézt znaky rozvojové ekonomiky především v případě regionu Castilla-la Mancha. Expanze druhé poloviny osmdesátých let začíná v tomto regionu o rok později než ve Španělsku, avšak po celou dobu jeho relativní ekonomická úroveň vzrůstala a region tedy využíval svůj rozvojový potenciál. Ekonomika Castilla-la Mancha vrcholila až roce 1991 a následná recese s sebou přináší s výjimkou prvního roku pokles její relativní úrovně. V případě Extremadury lze také, ačkoli s určitými výhradami, hovořit o rozvojovém charakteru vývoje postavení její ekonomiky. V průběhu prvního období se projeví v tomto regionu s největším podílem zemědělství na tvorbě hrubé přidané hodnoty výrazně odvětvově specifické šoky. Vrcholy relativní ekonomické úrovně Extremadury je možné zaznamenat v letech 1984, 1988 a 1991, což jsou také roky kdy zemědělská produkce ve Španělsku zaznamenala tři výkyvy směrem vzhůru. Podobným, ačkoli ne tak výrazným způsobem pravděpodobně ovlivnila odvětvová specializace vývoj relativní pozice Galicie.

V prvním období neúspěšné regiony Castilla y León a Valenciana v období všeobecného růstu zaostávaly za zbytkem státu a ve fázi recese naopak svou relativní pozici vylepšovaly, s výjimkou recese na počátku devadesátých let, kdy postavení regionu Valenciana v regionálním systému mírně pokleslo. Oba regiony tak vykázaly znaky chráněné ekonomiky, avšak pro Castilla y León to platí více.

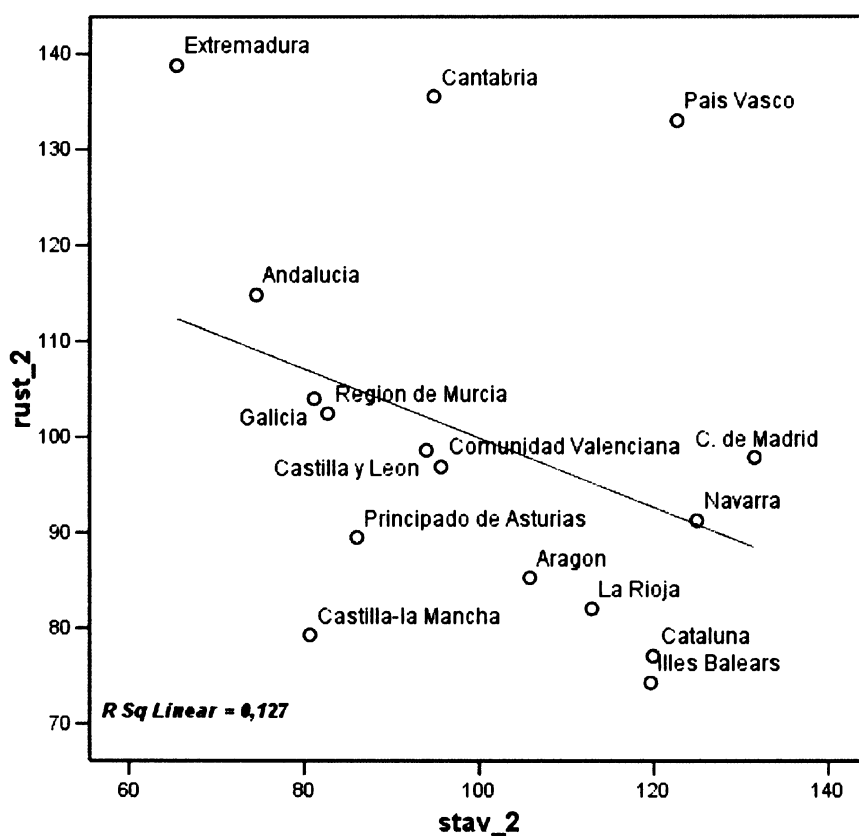
Ve druhém období si svou pozici nejrychleji rostoucího regionu udržela Extremadura, nicméně zůstala nejchudším regionem ve Španělsku. Konvergenční potenciál prokázaly nově i Andalusia, Galicia a Murcia. Z bohatších regionů vykazovalo nadprůměrný ekonomický růst pouze Baskicko jako nejúspěšnější ze všech regionů severu. Přes pokračující relativní ekonomický úpadek lze zaznamenat oživení celého průmyslového severu. Je to dáno skutečností, že průmyslová výroba prodělala v tomto období mnohem výraznější expanzi než celková hospodářská produkce i produkce v sektoru služeb. K největšímu vylepšení relativní pozice došlo u Cantabrie. Asturias a La Rioja pokračovaly v úpadku, avšak vykázaly vyšší relativní střednědobý růst než v prvním období. Pouze Navarra vykázala nižší relativní úspěšnost než v předchozí etapě. Baleáry a nově také Katalánsko, Aragón a Castilla-la Mancha výrazně zhoršovaly svou ekonomickou úroveň ve srovnání s ostatními regiony.

Ekonomika metropolitního regionu si i ve druhém období zachovala rozvojový charakter, ačkoli růst jejího významu v průběhu expanze nebyl tak markantní jako v první sledované etapě. Vysvětlení lze hledat v charakteru expanze, kdy mnohem větší nárůst zaznamenala průmyslová výroba než tržní služby. Oslabení agregátní produkce v roce 2001 mělo za následek také snížení relativní ekonomické úrovně Madridu. Naopak v případě Katalánska pokračoval po velmi mírném nárůstu na počátku expanze v roce 1996 kontinuální úpadek ekonomiky tohoto regionu v průběhu celého sledovaného období bez nějakého zjevného vztahu s hospodářským cyklem.

Jak již bylo uvedeno, španělský průmysl zaznamenal výrazně pozitivní vývoj, což se promítlo i do ekonomického oživení průmyslových regionů severu. Především je to patrné na vývoji relativní

ekonomické úrovně Baskicka, jež vzrůstala po celou dobu expanze od roku 1996 do roku 2001. Velmi úspěšná Cantabria si své postavení nevíce vylepšila rovněž v době celkově příznivých podmínek na trhu ačkoli až od roku 1997. Naproti tomu méně úspěšný region Asturias prodělával hlubokou recesi až do roku 1997 pak přišly dvě po sobě jdoucí silné, ovšem pouze jednoleté výkyvy. To se samozřejmě projevilo i na vývoji jeho relativní ekonomické úrovně.

Obr. 31: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Španělska (1995 - 2003)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1995 (Španělsko = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Španělsko = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

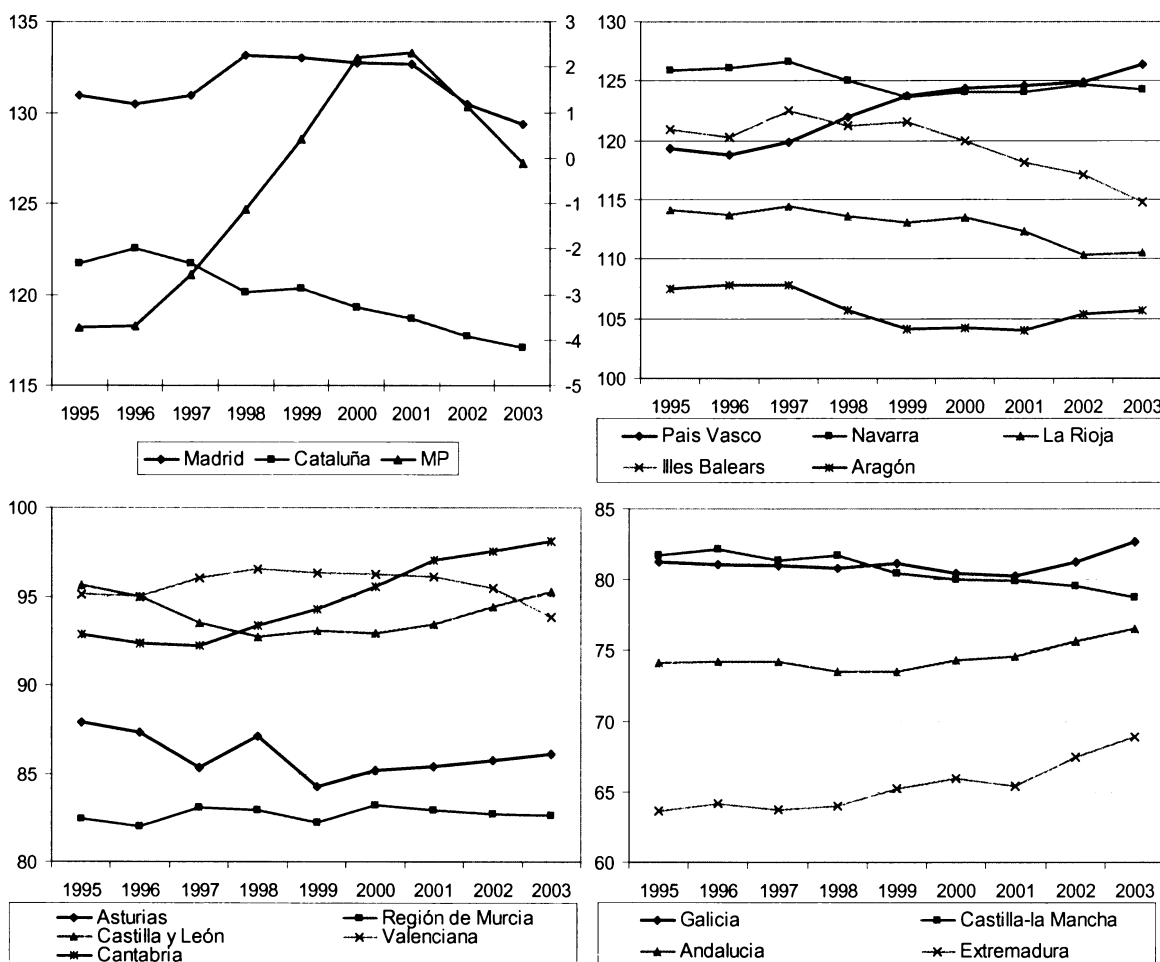
Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Obecně lze říci, že neúspěšné průmyslové regiony Asturias, Navarra a Aragón s velmi podobným průběhem relativní ekonomické úrovně nedokázaly využít potenciálu, který poskytovala expanze v druhé polovině devadesátých let. Jejich průmyslový sektor nevykázal dostatečnou konkurenceschopnost k využití vhodných podmínek pro rozvoj svůj i celého hospodářství regionu. Je pro ně rovněž typické ztlačení regionální produkce v kolem roku 1997 či 1998, které přerušilo počínající expanzi. Platí to i pro Castilla-la Mancha, jež byla označena v minulém

sledovaném období rozvojovým regionem a nyní spíše ztrácela pozici v době všeobecného vysokého hospodářského růstu.

Relativně úspěšné chudé regiony jihu Andalusie a Extremadura nejvíce posilovaly oproti ostatním regionům v době recese po roce 2001, ačkoli v případě Extremadury lze mírný nárůst své relativní ekonomické úrovně ve druhé fázi expanze. Proticyklické chování vývoje své ekonomické úrovně vykazovaly také periferní regiony Castilla y León a Galicia, jejichž střednědobý hospodářský růst oproti prvnímu období posílil.

Obr. 32: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Španělska v období (1995 - 2003)

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první dva grafy) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

Španělsko jako relativně zaostalá země v porovnání s standardem EU vykazovala v obdobích expanze vysoký konvergenční potenciál. Tyto expanze byly taženy především metropolitním regionem a v prvním období rovněž polohově exponovanými Katalánskem a Aragónem. Potvrzuje se tak hypotézu, že vysoký hospodářský růst způsobuje koncentraci do vysoce atraktivních regionů.

Konvergence ve vývoji regionální diferenciace sledovaná ve Španělsku je způsobena relativním úpadkem průmyslových regionů severu (s výjimkou Baskicka). Jak se již ukázalo v předchozí kapitole (viz tabulka 4), expanze s sebou přinesla výrazné oslabení konvergenčních tendencí.

8.6. Rakousko

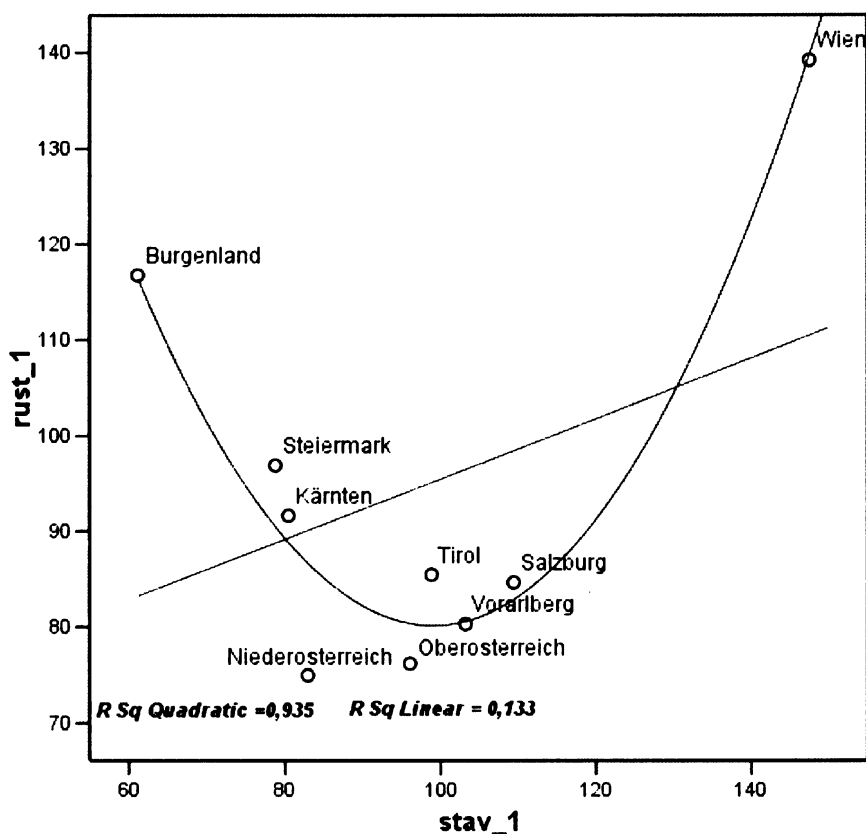
Pro Rakousko je typická vysoká polarizace Vídeň versus zbytek země, což je však dáno velmi úzkým vymezením metropolitního regionu. Dále je zde patrný západ-jihovýchodní socioekonomický gradient. Hodnotu produkce na obyvatele Rakouska dlouhodobě přesahují polohově exponované a environmentálně kvalitní alpské regiony Salzburg, Tirol a Voralberg a blíží se jí ještě Horní Rakousy (Oberösterreich). Velmi podobnou úroveň kolem 80 % hodnoty Rakouska vykazují regiony jihu, tady Korutany (Kärnten) a Štýrsko (Steiermark), dále Dolní Rakousy (Niederösterreich). Zdaleka nejzaostalejší region představuje populačně nevýznamný Burgenland ležící při hranicích s Maďarskem. Jedná se však o region s vysokým rozvojovým potenciálem, neboť v obou sledovaných obdobích vykázalo vysoce nadprůměrný růst, což může být způsobeno "suburbanizací" některých produkčních aktivit do zázemí Vídně. Výrazné zrychlení konvergence Burgenlandu k průměru Rakouska ve druhém období může být zapříčiněno rozvojem přeshraniční spolupráce s nejvyspělejšími maďarskými regiony ležícími při hranici.

Nadprůměrný střednědobý ekonomický růst vykázaly za první období pouze dva regiony Vídeň a Burgenland. Vysoký růst a zároveň výchozí ekonomická úroveň Vídně způsobila, že docházelo k mírné divergenci, avšak vyloučíme-li ji z analýzy je výsledkem silná a signifikantní konvergence (viz modrá kvadratická křivka v grafu na obrázku 33). Je tedy možné říci, že docházelo k rozvoji metropole a zbytek území se z hlediska ekonomické úrovně homogenizoval, podobně jako tomu bylo v případě Francie. Nejvíce hospodářsky upadaly Horní i Dolní Rakousy, po nichž již následovaly bohaté alpské regiony. V případě dolních Rakous jde jejich relativní neúspěch pravděpodobně na úkor dynamického rozvoje Vídně, která v tomto období koncentrovala kapitál a využívala rovněž pracovní síly z Dolních Rakous prostřednictvím intenzivní dojížděky za prací do hlavního města. Podobný vývoj lze pozorovat u vztahu Prahy a Středočeského kraje. Ekonomický růst jihovýchodních regionů Korutan a Štýrska sice nepřevyšoval celostátní úroveň, nicméně v porovnání s většinou ostatních regionů neztrácel tak výrazně.

V prvním sledovaném období se Vídeň nijak neodlišovala, co se týče vztahu relativní ekonomické úrovně a agregátního hospodářského cyklu, od ostatních metropolitních regionů. Ekonomika metropole zvyšovala svůj náskok nad ostatními již od roku 1983, ačkoli do expanze vstoupila až v roce 1987. Nicméně propad produkce mezi roky 1983 a 1987 byl o poznání mírnější ve srovnání s národním cyklem, a proto se pozice Vídně zlepšovala. Ekonomika Rakouska vstoupila do expanze konce osmdesátých let rovněž v roce 1987, ačkoli u většiny regionů k tomu došlo až o rok později. To

znamená že výrazný růst ekonomiky metropole spolu se Salzburgem vytáhly celé hospodářství do expanze.

Obr. 33: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Rakouska (1983 - 1994)

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1983 (Rakousko = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Rakousko = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), vlastní výpočty

V průběhu prvního období se ve vývoji regionálních ekonomik projeví výrazné odvětvově specifické šoky. Jedná se o nesoulad mezi cyklickým kolísáním produkce v sektoru průmyslu a tržních služeb. Průmysl zaznamenal znatelný vrchol v roce 1986, tedy v době kdy se komerční služby nacházely v sestupné fázi. Rovněž hloubka propadu byla v případě produktivního terciéru větší. Následná expanze konce osmdesátých let znamenala pro průmyslovou výrobu strmý nárůst oproti dlouhodobému trendu od roku 1997 do roku 1990. V případě tržních služeb došlo k akceleraci růstu produkce také v roce 1987, avšak tato expanze byla ve srovnání s průmyslem pozvolnější a delší, a tudíž vrcholila až v roce 1992, kdy průmyslová výroba zažívala hlubokou recesi.

Vysvětlení lze hledat v provázanosti rakouského průmyslu na německé hospodářství, které vykázalo právě v roce 1986 významnou vzestupnou fluktuaci, na kterou reagovala většina ekonomik

rakouských nejen průmyslových regionů. Platí to především pro výrazně industrializované Dolní Rakousy i Horní Rakousy (vrchol již v roce 1995 pak propad), v menší míře i pro Štýrsko, ale také pro Tyrolsko a Salzbursko (Salzburg), jejichž odvětvové struktury dominují komerční služby, což je pravděpodobně dáno jejich výraznou vazbou na německou ekonomiku. Tato vazba se projevuje i ve výrazném oslabení Tyrolska v letech 1988 a 1989 a celkově slabší vzestupné fáze cyklu na konci osmdesátých let u Salzburgu. Jejich relativní ekonomickou úroveň zvedla až akcelerace expanze v letech 1990 až 1992. Hospodářský cyklus Voralbergu, v jehož ekonomice hraje průmysl významnou roli, v podstatě kopíroval vývoj v sousedním Tyrolsku jen s většími výkyvy. To znamená, že pro ekonomiku tohoto populačně malého regionu je mnohem důležitější tržní situace v Tyrolsku než jeho odvětvová struktura, která se od té tyrolské výrazně odlišuje.

Dvouletý rozdíl ve vrcholu expanze a také rozdílná rychlost této fáze mezi oběma, pro hospodářský cyklus klíčovými sektory se promítl i do rozdílného vývoje relativní ekonomické úspěšnosti jednotlivých regionů. Regiony orientované na tržní služby v prvních dvou až třech letech expanze spíše ztrácely své postavení v rámci celé ekonomiky a naopak ty průmyslové ve stejné době zvyšovaly svou relativní úroveň. Mezi roky 1990 a 1991 se relativní úpadek terciarizovaných regionů zastavil a naopak došlo k nárůstu jejich ekonomické úrovně až do roku 1992 v porovnání s regiony industrializovanými. Platí to pro Tyrolsko (a tudíž i pro Voralberg), Salzburg a v menší míře i pro Burgenland na jedné straně a především pro Horní Rakousy na straně druhé. Méně patrný je tento vzorec vývoje v případě Štýrska, neboť jeho ekonomika nastupuje až roce 1988 do expanze, jež současně není tak výrazná jako v případě Horních Rakous. Nicméně následná recese od roku 1990 postihuje štýrskou ekonomiku mnohem méně výrazně než ostatní.

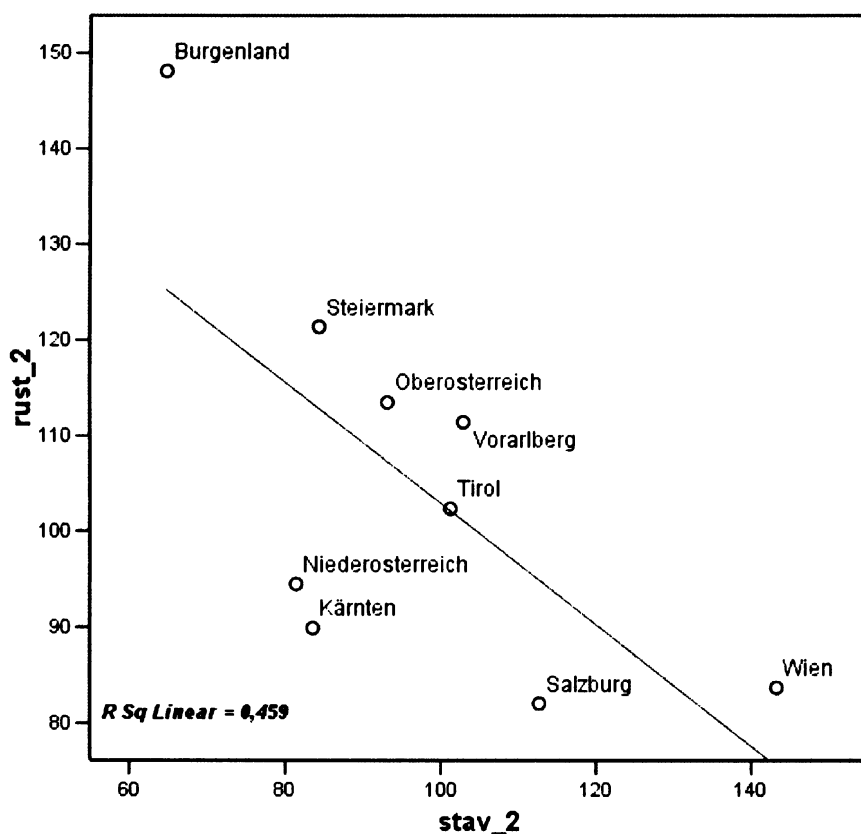
Zmíněné disparity mezi vývojem průmyslu a komerčních služeb se nedotkly ekonomiky metropolitního regionu, přestože dominance komerčních služeb v tvorbě přidané hodnoty Vídně je nejvyšší. Ukazuje se zde výjimečné postavení metropole jako nositele impulsu pro vývoj všech hospodářských sektorů i ostatních regionů. Za zmínku stojí ještě výrazný pokles relativní ekonomické úrovně v případě Dolních Rakous, ačkoli jí výše uvedený vzorec kvůli jejich odvětvové struktuře orientované na průmysl predikuje inverzní vývoj. Možná příčina spočívá ve výrazném růstu ekonomiky Vídně, v jejímž zázemí region leží.

Ve druhém období je konvergence regionálních ekonomik mnohem více patrná než dříve. Dva nejsilnější regiony Vídeň a Tyrolsko dosahovaly významně nižšího růstu než celý stát, zatímco Bugenland a Štýrsko, dva regiony s relativně nižší ekonomickou úrovní, zaznamenaly nejsilnější střednědobý ekonomický růst. Oproti předchozímu období vykázaly mnohem pozitivnější vývoj Tyrolsko, Voralberg a Horní Rakousy. Ačkoli Dolní Rakousy pokračovaly v zaostávání za celostátní úrovní, došlo ve srovnání s prvním obdobím k jeho zpomalení. Je zřejmé, že k oživení oproti minulému období došlo v regionech více orientovaných na průmysl, což také odpovídá výrazně silnější a déle trvající expanzi průmyslové výroby v porovnání se službami. Dokumentuje to například

fakt, že na rozdíl od úspěšného průmyslového Štýrska růst mnohem méně industrializované korutanské ekonomiky nedosahoval úrovně Rakouska.

Obr. 34: Vztah výchozího stavu a ekonomické úspěšnosti regionů Rakouska (1995 - 2003)

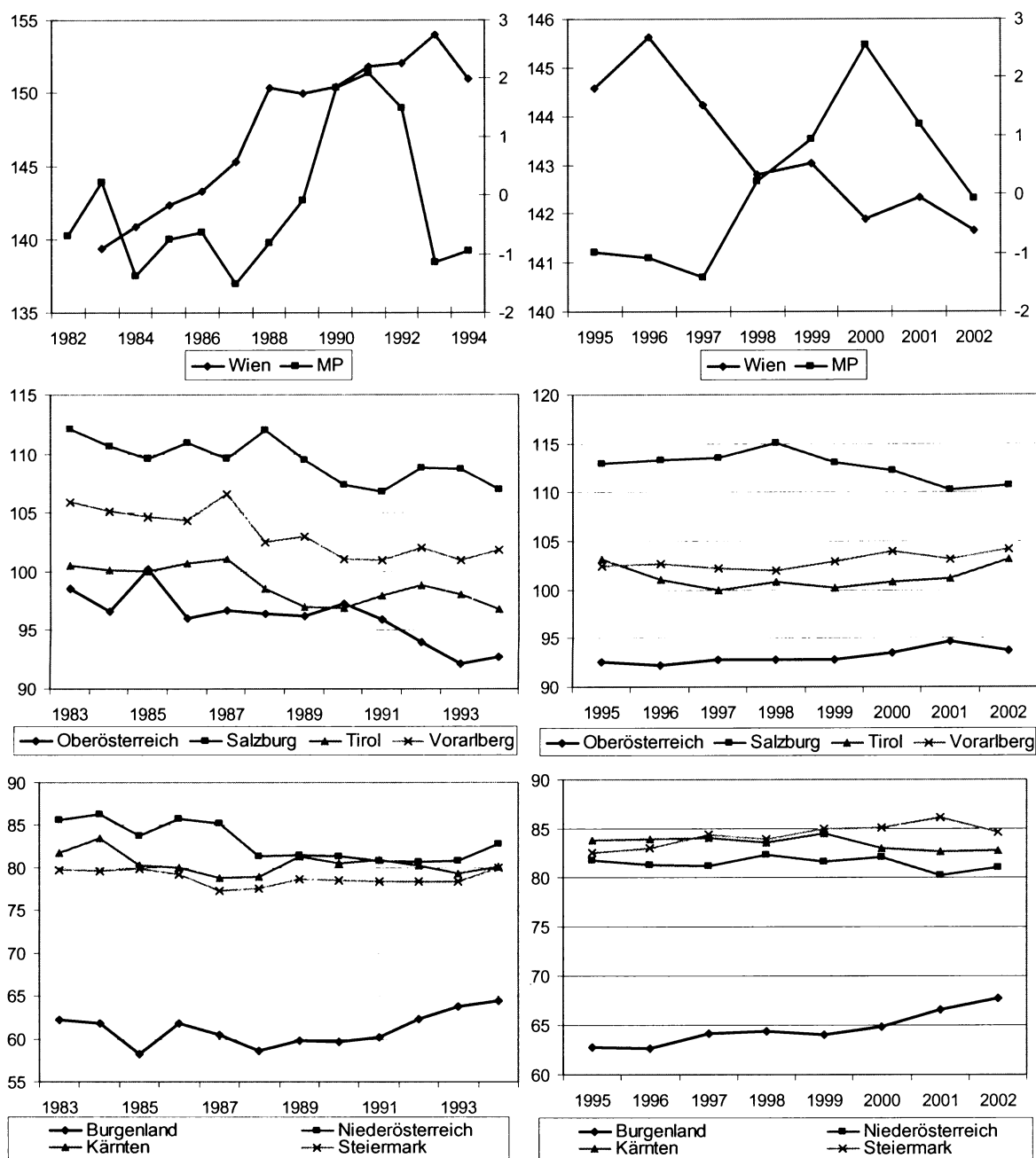

Pozn.: osa X - stav reálné HPH/obyv v roce 1995 (Španělsko = 100); osa Y - průměrný přírůstek reálné HPH/obyv. za celé období (Španělsko = 100); použity hodnoty střednědobého trendu vypočítaných H-P filtrem

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty

I ve druhém období se projevil na ekonomickém vývoji regionů specifický průběh hospodářských cyklů průmyslu a tržního terciéru. Expanze druhé poloviny devadesátých let začíná v průmyslu již v roce 1996, tedy o rok dříve než v případě tržních služeb i celé rakouské ekonomiky, a projevuje se ve strmějším a výraznějším vzestupem nad svůj potenciál. Akcelerace růstu produkce vrcholí v obou sektorech současně v roce 2000, avšak průmysl se do výrazného propadu dostává až v roce 2001, zatímco komerční terciér se propadá již po vyvrcholení.

Obr. 35: Vývoj relativní ekonomické úrovně regionů Rakouska

Pozn.: levá osa - relativní ekonomická úroveň; pravá osa (první dva grafy) - mezera produktu (MP)

Zdroj: EUROSTAT (1995, 1997, 2006), vlastní výpočty

Chování relativní ekonomické úrovně metropole vykázalo zcela jiný obrázek než v prvním sledovaném období. S výjimkou mírného vzestupu mezi roky 1995 a 1996 docházelo k pomalému, ale setrvalému poklesu postavení Vídně. Především v době nejsilnějšího růstu agregátní ekonomiky upadal metropolitní region nerychleji. Tato skutečnost je poněkud překvapující a částečně ji lze

vysvětlit úspěšnějším vývojem průmyslové výroby, jehož podíl na tvorbě přidané hodnoty Vídně je velmi malý a v čase klesající.

Nejúspěšnější region Burgenland získával nejvíce v obdobích všeobecného oslabení ekonomiky a v období expanze jeho relativní úroveň spíše stagnovala a v době nejsilnějšího růstu mírně poklesla. I jeho hospodářský cyklus ukazuje nižší amplitudu jak směrem pod dolů tak nahoru nad dlouhodobý trend. Z tohoto hlediska lze označit Burgenland za chráněnou ekonomiku. Tento vývoj si lze vysvětlit zaprvé vysokým podílem netržních služeb, jež jsou výrazně méně cyklické. Zadruhé profituje ze své polohy v širším zázemí Vídně a přesunu některých produkčních aktivit.

Je velice zajímavé porovnat navzájem vývoj relativní ekonomické úrovně Vídně a Dolních Rakous. Prokazuje se skutečnost, do jaké míry je ekonomický vývoj zázemí ovlivněno svým centrem. Jak v prvním tak ve druhém období platí téměř stoprocentně, že zvyšuje-li se úroveň Vídně, relativně klesá ekonomická výkonnost Horních Rakous. Vliv metropole na hospodářskou pozici svého širšího zázemí je vyšší než vliv odvětvové struktury. Ukazuje se také, že zatímco v prvním období převažovala koncentrační tendence díky rozvoji metropolitního regionu, ve druhém období Vídeň relativně upadala, což mělo za následek dekoncentraci ve prospěch zázemí. Nicméně je nutné uvést, že zázemí Vídně tvoří pouze východní část Dolních Rakous a západní část má venkovský charakter.

V případě ostatních regionů se projeví na vývoji jejich relativní ekonomické úrovně odvětvově specifické šoky. Dobře to dokumentuje srovnání průmyslového Štýrska a na terciér orientovaných Korutan. Ekonomika Štýrska vzrostla oproti korutanské hlavně mezi roky 1996 a 1997, kdy se služby stále nacházely v recesi a produkce průmyslu vykazovala již vzestupnou trajektorii. V období 1997 až 1999 se vývoj obou ekonomik vyrovnal, když obě dominantní odvětví zažívaly expanzi. Od roku 1999 se pozice Štýrska začala výrazně zlepšovat, když expanze průmyslu akcelerovala, zatímco růst tržního terciéru se již zpomalil. Poté se pozice Štýrska ještě vylepšila, když sektor průmyslu vrcholil a až v roce 2002 se zhoršila, neboť průmyslová produkce výrazně propadla pod svůj dlouhodobý trend. Podobně se vyvíjela relativní pozice také industrializovaných Horních Rakous

V Tyrolsku a Salzbursku došlo k regionálně specifickému šoku, když jejich ekonomiky výrazně vzrostly v roce 1998 a opět propadly o rok později, což se pochopitelně projevilo i na jejich relativní hospodářské úrovni. Za touto fluktuací je možné hledat zakolísání německé ekonomiky, se kterou jsou oba regiony napojeny, což se projevilo již ve v prvním sledovaném období.

Na vztahu vývoje relativní ekonomické úrovně regionů a hospodářského cyklu Rakouska se projeví pravděpodobně nejvíce ze všech analyzovaných států odvětvově specifické šoky způsobující nesoulad průběhu cyklu průmyslu a tržních služeb. V případě Tyrolska a Salzburska se pravděpodobně ukázala jejich vazba na německou (bavorskou) ekonomiku. Metropolitní region vykázal rozvojový charakter ve fázi expanze pouze v prvním období.

9. ZÁVĚR

V úvodu této práce konstatovaná nejednotnost teoretických konceptů vysvětlujících regionální růst a vývoj se promítá i do diskuze vztahu regionálního vývoje a hospodářského cyklu. Nekonzistentnost teoretických argumentů pro oba základní typy vztahů vývoje regionální diferenciace a cyklického kolísání agregátní ekonomické produkce podporují i velmi protichůdné empirické výsledky, jež se objevují v odborných studiích.

Z východisek neoklasického modelu ekonomického růstu vyplývá spíše proticyklické chování regionální diferenciace, neboť v době všeobecně pozitivních podmínek na trzích mohou periferní regiony lépe využívat svůj konvergenční potenciál tímto modelem predikovaný. Naopak v období recese rychlost konvergence klesá. Je to dáno tím, že bohaté regiony se nacházejí relativně blíže společnému potenciálnímu produktu než regiony chudší (viz obr. 5). Tento vzorec je však dosti nerealistický, neboť předpokládá mimo jiné stejnou úroveň potenciálního produktu.

Mnohem realističtější argumenty ve prospěch proticyklického chování tendencí regionálního vývoje se týkají rozdílné odvětvové specializace regionů a také mikroekonomických faktorů. Nemetropolitní regiony jsou často orientované na odvětví velmi citlivá na změny podmínek na trhu, a proto jejich ekonomická produkce vykazuje větší výkyvy v souladu s agregátním cyklem. Zmíněné mikroekonomické faktory spočívají v tvrzení, že firmy v bohatších regionech mohou vesměs účinněji čelit recesím.

Naopak teorie kumulativního růstu či koncept Nové ekonomické geografie předpokládají spíše procyklický pohyb ukazatelů vývoje regionální diferenciace, protože všeobecná hospodářská expanze zvýší vnější poptávku po exportním zboží. Tento původní impuls je nadále posílen prostřednictvím kumulativních mechanismů, jež jsou nejlépe vyvinuty ve vyspělých bohatých regionech. Naopak recese vnější poptávku opět sníží, což bude mít větší dopad opět na regiony vyšším exportním potenciálem. Zjednodušeně řečeno vyspělé regiony jsou více zapojeny do ekonomického systému. Profitují z všeobecné ekonomické expanze a naopak více podléhají hospodářským oslabením (srovnej s konceptem chráněných ekonomik; viz Rodríguez-Pose, Fratesi 2003).

Podobná východiska poskytují i inovační teorie. Podle nich vychází expanze ekonomiky primárně z nejvyspělejších regionů, neboť v nich vznikají či jako první adaptují klíčové inovace, jež v této skupině teorií představují hlavní zdroj ekonomického rozvoje. Původní impuls tedy vychází z nejvyspělejších regionů a šíří se regionálním systémem, přičemž rychlost a intenzita šíření tohoto impulsu závisí na integraci jednotek vzájemnými socioekonomickými vazbami.

Klíčová hypotéza této práce vyslovená v úvodní kapitole předpokládá, že hospodářský cyklus se v regionálním systému šíří difúzí, přičemž nositeli původního impulsu jsou nejvyspělejší, převážně metropolitní regiony. Další šíření cyklu závisí na integraci jednotlivých regionů do regionálního systému. To platí pro období expanze, a proto lze očekávat růst regionální diferenciace především na

počátku této fáze a s postupující ekonomickou expanzí dochází spíše ke stabilizaci či dokonce poklesu regionálních rozdílů. Naproti tomu na počátku všeobecného ekonomického oslabení lze předpokládat opětovný nárůst diferenciací, když nejvyspělejší vůdčí regiony budou vstupovat do recese pozvolněji. Mohou se totiž projevit výše zmíněné odvětvové a mikroekonomické faktory, jako jsou specializace chudších regionů na hospodářská odvětví citlivější ke změnám podmínek, relativně nižší odolnost místních ekonomických subjektů a všeobecně nižší stupeň diverzifikace ekonomické aktivity. V dalším průběhu postihuje recese i bohaté regiony, což povede k poklesu regionálních rozdílů.

Průřezová analýza vývoje regionální diferenciací napříč fázemi hospodářského cyklu nedokáže potvrdit či vyvrátit vyslovenou hypotézu, neboť předpokládá linearitu sledovaného vztahu. Výsledek analýzy pro modelové státy poskytuje nejednoznačný obraz. Zatímco Belgie a v menší míře i Španělsko a Francie vykazují procyklické chování vývoje regionálních rozdílů, v případě Nizozemska a Rakouska nelze rozpoznat žádný zřetelný vztah. Tato nejednoznačnost koresponduje s protichůdnými poznatky ostatních prací (viz kapitola 4) a naznačuje, že mezi vývojem regionální diferenciací a průběhem hospodářského cyklu nebude lineární závislost.

Následná grafická analýza již umožňuje s určitými výhradami přijmout vyslovenou hypotézu. S výjimkou Španělska v prvním a Itálie a Rakouska ve druhém období, kde se projevila některá specifika regionálního vzorce či odvětvové šoky, ve všech případech platí, že každá výrazná ekonomická expanze s sebou přináší znatelný nárůst regionálních rozdílů a to především na jejím počátku. Na konci vzestupné fáze cyklu došlo ke stabilizaci regionální variability či v některých případech i k jejímu velmi mírnému poklesu. Fáze recese na rozdíl od expanze nevykazuje natolik pravidelný vzorec, co se týče sledovaného vztahu. Nicméně lze konstatovat, že v době hlubokého propadu celkové produkce má regionální variabilita tendenci spíše klesat, či zpomalovat svůj nárůst.

Na tomto místě je třeba zmínit ještě jeden důležitý poznatek. Hospodářský cyklus ovlivňuje regionální vývoj, avšak až na určité výjimky nedokáže zvrátit dominující tendenci. Pokud ve střednědobém horizontu probíhá divergence regionálních disparit, pak expanze s sebou přináší její zrychlení a recese obvykle zpomalení. Platí to analogicky, ovšem s opačným znaménkem, i v případě, že dominuje divergence. Je to dáno tím, že v této práci sledovaný typ hospodářského cyklu představuje pouze krátkodobé fluktuace ekonomické produkce převážně kvantitativního charakteru, zatímco dlouhodobá tendence regionálního vývoje má spíše kvalitativní povahu. Podmíněnost dlouhodobé tendence regionálního vývoje lze tedy hledat spíše v cyklech tzv. dlouhých vln (viz geografická interpretace teorie stádií; Hampl 2005).

Druhá hypotéza o vůdčí pozici ekonomik metropolitních regionů byla rovněž potvrzena, ačkoli se vyskytlo i několik výjimek, jež byly způsobeny specifickým regionálním vzorcem či vlivem silných odvětvových šoků. Relativní ekonomická úroveň metropolitních regionů narůstala v době oživení celého hospodářství, či dokonce ještě před ním. Svým významem pak tlačily národní hospodářství do

expanze, která se z nich šířila do ostatních regionů. Částečně tento vzorec neplatí pro Nizozemsko, kde v obou obdobích vůdčí region představoval Utrecht. Neplatí rovněž pro Vídeň, kde se ve druhém období projevovalo užší vymezení metropolitního regionu, přičemž došlo k hospodářskému rozvoji zázemí hlavního města.

Naproti tomu platnost hypotézy o větší cykličnosti regionálních ekonomik specializovaných na průmysl nelze potvrdit. Již analýza odvětvových cyklů ukázala, že průmyslová výroba nevykazuje výrazně vyšší variabilitu výstupu ve srovnání s tržními službami. Toto se také projevovalo na velmi neznatelném rozdílu v amplitudě regionálních cyklů. Tyto rozdíly odpovídaly spíše specifickému cyklickému vývoji jednotlivých odvětví. Tabulka 5 však ukazuje, že regiony s vyšším podílem průmyslu vykazovaly mírně vyšší citlivost k negativním fluktuacím. Ve všech analyzovaných recesích byl ekonomický růst průmyslových regionů nižší než celostátní průměr, i když tento vztah byl statisticky signifikantní pouze v případě recese na přelomu milénia.

Tab. 5: Vztah úspěšnosti regionů v jednotlivých fázích a jejich odvětvové specializace

	recese 0	expanze 1	recese 1	expanze 2	recese 2
průmysl	-0,154	0,009	-0,074	-0,267*	-0,302**
netržní služby	-0,008	-0,023	0,136	0,086	0,403**
tržní služby	0,204	0,113	-0,015	0,179	0,048

Pozn.: Spearmanův koeficient korelace mezi relativním průměrným ekonomickým růstem regionů za danou fázi národního cyklu a jejich indexem specializace na dané odvětví (relativní podíl odvětví na hrubé přidané hodnotě); číslo u názvu fáze vyjadřuje jejich časovou posloupnost; recese 0, expanze 1 a recese 1 postihují první sledované období a expanze 2 a recese 2 postihují druhé sledované období; * signifikantní na 95% hladině významnosti; ** signifikantní na 99% hladině významnosti; recese 0 nezahrnuje regiony Nizozemska a Španělska; recese 1 nezahrnuje regiony Itálie.

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), INSEE (2002), vlastní výpočty

Nicméně je možné identifikovat skupinu tzv. rozvojových regionů s výrazněji podprůměrnou výchozí ekonomickou výkonností, jejichž relativní ekonomická úroveň výrazně rostla v průběhu expanze a naopak znatelně klesala v období recese. Ve většině případů jde o regiony, které se nacházejí v širším zázemí metropolitních regionů a dochází v nich k rozvoji průmyslových aktivit. Příkladem mohou být regiony Champagne-Ardenne a ve druhém období rovněž Bourgogne ve východním zázemí Ile de France, Niederösterreich a především Burgenland v Rakousku. Dále do této skupiny patří i nizozemský Limburg (ležící v zázemí vyspělého průmyslového regionu Noord-Brabant), který prošel konverzí těžkého průmyslu a rozvíjí se zde moderní průmyslová odvětví. Podobně jako Limburg je tomu i v případě Cantabrie nacházející se v blízkosti vyspělého průmyslového Baskicka. Surčitými výhradami bylo možné zařadit do této kategorie i italské Abruzzo a španělský Castilla-la Mancha. Ukazuje se zde význam prostorové blízkosti pro šíření ekonomického růstu. V období expanze se hospodářský růst přesouvá z metropolitních či jiných vyspělých regionů prostorovou difúzí především

do geograficky blízkých regionů. V době zhoršení podmínek v ekonomice však tyto rozvojové regiony vykazují větší propad produkce ve srovnání s vyspělými regiony.

Hypotézu o nižší amplitudě cyklů v případě regionů z vysokým podílem sociálních služeb a veřejné administrativy je také velmi obtížné přijmout. Tabulka 5 opět naznačuje částečně inverzní vztah ve srovnání s regiony specializovanými spíše na průmysl. Regiony s relativně vyšším podílem sociálních služeb a veřejné administrativy vykazovaly především ve druhém období větší odolnost vůči recesi. Nicméně koeficienty korelace nejsou příliš vysoké a o prokázané statistické závislosti můžeme hovořit pouze v recesi na přelomu milénia.

Můžeme tedy shrnout, že výsledky analýz naznačují spíše procyklické chování vývoje regionální diferenciace. Nicméně se ukázalo, že tento vztah má spíše nelineární charakter (S- či obrácené U-křivky) a větší pravidelnost vykazuje v období expanze. V období recese se mnohem více projevuje odvětvová specializace regionů a různý cyklický průběh klíčových odvětví. Rovněž se podařilo prokázat vůdčí roli metropolitních regionů jako nositelů impulsu při ekonomickém oživení. V případě ostatních regionů se na průběhu jejich relativní ekonomické úrovně projevovaly mnohem více odvětvově specifické šoky v závislosti na jejich specializaci.

Je však třeba upozornit na několik problémů spojených s těmito závěry a formulovat doporučení pro další výzkum. Především se jedná o nedostatečně dlouhou konzistentní časovou řadu dat. Jak se ukázalo při empirické analýze, každý hospodářský cyklus je částečně odlišný, co se týče jeho dopadu na regionální vývoj. Naše výsledky poskytují obraz sledovaného vztahu pouze za dva v některých případech tři hospodářské cykly. S tím souvisí i fakt, že tato práce zkoumá pouze střednědobý (Junglarův) cyklus, jež přináší spíše kvantitativní charakter změn. Proto by bylo zajímavé a přínosné spolu s krátko- až střednědobými fluktuacemi analyzovat i dlouhodobý a spíše kvalitativní cyklus dlouhých vln. Je pravděpodobné, že by tak bylo možné nalézt určitou souvislost tohoto cyklu se změnami dlouhodobých tendencí regionálního vývoje.

Další problém této práce představuje pouze jedna měřítková úroveň analýzy. Jak bylo již několikrát zmíněno, regionální vývoj je proces, při jehož sledování velmi závisí na zvoleném měřítku. Z tohoto důvodu je možné se domnívat, že by se výsledky prováděných analýz na různých řádovostních úrovních lišily.

Poslední připomínka a zároveň doporučení pro další výzkum se týká zvolených ukazatelů. Použití více různých ukazatelů by rovněž rozšířilo prostor explanace dosažených výsledků. V tomto směru lze doporučit sledování vývoje regionální diferenciace v míře zaměstnanosti, podnikatelské aktivity a případně i investic firem a spotřeby domácností. Především nedostatek kvalitních a dostatečně podrobných dat v delší časové perspektivě na regionální úrovni brání zohlednění těchto připomínek a doporučení již v této práci.

10. LITERATURA A ZDROJE DAT

- ABRAHAM, F. (2002): Regional Adjustment and Convergence in Euroland. In: Meeusen, W., Villaverde, J. (eds.): Convergence issues in the European Union. Edward Elgar, Cheltenham, s. 9 - 21
- ARMSTRONG, H., TAYLOR, J. (1993): Regional economics and policy, 2nd ed. Harvester Wheatsheaf, New York, 397 s.
- AUDAS, R.P., MACKAY, R.R. (1997): A tale of two recessions. *Regional Studies*, 31, č. 9, s. 867 - 87
- BARRO, R.J., SALA-I-MARTIN, X. (1991): Convergence Across States and Regions. *Brookings Papers on Economic Activity*, č. 1, s. 107 - 158
- BELKE, A., HEINE, J.M. (2004): Specialisation Patterns and the Synchronicity of Regional Employment Cycles in Europe. Institute for the Study of Labour, Discussion Paper No. 1439, 26 s.
- BLAŽEK, J. (1999): Teorie regionálního vývoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu? *Geografie - Sborník ČGS*, č. 3, str. 141 - 159.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje (nástin, kritika, klasifikace). Karolinum, Praha, 211 s.
- BOEHM E.A. (2001): The Contribution of Economic Indicator Analysis to Understanding and Forecasting Business Cycles. Melbourne Institute Working Paper, č. 17/01, 60 s.
- BOLDRIN, M., CANOVA, F. (2001): Inequality and Convergence in Europe's Regions: Reconsidering European Regional Policy. *Economic Policy* 32, 207 - 253.
- BRÜLHART, M., TRAEGER, R. (2003): An Account of Geographic Concentration Patterns in Europe, HWWA Diskussion Paper 226, 39 s.
- BUTTON, K.J., PENTECOST, E.J. (1999): Regional Economic Performance within the European Union. Edward Elgar, Cheltenham, 209 s.
- CASELLAS, A., GALLEY, C.C. (1999): Regional definitions in the European Union: A question of disparities? *Regional Studies*, 33, č. 6, s. 551 - 558
- CASTELLS, A., ESPASA, M. (2003): Do Structural Actions Contribute to Reduced Regional Disparities in the European Union? In: Funck, B., Pizzati, L. (eds): European Integration, Regional Policy and Growth. The World Bank, Washington, s. 157 - 176
- CLARK, T.E. (1998): Employment Fluctuations in U.S. Regions and Industries: The Roles of National, Regional-Specific and Industry-Specific Shocks. *Journal of Labor Economics* 16, č. 1, s. 202 - 229
- DALSGAARD, T., ELMESKOV J., CYN-YOUNG PARK (2001): Ongoing Changes in the Business Cycle - Evidence and Causes. OECD Economics Department Working Paper, č. 315, 67 s.
- DE HAAN, J., INKLAAR, R., JONG-A-PIN, R. (2005): Will business cycles in the Euro Area converge? A critical survey of empirical research. CCSO Working paper 2005/08, Centre for Economic Research, University of Groningen, 44 s.
- DE LA FUENTE, A. (1998): What kind of regional convergence. CEPR Discussion Papers No. 1924, 32 s. [<http://www.fedea.es/hojas/publicado.html>]
- DE LA FUENTE, A. (2003): Does Cohesion Policy Work? Some General Consideration and Evidence from Spain. In: Funck, B., Pizzati, L. (eds): European Integration, Regional Policy and Growth. The World Bank, Washington, s. 153 - 165
- DEMERTZIS, M., HUGHES HALLET, A. (1996): Regional Inequalities and Business Cycle: An Explanation of Rise in European Unemployment. *Regional Studies*, 30, č. 1, s. 15 - 29

- DIEBOLD, F.X., RUDEBUSCH, G.D. (1994): Measuring Business Cycle: a Modern perspective. NBER Working Paper, č. 4643, 33 s.
- DOMAŃSKI, R. (2002): Differentiation and fluctuation in the economies of regions. In: Domański, R. (ed.): Cities and regions in an enlarging European Union. Studia regionalia 10, Polish Academy of Sciences, Warszawa, s. 11 - 28
- DORNBUSH, R., FISCHER, S. (1994): Makroekonomie. SPN a Nadace Economics, Praha, 602 s.
- DUNFORD, M., PERRONS, D. (1994): Regional inequality, regimes of accumulation and economic development in contemporary Europe. Transactions of the Institute of British Geographers, 19, č. 2, s. 163 - 182.
- DUNFORD, M., SMITH, A. (2000): Catching up or falling behind? Economic performance and regional trajectories in the "New Europe". Economic Geography, 76, č. 2, s. 169 – 195
- ENGELHARDT, L.M. (2004): Business Cycles in an International Context. Ludwig von Mises Institute Working Paper, 11 s.
- ERECO (1995a): European Regional Prospects; Analysis and Forecasts to the Year 1999 for European Cities and Regions; Volume 1: Main Report. European Economic Research and Advisory Consortium, Cambridge Econometrics, Cambridge UK, 286 s.
- ERECO (1995b): European Regional Prospects; Analysis and Forecasts to the Year 1999 for European Cities and Regions; Volume 2: Detailed Historical Data and Projections by Region and Sector. European Economic Research and Advisory Consortium, Cambridge Econometrics, Cambridge UK, 113 s.
- EUROPEAN COMMISSION (2001): Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory. Second report on Economic and Social Cohesion. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EUROPEAN COMMISSION (2004): A new partnership for cohesion: convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EUROSTAT (1996): Regions = Régions: statistical yearbook – 1995. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 200 s.
- EUROSTAT (1997): Regions = Régions: statistical yearbook - 1997. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 262 s.
- EUROSTAT (2006): General and regional statistics. Eurostat. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136162,0_45572076&_dad=portal&_schema=PORTAL]
- FUNCK, B., PIZZATI, L. (2003): European Integration, Regional Policy and Growth. The World Bank, Washington, 271 s.
- GARDINER, B., MARTIN, R., TYLER, P. (2004): Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. European Regional Science Association Conference Paper, 36 s.
- GARRISON, R.W. (1989): The Austrian Theory of the Business Cycle In the Light of Modern Macroeconomics. Review of Austrian Economics, vol. 3, s. 3 - 29
- GARRISON, R.W. (2001): Is the Economy Cyclical? – It Just Ain't So! Ideas on Liberty, vol. 51, no. 9, s. 6 - 7. [<http://www.auburn.edu/~garriro/cycle.htm>]
- GOLDSTEIN, J.S. (1988): Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. Yale University Press, New Haven, 433 s.
- GREEN, A.E., OWEN, D.W., WINNETT, C.M. (1994): The changing geography of recession: analyses of local unemployment time series. Transactions of the Institute of British Geographers, 19, č. 2, s. 142 - 162.

- HÁJEK, M., BEZDĚK, V. (2001): Odhad potenciálního produktu a produkční mezery v ČR. Politická ekonomie, č. 4, s. 473 - 491
- HALLET, M. (2000): Regional Specialization and Concentration in the EU. European Commission Economic Papers, č. 141, 29 s.
- HAMPL, M. (1997): Geographical Unevenness in Nature and Society: Law or „Removable“ Randomness? Acta Universitatis Carolinae, Geographica XXXII, Karolinum, s. 11 - 26
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, 147 s.
- HAMPL, M. A KOL. (eds.) (2001): Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, 328 s.
- HECZKO, S. (2003): Nástin interdisciplinární analýzy cyklického vývoje tržních ekonomik [Disertační práce]. Katedra makroekonomie, Národohospodářská fakulta, VŠE, Praha, 158 s.
- HESTON, A., SUMMERS, R., ATEN B. (2002): Penn World Table Version 6.1, Center for International Comparisons at the University of Pennsylvania (CICUP). [http://pwt.econ.upenn.edu/php_site/pwt61_form.php]
- HOLMAN, R. A KOL. (eds.) (2001): Dějiny ekonomického myšlení. C. H. Beck, Praha, 544 s.
- CHATTERJI, M., DEWHURST, J.H. (1996): Convergence Clubs and Relative Economic Performance in Great Britain: 1977 - 1991. Regional Studies, 30, č. 1, s. 31 - 40
- CHESHIRE, P., CARONARO, G. (1995): Convergence/Divergence in Regional Growth Rates: an empty black box? Diskussion Papers in Urban and Regional Economics, Serie C, VIII, č. 109, 32 s.
- CHISHOLM, M. (1990): Regions in recession and resurgence. Unwin Hyman, London, 217 s.
- INSÉE (2006): Produits Intérieurs Bruts Régionaux (PIBR) en valeur en millions d'euros. Institut National de la Statistique et des Études Économiques, [http://www.insee.fr/fr/region/accueil_region.htm]
- IOANNIDES, Y. AND PETRAKOS, G. (2000): Regional disparities in Greece: the performance of Crete, Peloponnese and Thessaly. EIB Papers, 5, č. 1, s. 31 - 60
- JOHNSON, P. (1991): Dějiny dvacátého století. Rozmluvy, Praha, 845 s.
- KANGASHARJU, A., PEKKALA, S. (2000): The Effects of Aggregate Fluctuations on Regional Economics Disparities in Finland. Pellervo Economic Research Institute Working Papers, č. 24, 27 s.
- KEUNE, M. (2001): Regions, Regional Institutions and Regional Development. Seed Working Paper, č. 16, 41 s.
- KOUPARITSAS, M.A. (2001): Is the United States an optimum currency area? An empirical analysis of regional business cycles. Federal Reserve Bank of Chicago Working Paper No. 2001-22, 22 s.
- KRUGMAN, P. (1991): Geography and Trade. The MIT Press, Cambridge MA, 142 s.
- LEIMGRUBER, W. (1994): Marginality and Marginal Regions: Problems of Definition. In: Chang, C.D., Jou, S., Lu, Y. (eds.): Marginality and Development Issues in Marginal Regions. IGU, Taipei, Taiwan, s. 1 - 18
- LUCAS, R.E. (1994): Studies in business-cycle theory. MIT Press London, Cambridge, 300 s.
- LUTZ, A.G. (2002): Business Cycle Theory. Oxford University Press, New York, 165 s.
- MANKIW, G.N. (1999): Zásady ekonomie. Grada Publishing, Praha, 763 s.

- MARTIN, P. (2003): Public Policies and Economic Geography. In: Funck, B., Pizzati, L. (eds): European Integration, Regional Policy and Growth. The World Bank, Washington, s. 19 - 32
- MARTIN, R. (1999): The new 'geographical turn' in economics: Some critical reflections. Cambridge Journal of Economics, 23, č. 1, s. 65 – 91
- MARTIN, R., SUNLEY, P. (1998): Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development. Economic Geography, 74, č. 3, s. 201 - 227
- MEEUSEN, W., VILLAVERDE, J. (eds.) (2002): Convergence issues in the European Union. Edward Edgar, Cheltenham, 238 s.
- NAHUIS, R., PARIKH, A. (2002): Factor Mobility and Regional Disparities: East, West, Home's Best? CPB Discussion Paper. No. 004, 33 s.
- NOVOTNÝ, J. (2003): Společensko-ekonomická diferenciacie světa se zvláštním důrazem k rozdílům regionálním. [disertační práce] Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova Praha, 150 s.
- OWYANG, M.T., PIGER, J., WALL, H.J. (2003): Business Cycle Phases in U.S. States. Federal Reserve Bank of St. Luis Working Paper, č. 2003-011E, 31 s.
- PARTRIDGE, M.D., RICKMAN, D.S. (2002): Did the New Economy vanquish the regional business cycle? Contemporary Economic Policy. Huntington Brach, 20, č. 4, s. 456 - 470
- PAVLÍK, Z., KÜHNEL, K. (1985): Úvod do kvantitativních metod pro geografii. SPN, Praha, 267 s.
- PEHKONEN, J., TERVO, H. (1998): Persistence and turnover in regional unemployment disparities. Regional Studies, 32, č. 5, s. 445 - 458
- PEKKALA, S. (2000): Aggregate economic fluctuations and regional convergence: the Finnish case 1988-95, Applied Economics, 32, s. 211 - 219
- PENTECOST, E.J. (2002): A Quarter of Century of Real GDP and Growth Rate Convergence and Divergence in the EU. In: Meeusen, W., Villaverde, J. (eds.): Convergence issues in the European Union. Edward Edgar, Cheltenham, s. 23 - 39
- PÉREZ, P.J., OSBORN, D.R., ARTIS, M. (2003): The International Business Cycle in a Changing World: Volatility and the Propagation of Shocks. Discussion Paper Series, Centre for Growth and Business Cycle Research, University of Manchester, 35 s. [<http://www.ses.man.ac.uk/cgbcr/discussi.htm>]
- PETRAKOS, G., RODRÍGUEZ-POSE, A., ROVOLIS, A. (2003): Growth, Integration and Regional Inequality in Europe, Discussion Paper Series University of Thessaly, č. 9(3): 39 - 62.
- POTULKA A KOL. (eds.) (2003): Průvodce strukturálními fondy Evropské unie. IREAS, Institut pro strukturální politiku, Praha, 195 s.
- QUAH, D.T. (1996): Regional Convergence Clusters across Europe. Centre for Economic Performance Discussion Paper No. 274, 8 s.
- QUAH, D.T. (1995): Aggregate and Regional Disaggregate Fluctuations. Centre for Economic Performance Discussion Paper, č. 275, 26 s.
- RODRÍGUEZ-POSE, A., FRATESI, U. (2003): Regional economic cycles and the emergence of sheltered economies in the periphery of the EU. Paper submitted to the ERSA 2003 Congress, University of Jyväskylä, 32 s.
- SALA-I-MARTIN, X. (1996): Regional cohesion: Evidence and theories of regional growth and convergence. European Economic Review, 40, s. 1325 - 1352
- SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D. (1995): Ekonomie. Svoboda, Praha, 1011 s.

- SCHMIDT, M.H. (1998): An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policies. In: Jussila, H., Leimgruber, W., Majoral, R. (eds.): Perception of marginality, Theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space. Ashgate, Aldershot, s. 44 - 66
- SCHUMPETER, J.A. (1987) Teória hospodárskeho vývoja: analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu. Pravda, Bratislava, 478 s.
- SNOWDON, B., VANE, H.R. eds. (2002): An Encyclopedia of Macroeconomics. Edward Elgar, Cheltenham, 721 s.
- SOJKA, M. (1999): John Maynard Keynes a současná ekonomie. Grada Publishing, Praha, 156 s.
- STEINHERR, A. (2003): Issues and Constrains of Regional Convergence. In: Funck, B., Pizzati, L. (eds): European Integration, Regional Policy and Growth. The World Bank, Washington, s. 107 - 117
- SIRŮČEK, P. (2005): Teorie inovací J. A. Schumpetera a její rozpracování Valentou. Ekonomie a management, č. 3, s. 6 – 13
- SITRENDS (2002): France Quarterly Data 1955-2001. Sitrends, [http://www.sitrends.com/statistics/statistic.asp?STAT_ID=36]
- TEMPLE, M. (1994): Regional Economics. St. Martin's Press, New York, 301 s.
- TOMEŠ, J. (2001): Současné tendence vývoje regionální diferenciace ekonomiky v Evropě. In: Hampl, M. a kol. (ed.) (2001): Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, s. 169 - 190
- TOMŠÍK, J., KUBÍČEK, V. (2005): Je reálný hospodářský cyklus v České republice skutečně reálný? Scientia et Societas, 1, č. 1, Newton College, s. 4 - 16
- TONDL, G. (2001): Convergence after divergence: Regional growth in Europe. Springer, Wien, 247 s.
- ZARMOWITZ, V. (1991): What is a Business Cycle? NBER Working Paper, č. 3863, 86 s.
- ZARMOWITZ, V. (1999): Theory and History Behind Business Cycle. Are the 1990s the Onset of a Golden Age? NBER Working Paper, č. 7010, 52 s.
- ZVÁRA, K. (2001): Biostatistika. Karolinum, Praha, 210 s.

PŘÍLOHY

Příloha A: Přehled studií zabývajících se vztahem vývoje reg. diferenciaci a hosp. cyklu

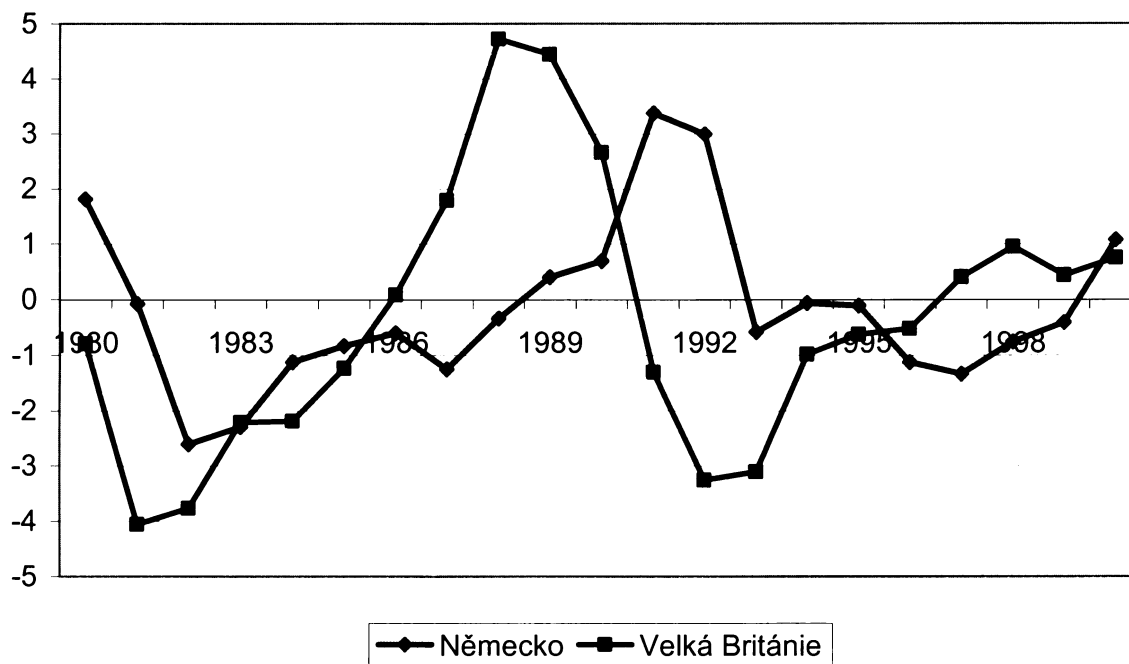
citace studie	charakter průběhu reg. diferenciaci	data metody	explanace dosažených výsledků
Armstrong, Taylor (1993)	proticyklický	míra nezam, reg. GB (South, North, Midlands); 1965-90 regrese změny reg. nezam. a změny národní nezam.	růst agregátní poptávky sníží nezaměstnanost více reg. s vysokou nezam. a opačně
Dunford, Perrons (1994)	proticyklický	kvalitativní srovnávací historická analýza fordismu (=růst) a postfordismu (=recese)	progresivní zdanění a sociální a regionální transfery v období fordismu X ekonomická liberalizace postfordismu
Quah (1995)	procyklický	příjem/os.; státy USA; 1982-90 pokročilé stat. metody	bohaté státy více profitují z expanze a táhnou jako první ekonomiku do recese
Quah (1996)	nejednoznačný	HDP; kombinace NUTS I-III; 1980-9 multifaktorová regrese mobility reg. distribuce	geografická blízkost a technologická difúze významnější než makroekonomické faktory
Chatterji, Dewhurst (1996)	procyklický	HDP/os; 11 regionů UK; 1977-91 β -konvergence	pouze konstatováno
Audas, MacKay (1997)	běžně proticyklický X opačně krize 1990-1	míra nezam.; britské NUTS I; 1983-93 korelace výchozí úrovně a průměrné změny HDP/os.	běžný průběh konstatován; krize 1990-1 zasáhla více bohaté reg. Jihu kvůli razantnímu poklesu trhu s bydlením
Pehkonen, Tervo (1998)	proticyklický	míra nezam.; 10 fin. okrsků 1963-93; 423 obcí 1975-93	1) asymetrická reakce regionů na exogenní šoky
		β -konvergence	2) rozdíly v rovnovážné míře nezam.
Button, Pentecost (1999)	procyklický	HDP/os; 11 regionů UK; 1975-93 variační koef. HDP/os v průběhu fází hosp. cyklu	pouze konstatováno
Ioannides, Petrakos (2000)	procyklický	rešerše řecké literatury a případové studie 3 řeckých reg. NUTS III	počátek expanze v centrech, ta se nešíří automaticky do periferie

pokračování příloha A

citace studie	charakter průběhu reg. diferenciací	data metody	explanace dosažených výsledků
Kangasharju, Pekkala (2000)	proticyklický (především růst rozdílů v období recese, opačná tendence slabší)	HDP; finské NUTS IV (86); 1988-97 variační koef. v produktivitě a zaměstnanosti v průběhu hosp. cyklu	1) orientace zaostávajících reg. na odvětví náchylných krizi 2) firmy z vyspělých reg. odolnější vůči krizi 3) klesající migrační aktivita během recese 4) klesající role nástrojů reg politiky během recese
Pekkala (2000)	proticyklický	HDP; finské NUTS IV (88); 1988-95 korelace: fáze hosp. cyklu a mobilita reg. distribuce	pracovní mobilita vyšší v období expanze než v recesi (podle Armstrong, Taylor 1993) Expanze začíná a je tažena z nejvyspělejších regionů.
Petrakos, Rodríguez-Pose, Rovolis (2003)	procyklický	NUTS II (8 zemí EU) 1981-97 regrese: vážený variační koeficient a míra růstu HDP	
Rodríguez-Pose, Fratesi (2003)	procyklický	HDP/os.; NUTS II (Řec, Špa, Port, Ita, Fra) index zaostávání	existence chráněných ekonomik (sheltered economies) tj. nejchudší regiony oddělené od trhu závislé na podpoře vlády
Gardiner, Martin, Tyler (2004)	proticyklický	HDP/odpracovaná hod.; NUTS II EU; 1980-01 β -konvergence	V expanzi mohou slabší regiony lépe využít svůj konvergenční potenciál podle neoklasického modelu

Zdroj: vlastní výzkum

Příloha B: Hospodářský cyklus Německa a Velké Británie (1980 - 2000)

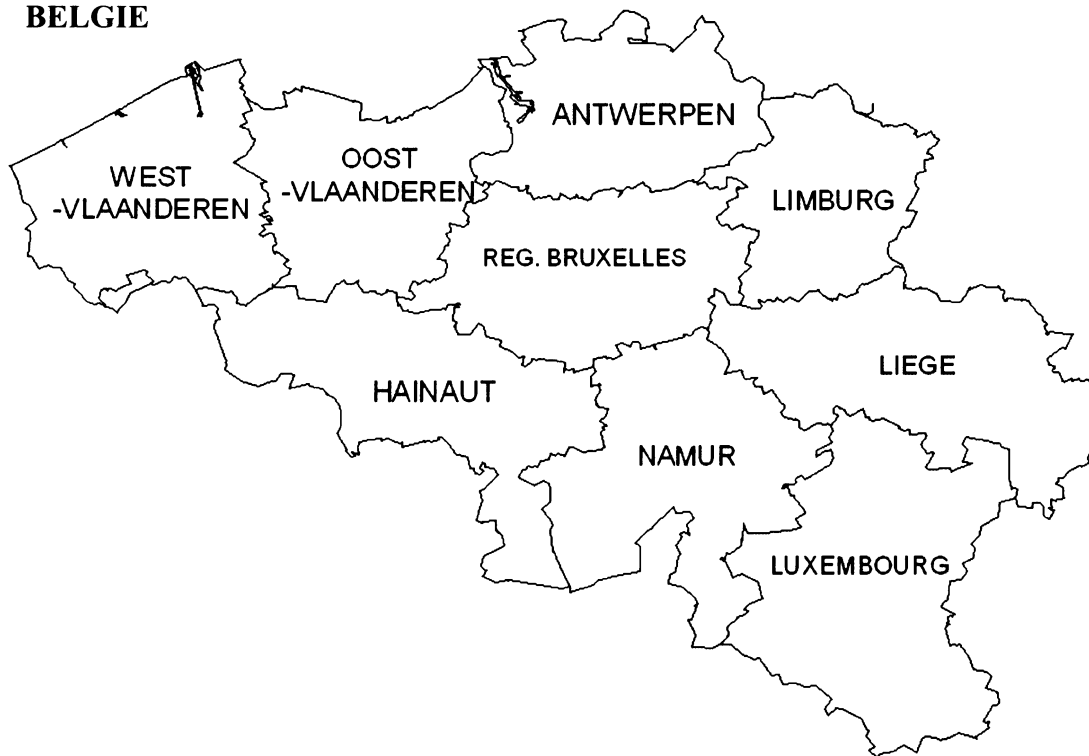
Pozn.: osa x - mezera produktu

Zdroj: Heston, Summers, Aten (2002)

Příloha C: Vymezení regionů NUTS II ve vybraných státech EU

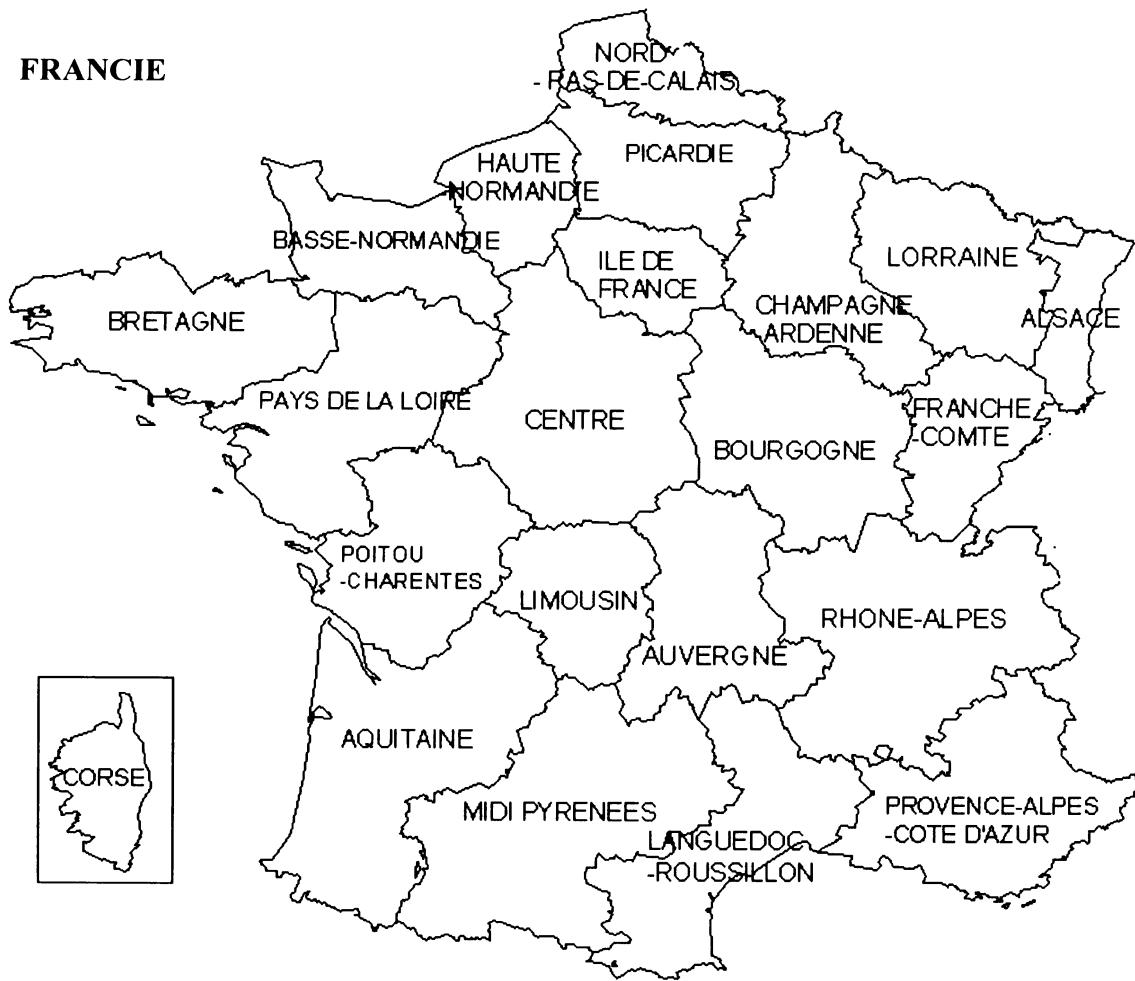
BELGIE

NIZOZEMSKO

FRANCIE

RAKOUSKO

ITÁLIE

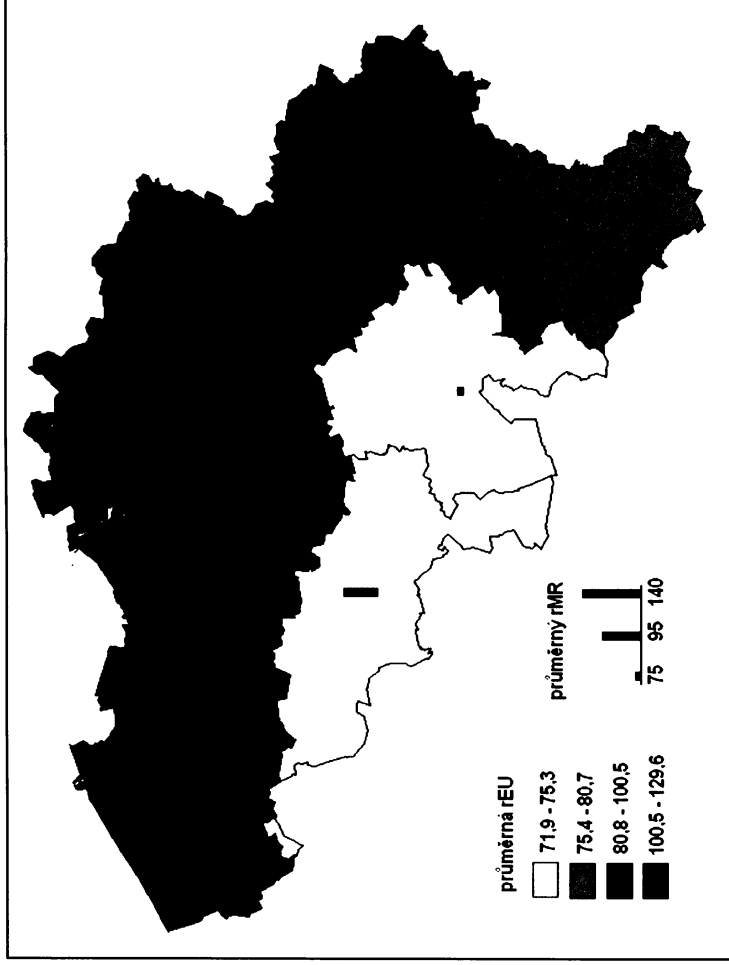

ŠPANĚLSKO

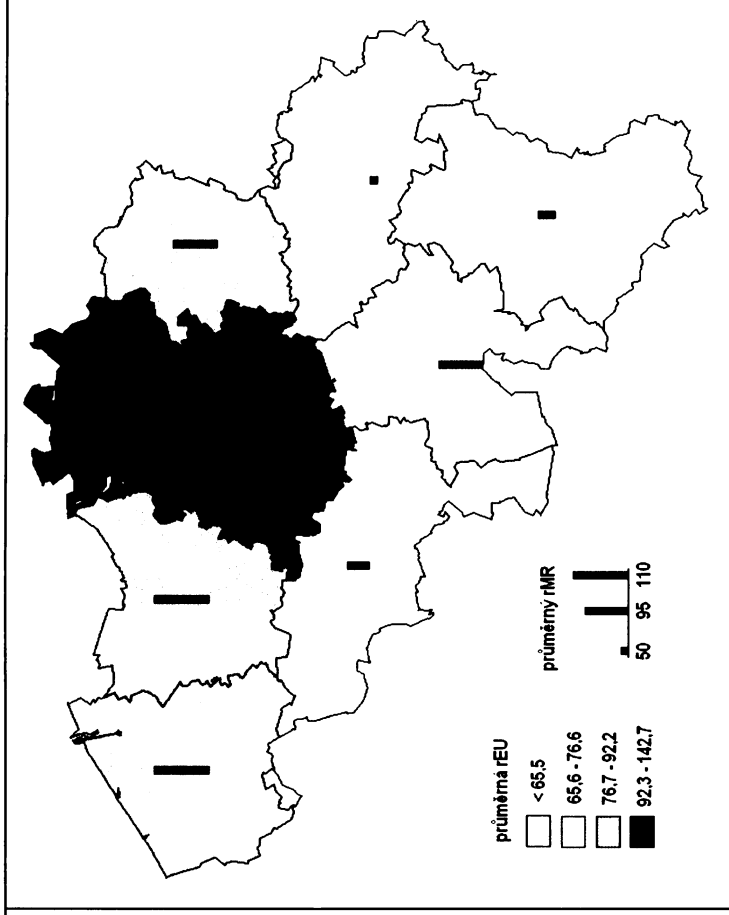

Příloha D: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Belgie

období 1983 - 1994

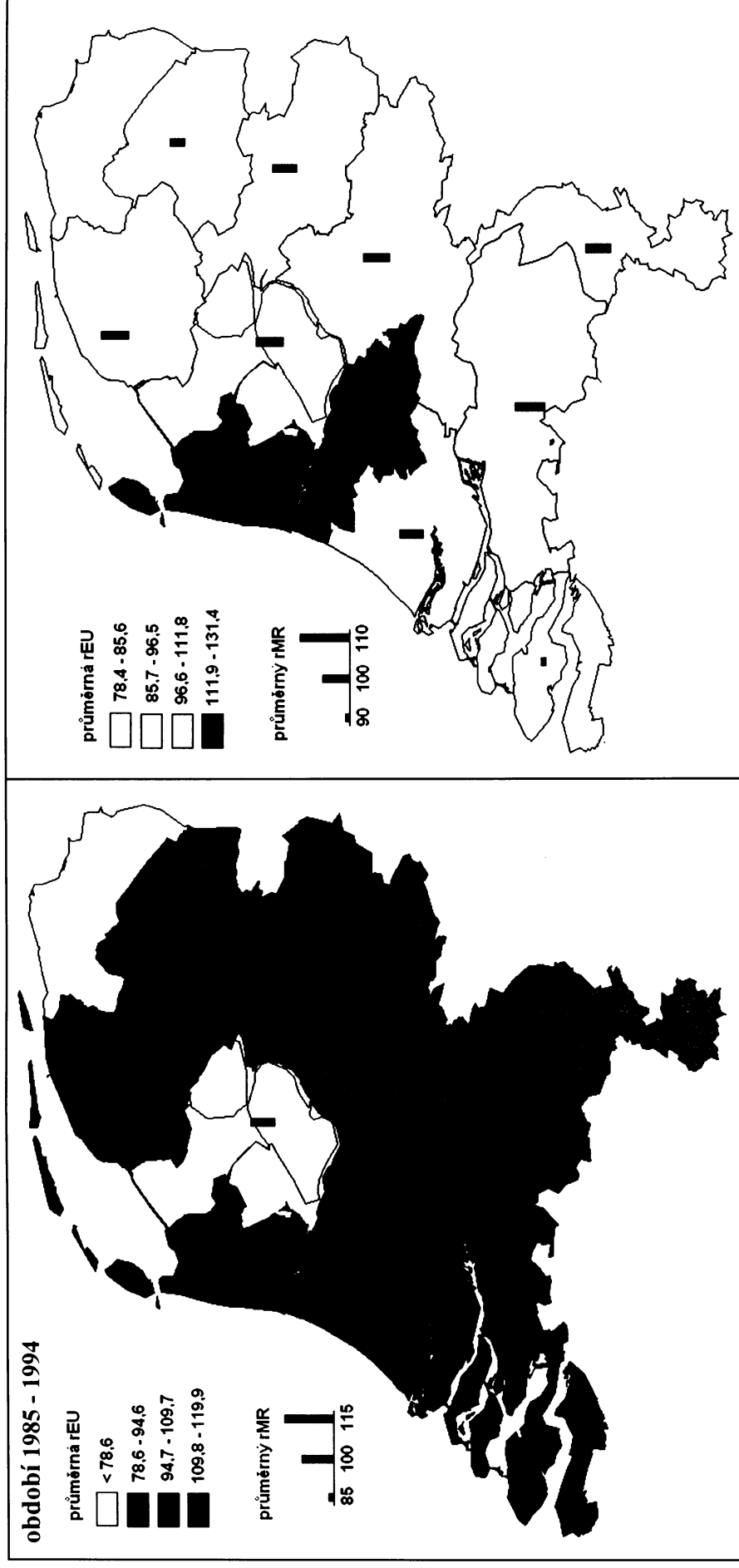
období 1995 - 2003

Pozn.: průměrná rEU – průměrná trendová hodnota hrubé přidané hodnoty na obyvatele za sledované období (Belgie = 100); průměrný rMR – průměrný meziroční růst této hodnoty (Belgie = 100)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), INSEE (2002), vlastní výpočty

Příloha E: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Nizozemska

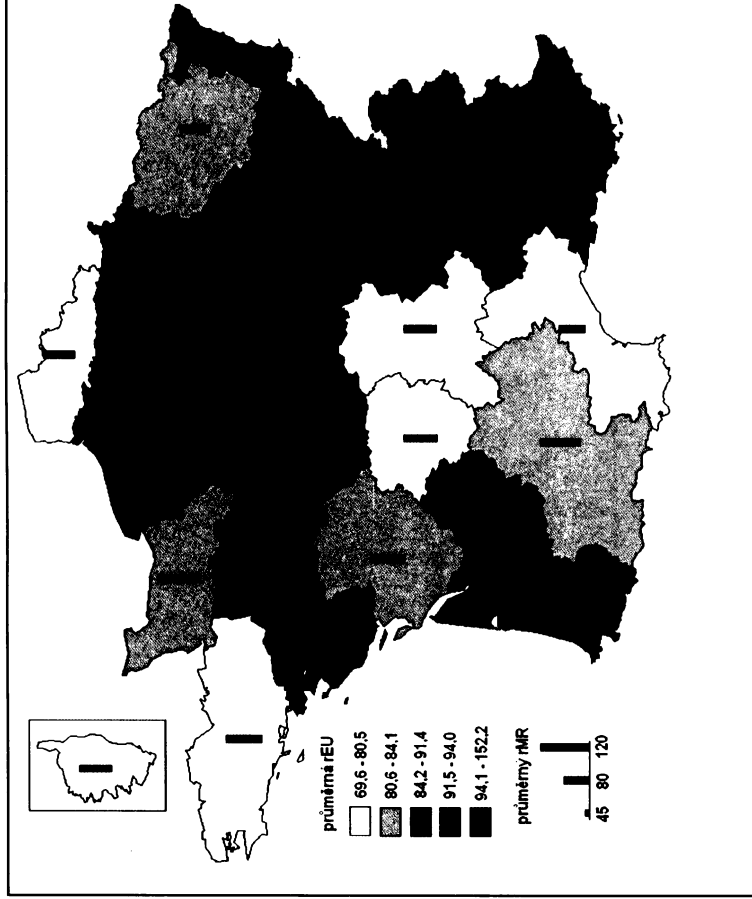

Pozn.: průměrná rEU – průměrná trendová hodnota hrubé přidané hodnoty na obyvatele za sledované období (Nizozemsko = 100); průměrný rMR – průměrný meziroční růst této hodnoty (Nizozemsko = 100); region

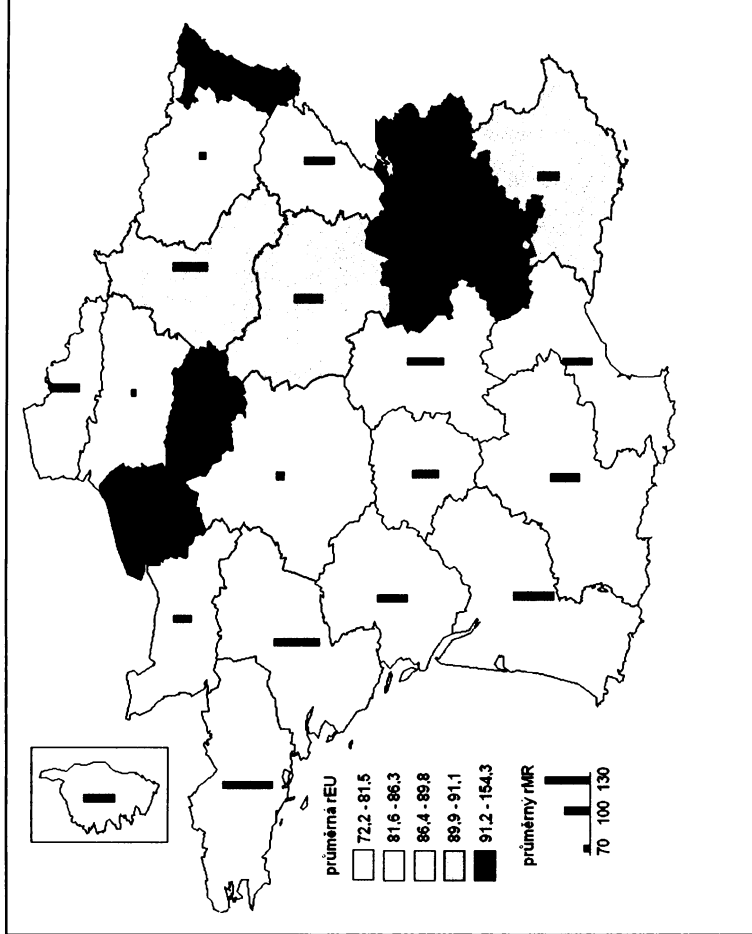
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Příloha F: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Francie

období 1983 - 1992

období 1992 - 2002

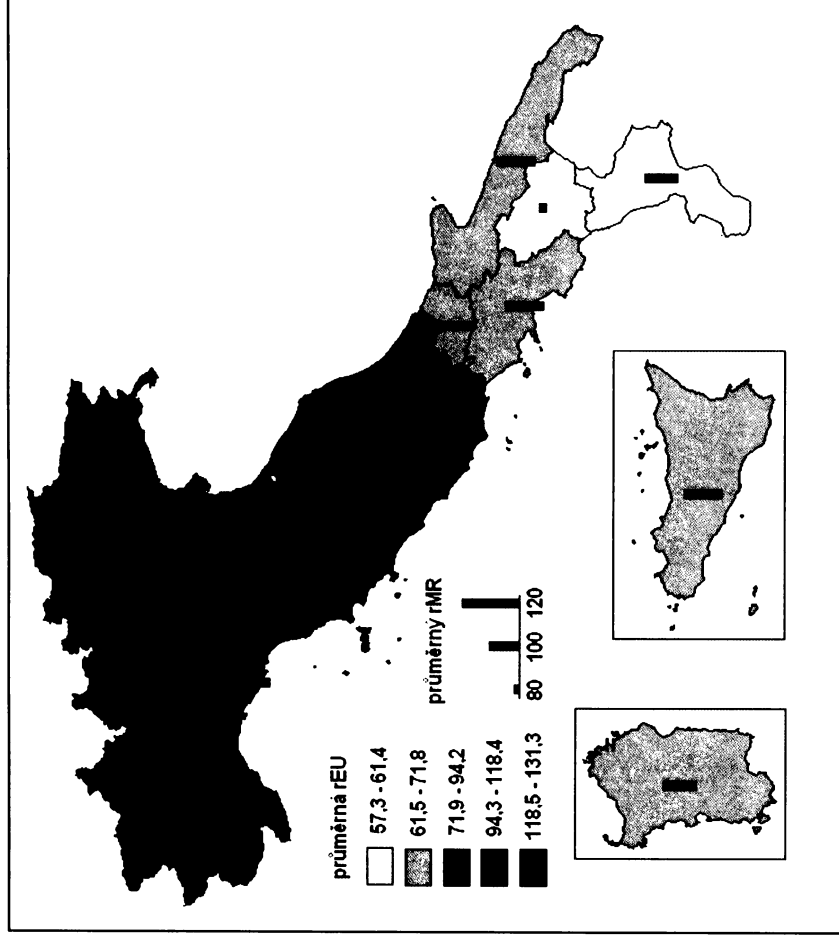

Pozn.: průměrná rEU – průměrná trendová hodnota hrubé přidané hodnoty na obyvatele za sledované období (Francie = 100); průměrný rMR – průměrný meziroční růst této hodnoty (Francie = 100)

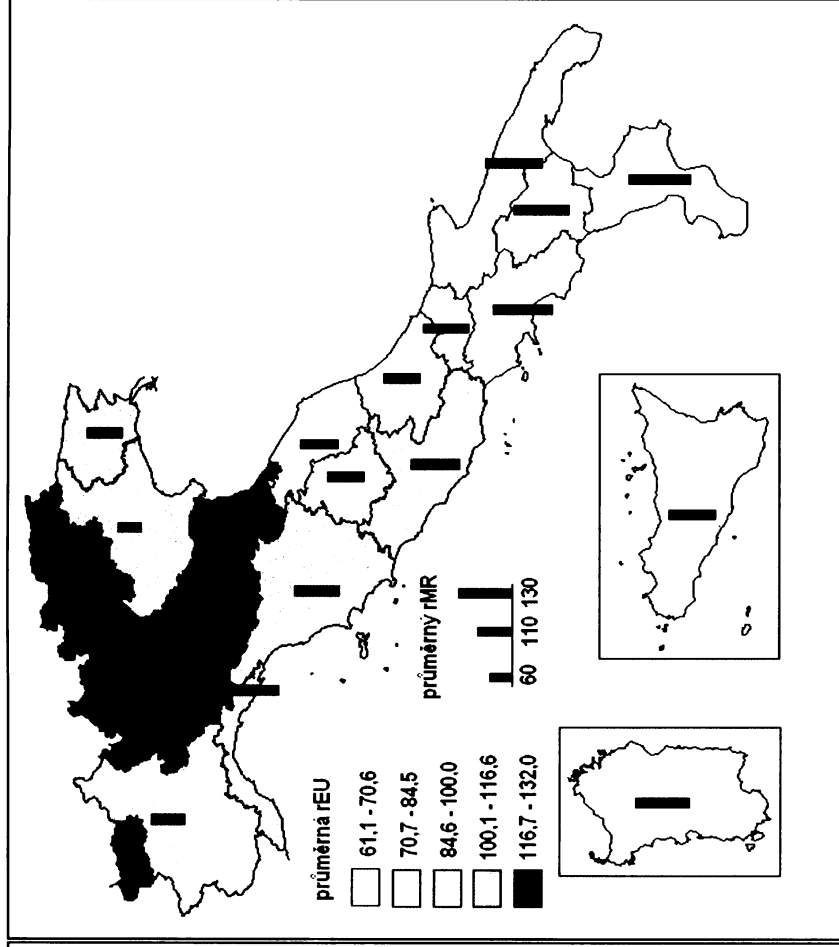
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), INSEE (2002), vlastní výpočty

Příloha G: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Itálie

období 1983 - 1992

období 1995 - 2002

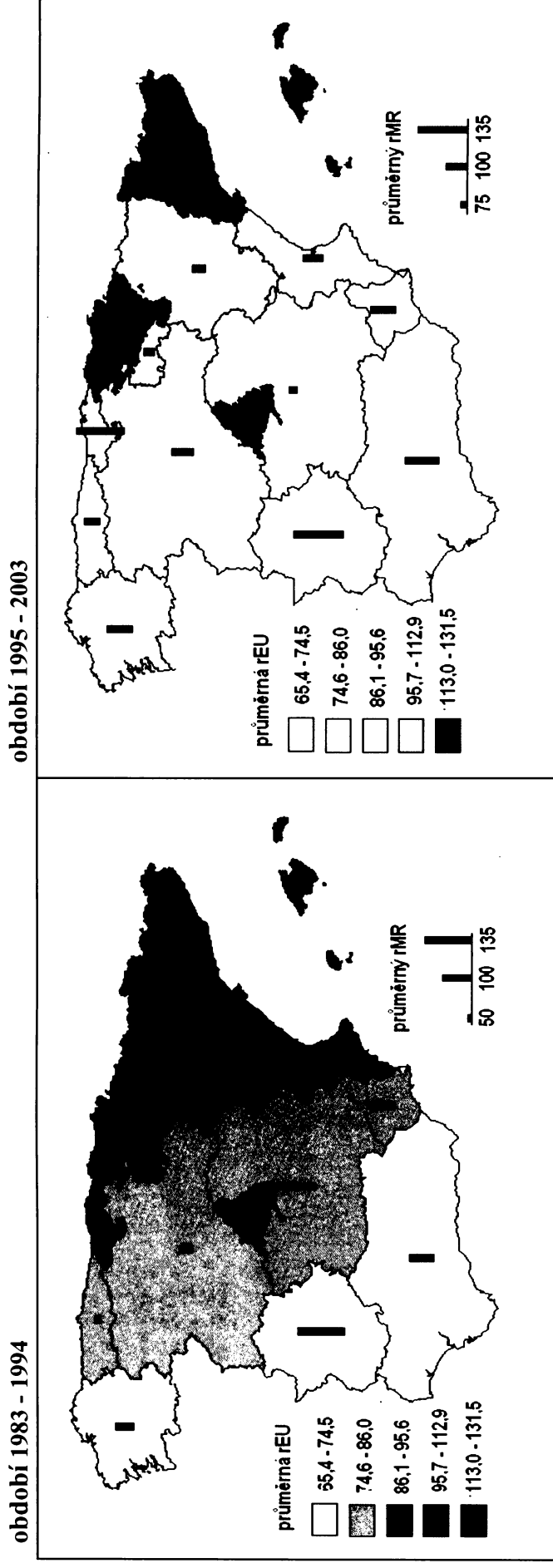

Pozn.: průměrná rEU – průměrná trendová hodnota hrubé přidané hodnoty na obyvatele za sledované období (Itálie = 100); průměrný rMR – průměrný meziroční růst této hodnoty (Itálie = 100)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

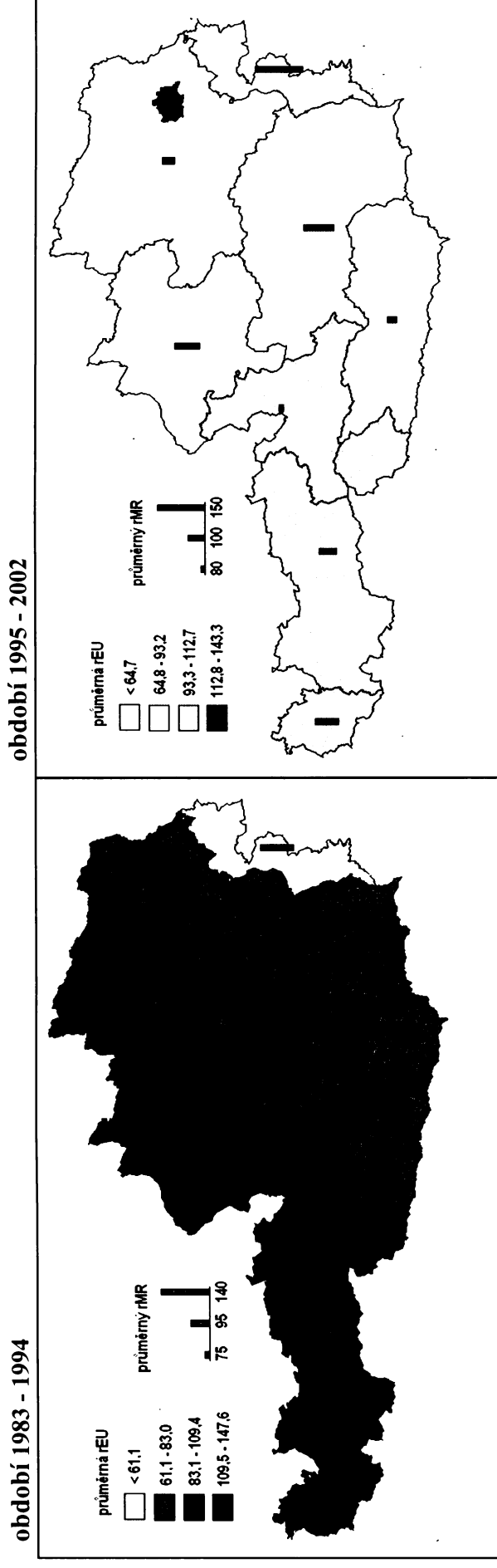
Příloha H: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Španělska

Pozn.: průměrná rEU – průměrná trendová hodnota hrubé přidané hodnoty na obyvatele za sledované období (Španělsko = 100); průměrný rMR – průměrný meziroční růst této hodnoty (Španělsko = 100)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

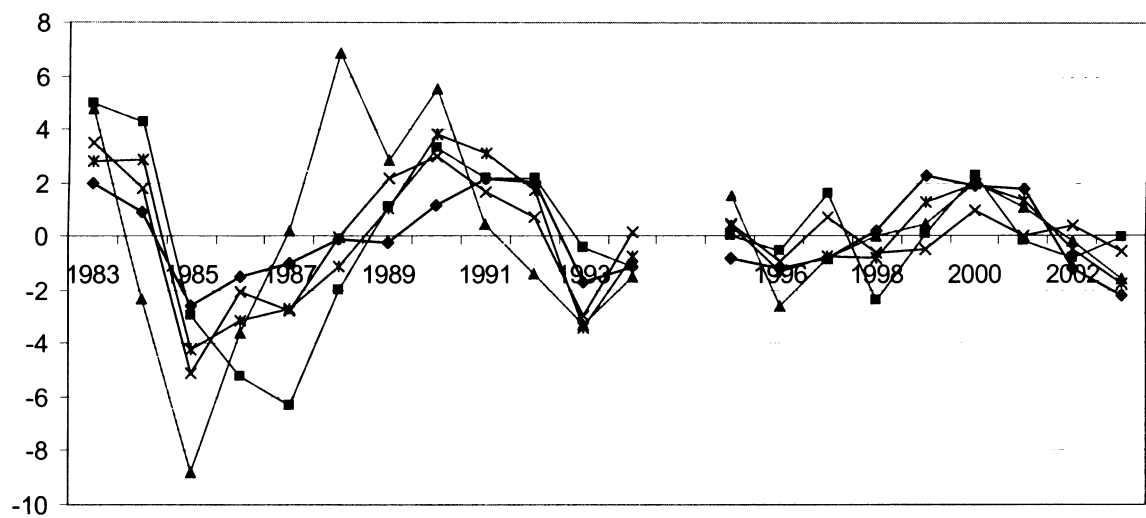
Příloha I: Schéma stavu a vývoje relativní ekonomické úrovně regionů Rakouska

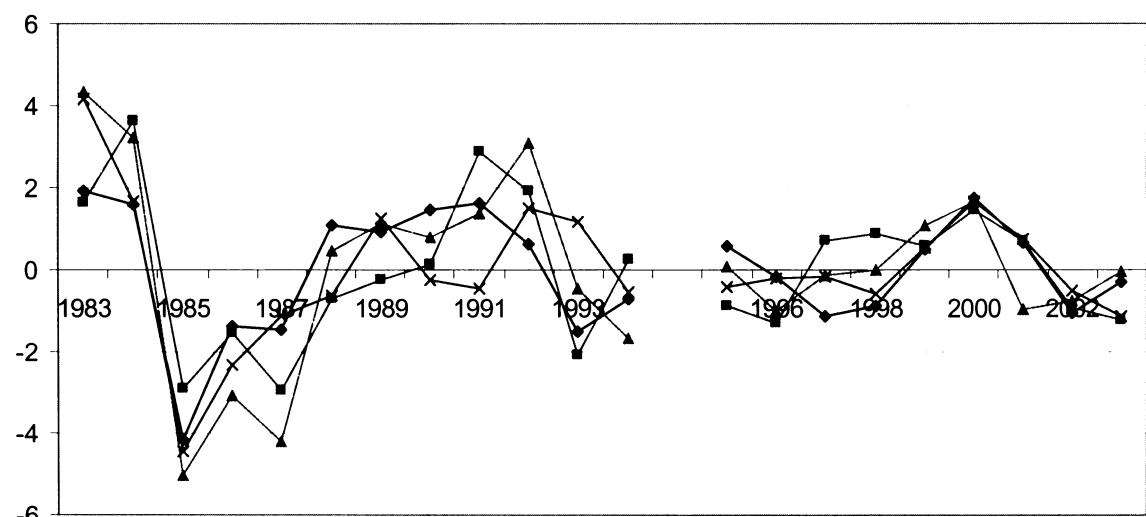
Pozn.: průměrná rEU – průměrná trendová hodnota hrubé přidané hodnoty na obyvatele za sledované období (Rakousko = 100); průměrný rMR – průměrný meziroční růst této hodnoty (Rakousko = 100)

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Příloha J: Průběh hospodářského cyklu v regionech Belgie

—◆— Région de Bruxelles —■— Antwerpen —▲— Limburg —×— Oost-Vlaanderen —*— West-Vlaanderen

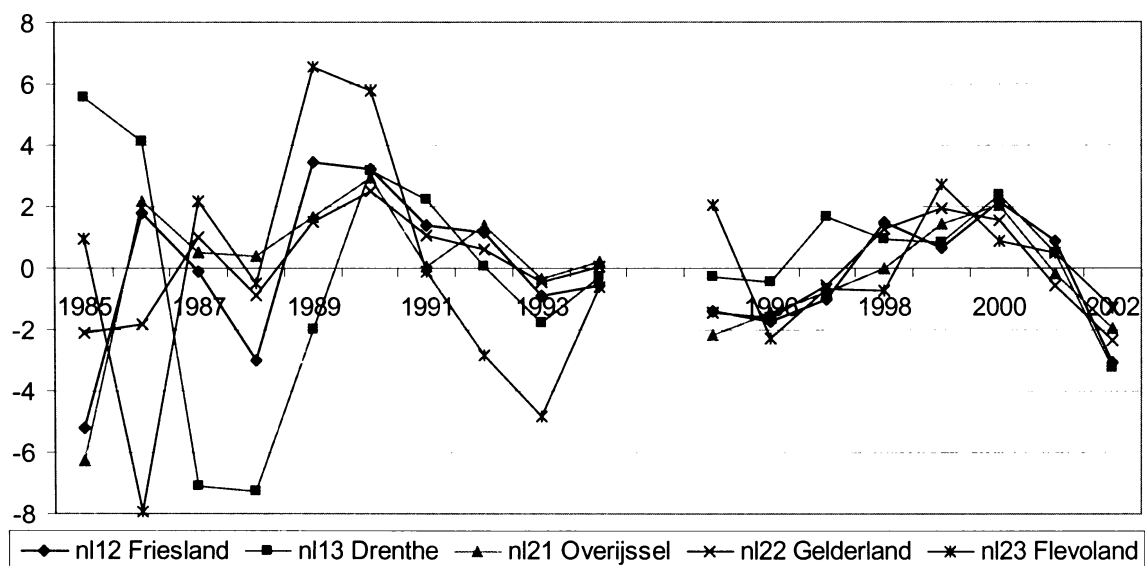
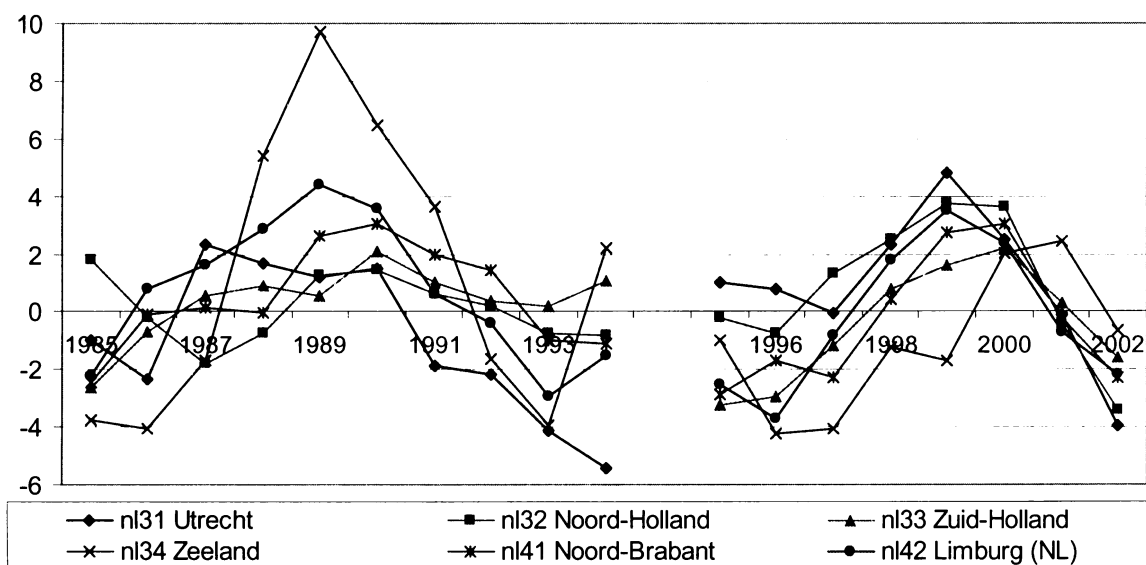

—◆— Hainaut —■— Liège —▲— Luxembourg —×— Namur

Pozn.: osa x – mezera produktu; přerušení spojnic odděluje první a druhé sledované období

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

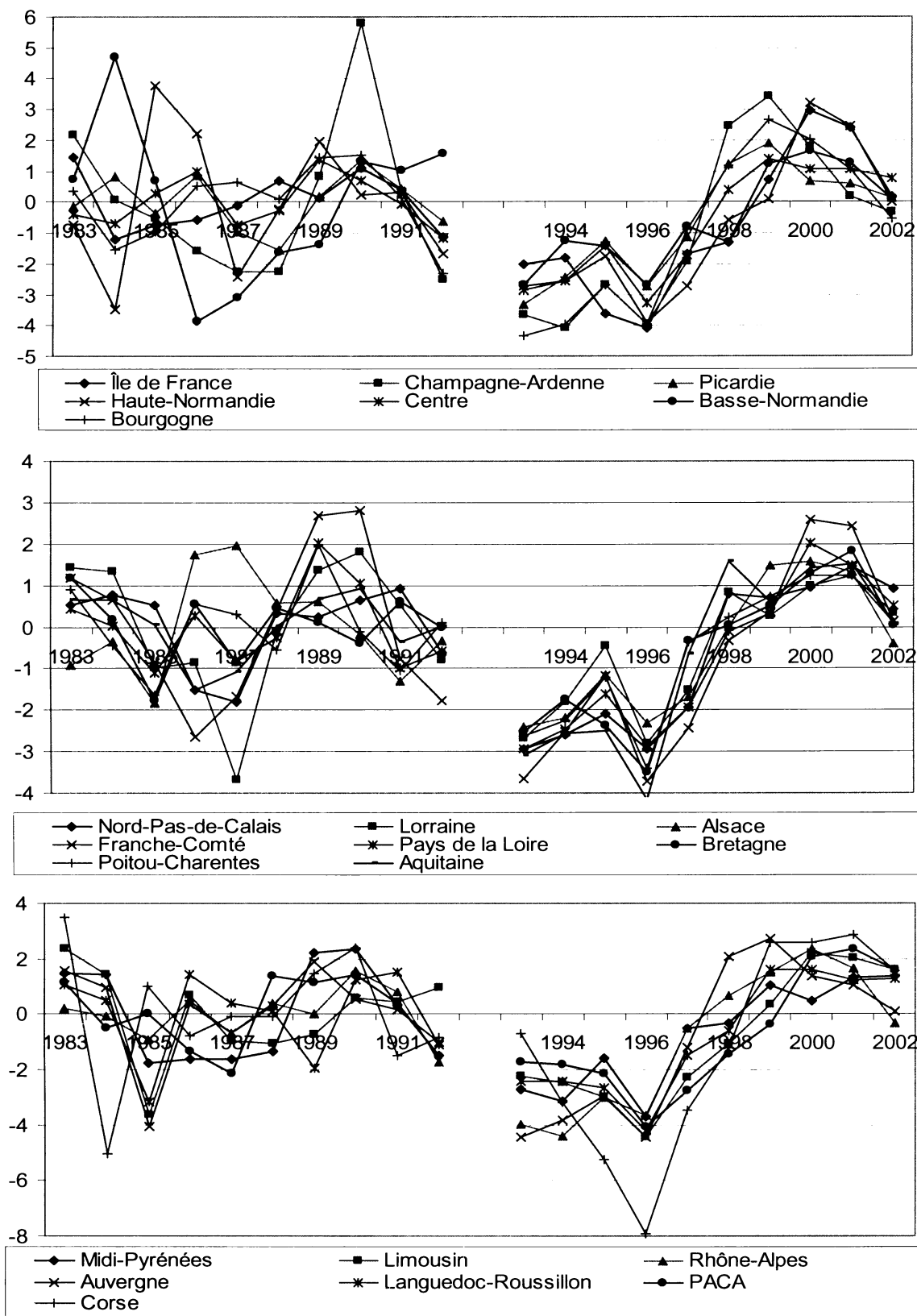
Příloha K: Průběh hospodářského cyklu v regionech Nizozemska

Pozn.: osa x – mezera produktu; přerušení spojnic odděluje první a druhé sledované období

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

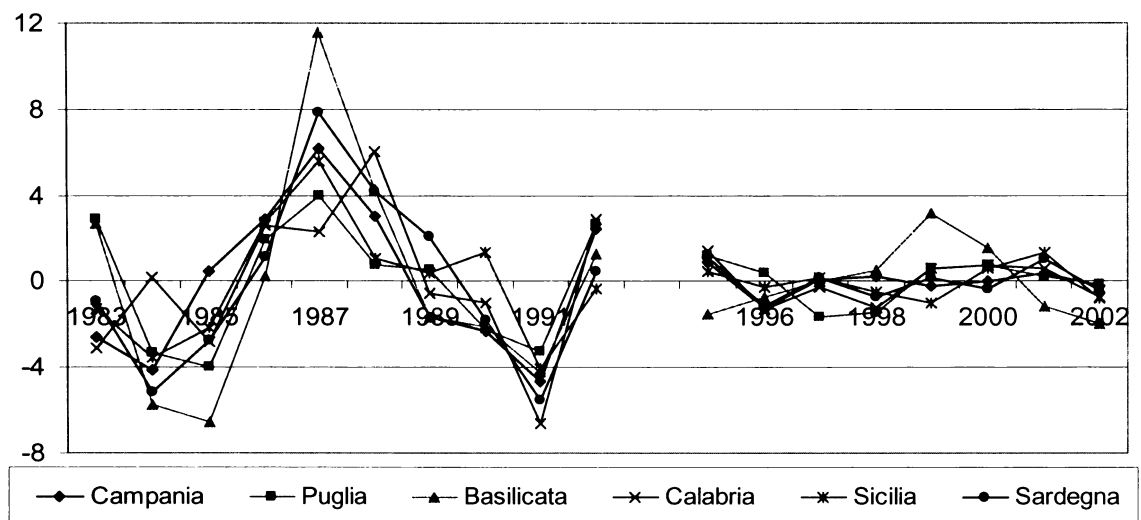
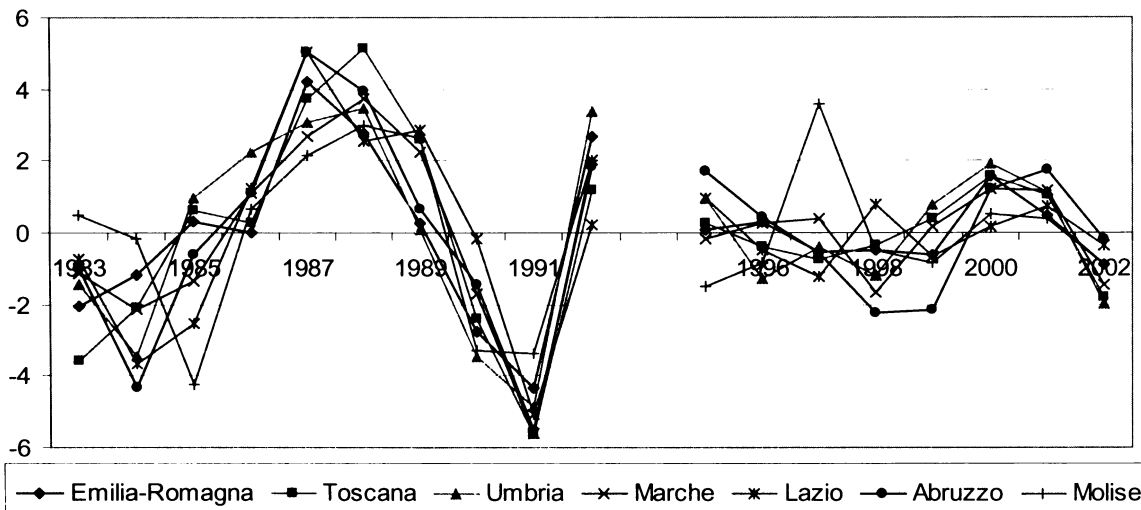
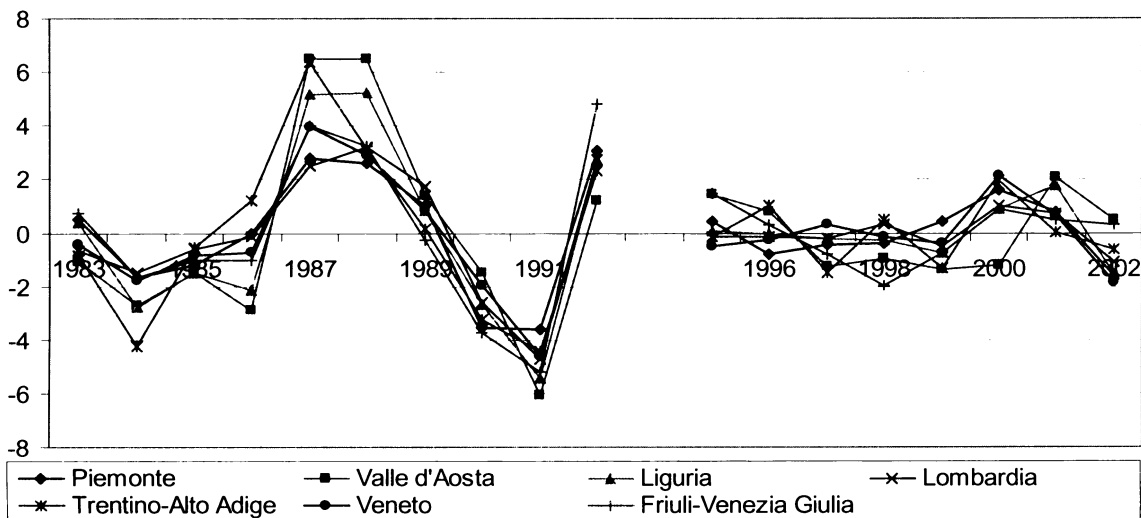
Příloha L: Průběh hospodářského cyklu v regionech Francie

Pozn.: osa x – mezera produktu; přerušeni spojnic odděluje první a druhé sledované období

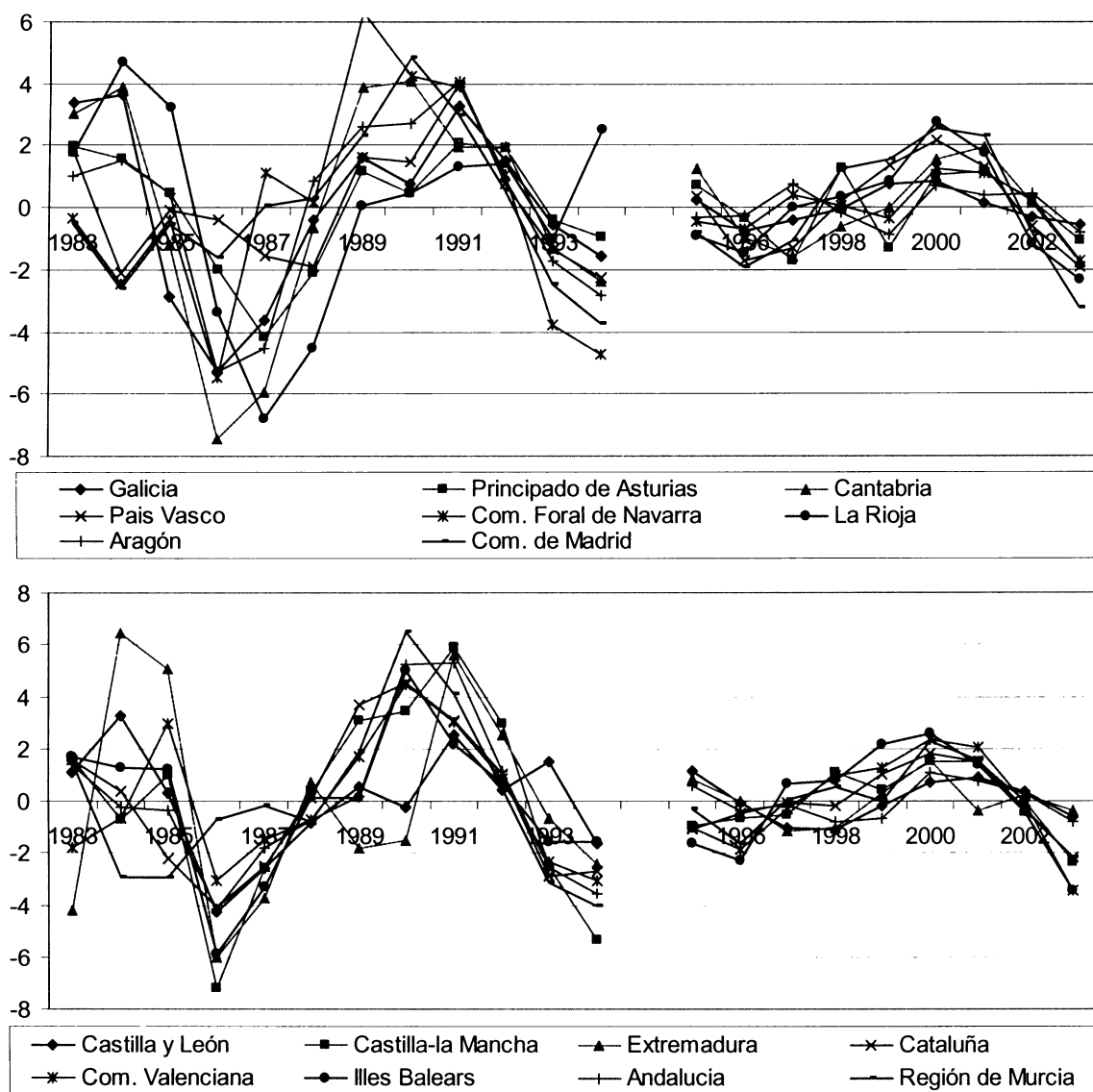
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Příloha M: Průběh hospodářského cyklu v regionech Itálie

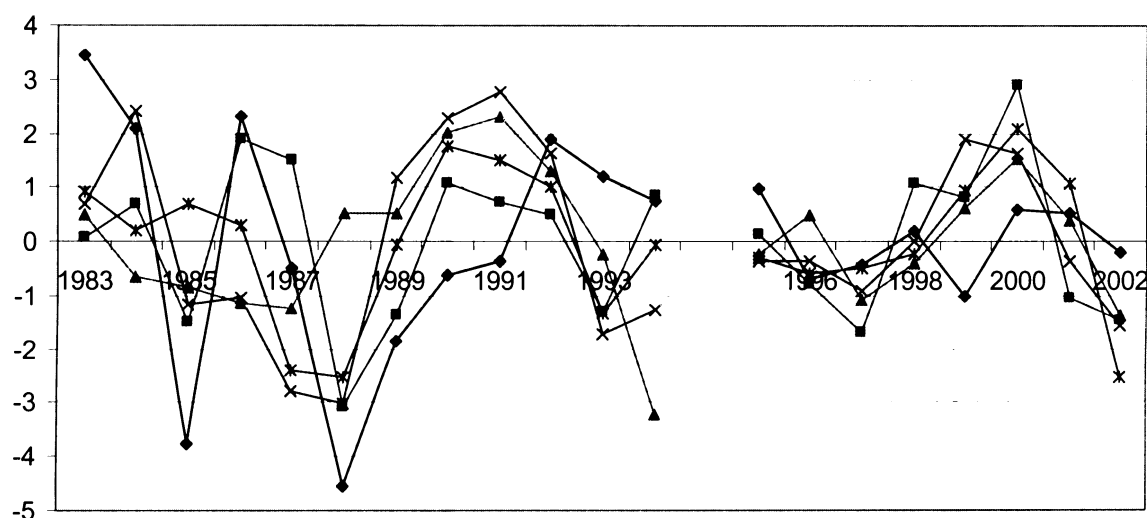
Pozn.: osa x – mezeru produktu; přerušeni spojnic odděluje první a druhé sledované období
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997), INSÉE (2002) vlastní výpočty

Příloha N: Průběh hospodářského cyklu v regionech Španělska

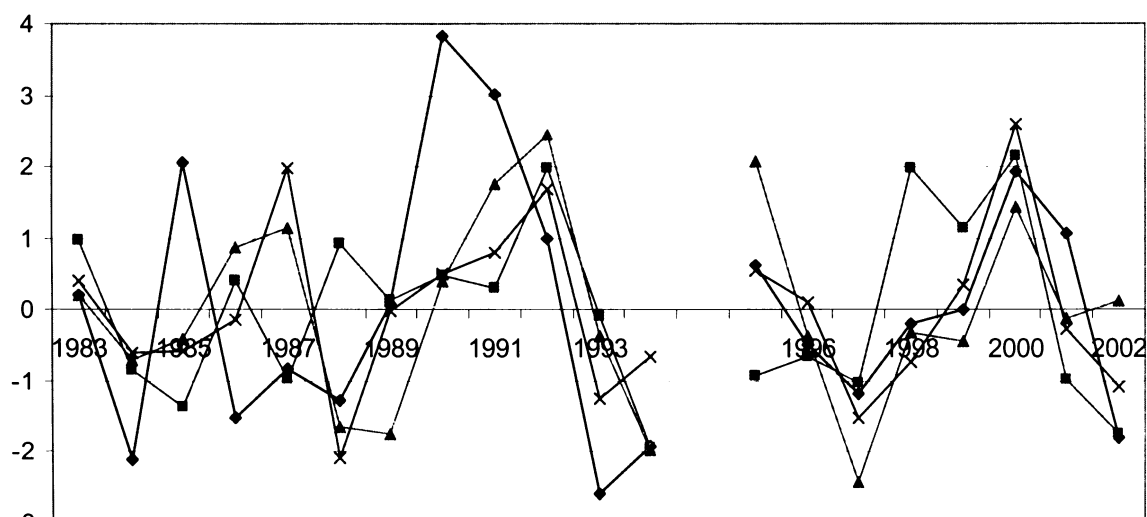

Pozn.: osa x – mezera produktu; přerušení spojnic odděluje první a druhé sledované období
Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Příloha O: Průběh hospodářského cyklu v regionech Rakouska

—●— Burgenland   —■— Niederösterreich   —▲— Wien   —x— Kärnten   —*— Steiermark

—●— Oberösterreich   —■— Salzburg   —▲— Tirol   —x— Vorarlberg

Pozn.: osa x – mezeru produktu; přerušeni spojnic odděluje první a druhé sledované období

Zdroj: EUROSTAT (1996, 1997, 2006), vlastní výpočty

Příloha P: Odvětvová specializace regionů sledovaných států

	zemědělství		průmysl a energetika		stavebnictví		tržní služby		netržní služby	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Région de Bruxelles	0,5	32,4	13,5	60,3	2,9	59,4	59,9	125,8	23,2	97,9
Antwerpen	1,2	81,7	30,1	133,6	4,8	97,1	46,7	98,1	17,6	74,2
Limburg (B)	2,1	145,7	31,2	140,0	6,9	139,0	37,4	78,5	22,5	94,9
Oost-Vlaanderen	2,0	134,5	27,2	121,2	7,0	142,5	41,1	86,2	23,0	96,8
West-Vlaanderen	3,1	213,9	27,7	123,5	6,7	136,3	40,8	85,5	22,0	92,7
Hainaut	1,6	107,9	23,7	105,3	5,3	108,0	38,5	80,9	31,2	131,2
Liège	1,5	103,3	23,3	104,5	5,8	117,0	40,4	84,8	29,1	122,7
Luxembourg (B)	4,3	296,5	18,1	80,8	6,6	133,3	38,8	81,6	32,3	136,0
Namur	2,7	184,8	13,5	60,7	5,2	105,8	42,3	88,9	36,3	152,7
Belgie	1,5	100,0	22,4	100,0	4,9	100,0	47,6	100,0	23,8	100,0
Groningen	2,4	79,6	41,5	197,9	3,9	69,0	31,4	65,8	21,3	92,5
Friesland	7,2	240,7	24,7	118,6	6,2	111,9	38,3	80,3	23,8	103,3
Drenthe	5,2	176,4	26,3	124,8	6,5	116,4	36,7	76,9	25,6	111,4
Overijssel	3,9	129,1	24,4	116,2	7,3	130,4	41,3	86,6	23,4	101,9
Gelderland	3,1	104,2	21,2	101,0	6,2	110,3	43,7	91,8	26,0	113,1
Flevoland	7,8	263,0	11,5	54,8	5,2	93,7	52,9	111,0	22,6	98,3
Utrecht	1,2	40,7	11,3	53,8	5,4	97,5	59,6	125,1	22,5	97,8
Noord-Holland	1,7	57,4	13,5	63,8	4,2	75,2	58,1	121,9	22,7	98,8
Zuid-Holland	3,6	121,3	15,5	73,9	6,0	107,6	50,8	106,6	24,3	105,5
Zeeland	4,7	160,7	28,8	137,5	5,4	97,1	37,8	79,3	23,5	102,1
Noord-Brabant	2,5	84,2	27,5	130,8	6,6	118,4	43,6	91,4	20,2	87,6
Limburg (NL)	3,1	105,4	28,5	134,9	5,0	89,0	41,1	86,2	22,8	99,0
Nizozemsko	3,0	100,0	21,0	100,0	5,6	100,0	47,7	100,0	23,0	100,0
Galicia	7,3	182,7	21,4	100,9	9,2	116,8	41,3	89,0	20,9	101,7
Principado de Asturias	2,6	65,4	26,1	122,5	9,4	119,0	41,7	89,8	20,5	99,5
Cantabria	4,5	111,9	22,4	104,8	8,1	101,4	45,4	97,8	19,9	96,7
Pais Vasco	1,7	42,4	30,8	145,3	6,9	86,4	40,3	86,8	20,5	99,7
Com. Foral de Navarra	4,7	118,5	33,2	156,9	7,1	89,4	36,0	77,7	19,1	93,1
La Rioja	9,3	234,8	28,8	135,3	6,4	80,3	38,9	83,9	16,8	81,8
Aragón	5,5	136,3	25,3	119,2	7,0	88,9	42,3	91,1	20,1	97,7
Com. de Madrid	0,2	5,6	17,2	79,8	7,1	89,9	54,0	116,3	21,8	106,2
Castilla y León	7,8	195,1	22,5	106,1	8,4	106,4	39,7	85,5	21,7	105,5
Castilla-la Mancha	10,6	262,6	20,0	94,6	10,0	126,3	38,6	83,2	20,9	101,8
Extremadura	10,5	267,1	11,8	55,8	11,4	144,7	39,3	84,8	26,9	131,1
Cataluña	1,7	41,7	29,0	136,1	6,9	87,3	45,8	98,7	16,9	82,4
Com. Valenciana	3,2	79,0	23,9	111,6	8,1	102,1	47,0	101,3	18,1	88,1
Illes Balears	1,8	45,1	9,1	41,8	7,1	89,3	65,7	141,4	16,6	80,7
Andalucía	7,8	197,1	13,7	64,1	8,9	111,5	46,1	99,2	23,7	115,3
Región de Murcia	7,8	195,7	19,4	91,6	8,8	111,5	42,9	92,4	21,2	103,0
Španělsko	4,0	100,0	21,3	100,0	7,9	100,0	46,4	100,0	20,6	100,0

pokračování příloha P

	zemědělství		průmysl a energetika		stavebnictví		tržní služby		netržní služby	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Île de France	0,2	7,2	15,5	74,8	3,5	73,8	59,6	123,8	21,3	90,1
Champagne-Ardenne	10,8	365,7	25,3	123,1	4,5	95,4	36,4	75,6	23,1	97,7
Picardie	5,2	176,5	28,1	136,5	4,6	96,8	39,1	81,0	23,2	98,1
Haute-Normandie	2,5	85,8	30,7	151,6	5,0	105,7	40,0	83,1	21,5	90,6
Centre	4,6	156,3	26,0	126,7	5,4	113,7	40,5	84,1	23,6	99,5
Basse-Normandie	5,2	176,4	24,6	119,6	5,6	119,6	39,1	81,2	25,5	107,8
Bourgogne	6,7	227,3	22,2	108,0	4,9	104,2	43,2	89,6	23,1	97,4
Nord - Pas-de-Calais	2,3	76,4	26,7	130,1	4,5	96,0	41,8	86,7	24,8	104,8
Lorraine	2,6	87,8	25,8	125,7	5,1	107,3	40,5	84,0	26,2	110,5
Alsace	2,4	79,6	28,1	136,5	5,0	105,6	43,4	90,0	21,4	90,2
Franche-Comté	3,3	110,7	32,9	160,7	4,8	101,6	36,0	74,8	23,0	97,3
Pays de la Loire	5,1	170,9	24,0	117,9	5,9	125,4	42,5	88,2	22,4	94,7
Bretagne	6,0	201,5	18,7	91,2	6,0	127,6	42,7	88,6	26,7	112,7
Poitou-Charentes	6,1	206,5	20,7	100,9	5,4	114,0	42,2	87,6	25,7	108,4
Aquitaine	6,7	226,8	17,4	84,9	5,2	110,2	45,7	94,8	25,0	105,6
Midi-Pyrénées	4,3	146,1	18,3	89,9	5,5	116,7	46,5	96,4	25,3	107,0
Limousin	4,4	149,3	20,2	98,3	5,6	118,3	41,4	85,9	28,6	120,6
Rhône-Alpes	1,6	54,3	26,3	128,0	5,2	110,8	46,1	95,7	20,9	88,1
Auvergne	4,1	137,1	25,4	124,4	5,1	107,7	39,7	82,4	25,7	108,7
Languedoc-Roussillon	4,7	160,7	13,6	65,9	5,2	111,0	49,6	102,9	27,0	113,9
P.A.C.A.	2,3	79,7	14,3	69,8	4,6	98,6	51,3	106,5	27,4	115,8
Corse	2,9	96,2	8,0	38,8	6,4	134,6	49,8	103,4	33,0	139,5
Francie	3,0	100,0	20,6	100,0	4,7	100,0	48,2	100,0	23,7	100,0
Piemonte	2,3	77,7	30,3	127,4	4,7	94,8	47,8	97,0	15,3	79,0
Valle d'Aosta	1,4	46,3	13,7	58,6	6,9	139,8	50,2	101,8	27,8	143,5
Liguria	2,3	77,1	15,1	63,7	4,3	86,8	58,5	118,7	20,0	103,5
Lombardia	1,7	56,8	31,8	134,2	4,1	83,7	49,6	100,6	13,1	67,7
Veneto	3,1	105,9	30,2	127,2	5,6	112,8	46,9	95,2	14,5	75,0
Friuli-Venezia Giulia	2,7	92,2	23,6	99,2	5,0	102,0	50,0	101,5	18,9	97,7
Emilia-Romagna	3,6	120,7	28,6	121,0	5,0	101,1	47,9	97,2	15,2	78,4
Toscana	2,1	69,7	25,2	106,1	4,3	88,1	49,9	101,2	18,8	97,2
Umbria	3,5	116,8	23,1	98,5	5,3	108,2	47,7	96,7	20,4	105,5
Marche	3,2	108,2	27,3	115,4	5,0	101,8	45,6	92,6	19,0	98,4
Lazio	1,6	53,5	13,7	58,4	4,1	82,3	55,1	111,9	25,5	131,9
Abruzzo	4,3	144,4	24,1	102,3	5,1	102,5	45,2	91,8	21,5	111,0
Molise	4,8	162,8	18,8	80,2	6,8	138,5	42,6	86,3	27,0	139,5
Campania	3,4	115,7	15,9	67,5	5,3	106,7	48,6	98,5	26,9	139,2
Puglia	6,5	217,7	16,4	69,4	5,2	104,8	47,2	95,8	24,9	128,7
Basilicata	6,1	206,0	19,6	85,0	7,3	147,9	39,7	80,5	27,0	139,7
Calabria	6,2	210,7	9,8	41,9	6,4	129,7	48,3	98,1	29,2	151,2
Sicilia	4,8	163,1	11,8	49,7	6,0	120,7	48,7	98,7	28,9	149,1
Sardegna	4,6	156,5	13,8	58,7	7,0	142,5	48,0	97,3	26,6	137,4
Itálie	2,9	100,0	23,7	100,0	4,9	100,0	49,3	100,0	19,4	100,0

pokračování příloha P

	zemědělství		průmysl a energetika		stavebnictví		tržní služby		netržní služby	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Burgenland	6,7	289,4	20,5	89,9	10,3	130,1	36,4	79,5	26,2	123,4
Niederösterreich	4,7	202,4	26,5	116,5	8,9	111,9	39,4	86,1	20,6	96,9
Wien	0,3	11,6	13,0	56,5	6,1	76,4	57,1	124,8	23,7	111,7
Kärnten	3,3	142,6	24,1	105,6	9,0	113,6	40,6	88,7	23,1	108,7
Steiermark	3,4	150,0	27,5	121,0	8,3	104,3	38,3	83,8	22,4	105,2
Oberösterreich	2,8	122,3	32,8	144,2	9,0	114,3	37,5	81,9	17,8	83,8
Salzburg	1,4	61,1	19,9	87,4	7,8	98,2	51,9	113,3	19,0	89,7
Tirol	1,6	71,2	20,0	88,0	8,2	103,0	49,9	109,0	20,3	95,6
Vorarlberg	0,9	39,6	31,0	137,2	8,5	106,7	42,1	92,1	17,2	81,1
Rakousko	2,3	100,0	22,8	100,0	7,9	100,0	45,8	100,0	21,2	100,0

Pozn.: 1 - podíl odvětví na tvorbě hrubé přidané hodnoty regionu (průměr za období 1995 - 2002); 2 - podíl odvětví na tvorbě hrubé přidané hodnoty regionu když stát = 100 (průměr za období 1995 - 2002)

Zdroj: EUROSTAT (2006), vlastní výpočty